

ATILIM
ÜNİVERSİTESİ

1 9 9 6

100. YILINDA TÜRKİYE CUMHURİYETİ

Yayına Hazırlayan
Doç. Dr. Gültekin K. Birlik

Aralık 2024, Ankara

DR576 .Y89 2024

100 Yılında Türkiye Cumhuriyeti
(2024: Ankara, Türkiye)

Yayına Hazırlayan: Doç. Dr. Gültekin K. Birlik

Yayın Yeri: Ankara: Atılım Üniversitesi, 2024

Sayfa Sayısı: 146 sayfa

Yayın Bilgileri:

Atılım Üniversitesi Yayınları No: 81

Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları No: 6

ISBN: 978-975-6707-81-4

Konu Başlıkları:

Turkey—History—20th century—Congresses

Türkiye—Tarih—20. yüzyıl—Kongreler

Turkey—History—20th century

Türkiye—Tarih—20. yüzyıl

Turkey—Foreign relations

Türkiye—Dış ilişkiler

Hazırlayan: Doç. Dr. Gültekin K. Birlik

Ek Bilgiler: Bibliyografik bilgi içerir.

Bu kitabın yayın hakları Atılım Üniversitesine aittir. Yayınevinin yazılı izni olmaksızın kısmen veya tamamen alıntı yapılamaz, kopya edilemez, çoğaltılamaz, yayınlanamaz. Bu kitaptaki bilgi, fikir, yorum ve görsellerin sorumluluğu yazarlarına aittir.

T.C. Atılım Üniversitesi Yayınıdır.

İÇİNDEKİLER

Önsöz.....	5
Cumhuriyet Döneminde Türkiye-Azerbaycan Kültürel İlişkileri	
Jala Garibova.....	6
Cumhuriyetimizin Bilim Seferberliği ve Cumhuriyet Kadınları	
BelginElbir.....	22
Cumhuriyet Dönemi Türk Aydınlanmasında Çevirinin Yeri	
İlhami Sığırcı.....	34
Cumhuriyet Döneminde Aydınlanma Hareketi: Köy Enstitüleri	
Necdet Aysal.....	63
Türkiye’de Çok Partili Hayatın Kuruluşu	
Gültekin K. Birlik.....	84
Türkiye’de Psikolojinin Geçmişi ve Bugünü	
Nebi Sümer.....	102
Türkiye’de Geçmişten Günümüze Kriptografi	
Fatih Sulak.....	120
Atatürk’ü Bir de Yakup Kadri’den Dinlemek	
S. Dilek Yalçın ÇELİK.....	128

ÖNSÖZ

Avrupa'nın geçirdiği Rönesans, Reform, Aydınlanma Çağı ve Sanayi Devrimi sürecini yaşayamayan Osmanlı Devleti başta ekonomi olmak üzere, eğitim, kültür, sanat gibi alanlarda çağın gerisinde kalmıştır. Bunun yanı sıra 20. yüzyılda yaşadığı Trablusgarp ve Balkan Savaşı, özellikle de Birinci Dünya Savaşı Osmanlı Devleti'nin sonunu getirmiş, Anadolu dâhil pek çok toprağı işgal edilmiştir. Neredeyse bütün varlığını yitirmiş olan Türk toplumu Mustafa Kemal Paşa'nın liderliğinde ve yol göstericiliğinde işgalcilere karşı Milli Mücadeleyi başlatmış ve Misak-ı Milliye büyük oranda gerçekleştirerek Türkiye Cumhuriyetini kurmuştur.

Cephede elde edilen bu başarı sonrasında, Türkiye Cumhuriyeti başta eğitim olmak üzere hayatın her alanında büyük devrimler gerçekleştirerek, Avrupa ile arasındaki mesafeyi kapatmayı, medeni devletler arasında yer almayı hedeflemiştir. Bu hedef doğrultusunda kısa sürede olumlu gelişmeler elde edilmiş, eğitim seviyesi hızla yükseltilmiş, ekonomide üretken olan, bilim ve sanatta önemli başarılar elde eden bir toplum yaratılmıştır. Cumhuriyetin 100. yılına gelindiğinde ise, bu hedef doğrultusunda çok önemli ilerlemeler başarılmış, Avrupa ile aradaki yüzlerce yıllık açık önemli ölçüde ortadan kaldırılmıştır.

Cumhuriyetin 100. yılında, Atılım Üniversitesinde gerçekleştirilen “100. Yılında Türkiye Cumhuriyeti Sempozyumu”nda bu ilerlemeler sunulan bildirilerle ortaya konulmuştur. Sempozyumda sunulan bildirilerdeki tespitler daha geniş bir kitleye hitap edebilmesi amacıyla, yeniden düzenlenerek kitap haline getirilmiştir. Böylece Atılım Üniversitesi olarak, topluma hizmet etme noktasında yürütülen çalışmalara yeni bir halka daha eklenmiştir.

Yayına Hazırlayan

CUMHURİYET DÖNEMİNDE AZERBAIJAN VE TÜRKİYE ARASINDAKİ KÜLTÜREL İLİŞKİLER

Jale GARİBOVA*

ÖZET

Bu yazı, 1923 yılında Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra Türkiye ve Azerbaycan arasındaki kültürel ilişkilere genel bir bakış sunmaktadır. Makalede, iki devlet arasındaki söz konusu ilişkilere Azerbaycan'ın içinden geçtiği iki tarihi dönem – Sovyet ve bağımsızlık dönemleri bağlamında göz atılmıştır. Azerbaycan'ın bağımsızlığı döneminde Türkiye ile Azerbaycan arasında gelişen münasebetlerle ilgili her iki devletin kamuoyu basın ve medya aracılığıyla geniş bir biçimde ve mütemediyen bilgilendirilmektedir. Fakat Sovyet dönemindeki ilişkiler hakkında detaylı bilgilere, özel kaynaklara, arşivlere ve de belgelere başvurmadan erişebilmek özellikle de Türkiye kamuoyu açısından kolay değildir. Bu nedenle de yazımızda daha fazla Sovyet döneminde gelişen ilişkileri hem belgelere, hem bilim ve sanat adamlarının anılarına, hem de özel hikayelere dayanarak somut fragmanlar üzerinden anlatılmaya çalışılmıştır.

Anahtar sözcükler: Azerbaycan, Türkiye, Sovyetler Birliği, kültür, siyasi yumuşama, Nazım Hikmet.

CULTURAL RELATIONS BETWEEN AZERBAIJAN AND TÜRKİYE DURING THE REPUBLIC PERIOD

ABSTRACT

This article offers a general view of cultural relations between Türkiye and Azerbaijan after the establishment of the Republic in Türkiye in 1923. In the article, we look at the relations between the two states in the context of the two historical periods that Azerbaijan went through - the Soviet period and the period of independence. The public of both states is widely and continuously informed through the press and media about the relations that developed between Türkiye and Azerbaijan during the period of Azerbaijan's independence are widely known and continuously conveyed to the public in both states through press and media. However, it is not easy, especially for the Turkish public, to access detailed information about the connections in the Soviet period without consulting private sources, archives and private documents. For this reason, in our article, we have tried to explain the Soviet-time relations between Azerbaijan and Türkiye though fragments based on documents, as well as memoirs and stories of people of science, art and literature.

Keywords: Azerbaijan, Türkiye, Soviet Union, Culture, Political “thaw”, Nazım Hikmet.

* Doç. Dr., Azerbaycan Diller Üniversitesi, jala.garibova@adu.edu.az, ORCID: 0000-0002-8281-351X.

GİRİŞ

Türkiye ve Azerbaycan arasındaki Cumhuriyet sonrası kültürel ilişkilerin gelişimini iki tarihi aşama bağlamında değerlendirmek mümkündür: Sovyet dönemi ve Sovyet sonrası dönem. Sovyet döneminin belli kısıtlamalarına rağmen, Azerbaycan ve Türkiye arasında kültürel alanlarda ilişkilerin gelişimi için farklı dönemlerde ayrı ayrı inisiyatifler yer almıştır. Özellikle, 1960'lara doğru ve 1960'lardan sonra bu doğrultudaki adımların daha cesaretli olduğunu görebiliyoruz. Bu inisiyatiflerin bazılarının başarılı, bazılarının ise başarısız olmasına, aynı zamanda SSCB'nin belli ideolojik önceliklerine tabi tutulmasına rağmen, Türkiye konusunda çok sıkı politikaların uygulandığı Sovyet döneminde bile Azerbaycan'da bu inisiyatiflerin yer alması veya Türkiye'den kaynaklanan işbirliği inisiyatiflerinin desteklenmesi artık Azerbaycan'da toplumsal algıları da etkilemekte ve gelecekteki mümkün perspektiflere kapı aralamaktaydı. Hiç kuşkusuz ki, Azerbaycan'ın bağımsızlık elde etmesinden sonraki dönemde Azerbaycan'la Türkiye arasındaki kültürel ilişkiler farklı bir boyut kazanmış ve farklı bir gelişim dinamiği göstermiştir. Artık 1990'ların başında iki ülke arasında hem eğitim, hem bilimsel, hem de kültürel alanlarda çokboyutlu ve çokkatmanlı bir işbirliği sistemi oluşturulmuş ve bu sistemin hızlı bir şekilde gelişiminin temeli atılmıştır. Bu ilişkilerin devamlı şekilde artması ve giderek daha farklı alanları kapsaması, iki devlet arasındaki stratejik işbirliğini yansıtmakla birlikte iki toplum arasında kültürel bağların ve ortak medeni ve sosyal paradigmalardan ne kadar gerçek olduğunu ve ne kadar büyük önem taşıdığını göstermektedir. Burada önemli olan noktalardan biri de bu ilişkilerin bilimsel kurumlar ve eğitim müesseseleri tarafından desteklenmesi ve daha da ileriye götürülmesidir.

SOVYET DÖNEMİ

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra Azerbaycan ve Türkiye arasında kültürel ilişkilerin gelişim sürecini, Azerbaycan'ın içinden geçtiği iki tarihi dönem bağlamında ele almak mümkündür. Bu herkesce bilinen Sovyet ve Sovyet sonrası dönemlerdir. Tabi ki, Türkiye'nin Azerbaycan'la ilişkilerinin gelişim dinamiğini Türkiye'nin içinden geçtiği belli tarihi ve siyasal dönemler açısından da değerlendirmek mümkündür ve bu tür çalışmalar Türkiye'nin bilim insanları tarafından elbette yapılmış ve yapılmaktadır. Fakat bu ilişkilerin gelişim dinamiğine bir de Azerbaycan'ın tarihi dönemleri açısından bakmanın çok ilginç detaylar sunabileceğini ve Azerbaycan'ın toplumsal gelişimi açısından bu ilişkileri ele almanın mevcut bilgilere faydalı katkılar verebileceğini de düşünmekteyiz.

Öncelikle, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulduğu senenin, Azerbaycan'ın Sovyetler Birliği'nin bünyesinde olmasının üçüncü yılına denk geldiğini özellikle vurgulamak gerekmektedir. Demek ki, Türkiye Cumhuriyeti'nin Azerbaycan'la ilişkilerinin temeli Sovyet rejimi içinde ve Sovyet rejiminin ideolojik sınırları dahilinde atılmıştır. Bu, Azerbaycan toplumu açısından, özellikle genç kuşaklarca kendi kendiliğince büyük bir zıtlık içeren durumdur. Şöyle ki, genel olarak içinde bulunan beş Türk cumhuriyetini kapalı ideolojik alanda tutmak ve onların

Türkiye ile yakınlaşma perspektiflerini engellemek için Sovyet siyasilerinin Türkiye ile Sovyet Türk Devletleri arasına mesafe koymaları gerekiyordu. Şunu da özellikle belirtmek gerekir ki, Sovyet sisteminden çıkışı haklı olarak baskı rejiminden kurtulma ve bir özgürlük olarak gören çağdaş Azerbaycan toplumu için Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinin başlangıcını Sovyet bağlamında görmek ve algılamak da bir kognitif dissonans, bir bilişsel çelişki durumudur. Öte yandan, Türkiye’de Atatürk’ün yaptığı devrim, Sovyetler Birliği’nin ideolojik liderleri için, özellikle ilk başta bir ilham kaynağı oluşturmamış da değildi. Emperyalizme karşı Bolşeviklerin inşa ettiği diskur bir taraftan Rusya Emperyalizmini hedef alıyordu, diğer taraftan da Osmanlı Emperyalizmine sözlü saldırılarda bulunuyordu. Bu emperyalizm karşıtı ideolojinin en somut simgelerinden biri elbette alfabe ve harf devrimi olacaktı. Bu konuda Türkiye’nin Sovyetler Birliği’nden ve özellikle Sovyet Azerbaycanı’ndan (ve belli bir ölçüde de Tataristan’dan), Sovyetler Birliği’nin ise yine Türkiye’de artık yetişmekte olan fikirlerden ilham aldığı görülmektedir. Fakat Sovyetler Birliği açısından (tabi ki, bunun Türkiye için de geçerli olduğunu belirtmek gerek) alfabe devrimi aynı zamanda geçmişle bağların koparılması, gericiliğe meydan okuma ve İslamcılığı temsil eden Arap alfabesini irtica simgesi olarak değerlendirme demektir. İşte bu yüzden Arap alfabesi ile mücadele, Osmanlı İmparatorluğu’nun devrilmesi ile bağlantılı şekilde sunuluyordu ve Osmanlı İmparatorluğu’na karşı inşa edilmiş bu söylemin ünvanı da dil ve kültür açısından Türkiye Türklerine en yakın olan ve dili o zamanlar Türkçe (Türk dili) olarak tanımlanan Azerbaycanlılar/Azerbaycan Türkleri’ydi. Nitekim, Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Parlamentosu’nun üyesi, sosyalist devrimci ve sonradan Azerbaycan Sovyet Cumhuriyeti’nin Halk Komiseri olmuş Samed Ağamalıoğlu 1924 yılında “Kızıl Şark” gazetesindeki “Bizim Yolumuz Hayanadır” başlıklı makalesinde şunları yazıyordu:

“Türkiye emekcisi (işçi ve köylüsü) uyanmaya başlıyor, güçlenip Avrupa’nın prangasından kurtulmak istiyor. Türkiye’nin bu tavrı tüm Doğu’yu ayaklandırmaktaydı, yeni yola yönelmekteydi. Fakat İngiltere’ye leşe dönmüş, cansız İslamcılık gerek - ta ki, onun vasıtasıyla Şark’a ağalık yapabilsin. Ne yazık ki, bizim bazı Azerbaycan entelektüelleri yeni Türk alfabesinin aleyhinde olmakla Genç Türkler İttifakı’ndan kaçarak İngilizlerin tarafına geçiyorlar” (Ağamalıoğlu 1924: 3).

Bakü Türkoloji Kurultayı

Azerbaycan’da Sovyet döneminin ilk yıllarında alfabe ve Atatürk’ün dil devrimleri üzerine yoğun bir söylemin inşa edilmiş olması, Cumhuriyet sonrası Türkiye ile Azerbaycan arasındaki ilişkilerin aslında dil ve alfabe inisiyatifleri ile başladığını söylemeye olanak sağlıyor. Bu ilişkiler iki cephede gelişmekteydi. Birinci cepheyi Türkiye ile ideolojik açıdan örtüşen temasları emperyalizme karşı kullananlar oluşturunuyordu ki, bu insanlar sonradan Türkiye ile her türlü ilişkileri Sovyet rejimine ve komünist ideolojisine bir tehdit olarak görecektlerdi. İkinci cepheyi oluşturan kesimse, Türkiye ile Azerbaycan arasında dil ve kültür yakınlığını esas alarak iki toplum arasındaki ilişkilerin samimi bir şekilde gelişmesini isteyen ve bu yolda fikir ortaya

koyan kesimdi ki, bunlar da samimi fikirlerini açık söyledikleri için sonradan halk düşmanı ve “Türkiye ajanları” ilan edilerek ortadan kaldırılacaklardı.

Dil ve alfabe bağlamında kültürel ilişkilerin başladığı nokta hiç kuşkusuz 1926 yılında Bakü’de düzenlenen Birinci Türkoloji Kurultayı olmuştur. 1920’li yıllarda birçok Türk aydını Türkçülük fikirlerini açık bir şekilde ifade ediyorlardı ve bunun tehlikeli olduğunu anlamıyorlardı. Kuşkusuz ki, Sovyetler’in sadece ilk on yılda uyguladığı *korenizasiya*, diğer ifadeyle, yerel kadroların işe alınması ve görevlere getirilmesi ile yerel milli dillerin kullanımının desteklenmesi teşebbüsleri, insanları yanıltmıştı. Bunun sonucu olarak da, Şubat 1926 tarihinde Bakü’de Birinci Türkoloji Kurultayı düzenlenmişti.

Kurultay’a Türkiye Cumhuriyeti’nden dört kişi katılmıştı: Ali Bey Hüseyinzade, Mehmet Fuad Köprülüzade, Vitek Paul (Alman), Yulius Messarosh (Macar). Fuad Köprülüzade, Kurultay’da Türk Halklarının Yazı Dillerinin (Edebi Dilin) Gelişmesi konusunda bildiri sunmuştu. Köprülüzade, bildirisinde daha Mahmut Kaşgari döneminde konuşulan iki Türk dilinden bahsediyor, bunlardan birisinin Hakaniye, yahut sadece Türk lehçesi, diğerinin ise Batı yahut sadece Oğuz lehçesi olduğunu öne sürüyordu. Böyle bir tesbitle Köprülüzade, tabii ki, Azerbaycan Türkçesi ile Anadolu Türkçesini ve Türkmen dilini aynı kategoriye yerleştirmiş oluyordu (Nerimanoglu ve Öner 2008: 379-380).

Bilim insanları, vatanseverler, aydınlar Türkoloji Kurultayı’na büyük bir coşku ve sevgi ile katılmışlardı. Rusya İmparatorluğu’nun çökmesini Türkler için bir kurtuluş olarak gören bu insanlar, Türk halklarının kültürel birliği ile ilgili umutlarını, planlarını, programlarını dile getiriyorlardı.

Kurultay’da Türk Dili meselesi değişik açılardan ele alınmıştı (ve tabii ki, Sovyet döneminin başlangıcında yürütülen dil politikaları da bu meselenin bir şekilde ortaya çıkmasına katkı sağlamıştı):

1. Alfabe (eski alfabenin yenilenmesi veya Latin alfabesine geçiş)
2. Yazım kuralları
3. Terminoloji
4. Dil öğretimi (metodoloji)
5. Türk halklarının yazı dili sorunu (ortak yazı dili meselesi de dahil)
6. Ulu dil teorisi ve Türk dillerinin tarihsel meseleleri

Daha 1926 yılında, Olağanüstü Haller Komitesi Başkanı ve sonradan Azerbaycan Komünist Partisi Genel Sekreteri olan Mir Cafer Bağirov, Moskova’yı Azerbaycan’ın Türk dil birliğine yatkın olduğu ve bunun yakında Türkiye ile yakınlığa yol açabileceği konusunda bilgilendirmişti (Babayev 2006: 81).

Bundan sonra Kurultay'a katılanların takibe alınması süreci başlanmış ve bu durum birkaç sene daha devam etmiştir. Bu takipler, katılımcıların büyük bir kısmının Stalin baskısı döneminde imha edilmesi ile sonuçlanmıştır. Örneğin, Bekir Çobanzade'ye, 12 Ekim 1938 tarihinde yaklaşık 15 dakikalık mahkemeden sonra ölüm hükmü okunmuş ve 13 Ekim 1938 tarihinde hüküm uygulanmıştır. Bekir Çobanzade'nin mezarının yeri halen daha bilinmemektedir.

Bakü Türkoloji Kurultayı'ndan sonra ağır baskılara uğrayan aydınların arasında Hanefi Zeynallı da bulunmaktaydı (Kənan 2011: 113). Edebiyat araştırmacısı ve üniversitede hoca olarak görev alan Hanefi Zeynallı, takiplerin ardından akademik alanda yaptığı tüm görevlerinden uzaklaştırıldı. 1937 yılında Hanefi Zeynallı hakkında soruşturma başlatılıyor. Üç gün süren soruşturma sırasında kendisine karşı ileri sürülen tüm suçlamaları kabul etmese de, bunun hiçbir faydası olmuyor. Soruşturmacı onu yalan konuşmakla, mahkemeye yalan ifade vermekle suçluyor. 24 Şubat tarihindeyse, daha bir gün önce verdiği ifadedeki reddettiği tüm suçlamaları kabul ediyor: *"Evet, ben eksinkilabi kitaplar alırdım. Evet, ben eksinkilabi örgütünün üyesiydim. Evet, ben eksinkilabi milliyetçi kadrolar yetiştirdim. Evet, ben Türkiye lehine Azerbaycan'ın SSCB'den ayrılması taraftarıyım"*. Bu "itirafların" ardından askeri yönetim kurulu Hanefi Zeynallı'yı en yüksek cezaya – idama mahkum etmiştir. (Əliyeva 2010: 6).

Stalin baskısını yaşayan Azerbaycan şairlerinden birisi de 29 yaşından anti-Sovyet şairi olarak tutuklanan ve öldürülen Mikayıl Müşfik'tir. Mikayıl Müşfik'in Atatürk'e ithafen yazdığı bu şiirini Türkiye'de yaşayan Azerbaycanlı araştırmacı Dilgam Ahmed arşiv belgelerinde bulmuştur.

Könlüm emreyledi, men gulağ astım,
Bu şiiri ey dahi, eşgînla yazdım!..
Eşgîn olmasaydı cephe boyunca,
Bu söz ordusunu sıralamazdım!..

Onun her bendine izin almadan,
Sayısız milletlerin möhrünü bastım!..
Sen'et vadisinde öyle bilmeyin,
Yolumu itirdim, yolumu azdım!..

Bu şiiri yazmahla asırlar boyu,
Dağlara, daşlara adımı kazdım!..
Ey ulu ATATÜRK, diktim seninle,
Şanlı abideni söz veteninde!..

1 <https://teleqraf.com/news/art/134431.html>

Aygün Bağırılı'nın da belirttiği üzere,

“İki kardeş milleti birbirine bağlayan tüm bağları koparmaya çalışan Sovyet İmparatorluğu'nun bizi milli değerlerimizden, manevi ve tarihi köklerimizden ayırma girişimi ve arzusu, sadece bu ilişkileri değil, ‘Türk’ kelimesinin ifade edilmesini bile yasaklamıştır. Yüzlerce aydın ve fikir insanı ‘pantürkçü’ ve ‘panislamcı’ olmakta suçlanarak baskılara maruz bırakıldı, ‘hain’ damgası yiyerek yurtlarından sürüldü. Türkiye ile Azerbaycan arasındaki edebi, kültürel ve siyasi ilişkilerde 30 yılı aşkın, neredeyse 40 yıla yakın bir soğukluk kendini göstermiştir.” (Bağırılı 2021).

Demir Perde Üzerinden Edebi İlişkiler

Sovyet döneminin en sıkı zamanlarında Azerbaycan ve Türkiye Cumhuriyeti'nin aydınları iki ülke/iki toplum arasında edebi ilişkilerin de gelişmesi için gayret göstermişler. Maalesef, bu gayretlerin ve bu isteklerin yerine getirilmesi her zaman mümkün olmamıştır. Edebiyat alanında ilişkilerin gelişmesi için sürekli adımlar atan aydınlardan birisi de Azerbaycan'dan Türkiye Cumhuriyeti'ne mühacir olmuş Ahmet Caferoğlu olmuştur. Caferoğlu, Azerbaycan edebiyatı üzerine yazdığı makalelerinde çağdaş Azerbaycan edebiyatını incelemiş ve Türkiye okurlarına Azerbaycanlı yazarları tanıtmıştır. Onun, Fuzuli'nin vefatının 400. yılı anısına Bakü'de 1958 yılında düzenlenen sempozyuma katılmak için kendisi de dahil bir heyet oluşturduğu, bu heyetin Azerbaycan'a gitmesi için çeşitli kurumlara başvurduğu, çeşitli bürokratik engellerle karşılaşmak zorunda kaldığı bilinmektedir (Həsənlı 2008: 404-405). Fakat ne yazık ki, Azerbaycan'da Sovyet yönetiminin kurulması üzerine 1920 yılında Türkiye'ye iltica etmiş Ahmet Caferoğlu'nun Bakü'ye gelmesine izin verilmeyecekti.

Fuzuli etkinliklerine katılım izni, Caferoğlu'nun altı kişiden oluşan listesinden sadece bir kişiye, ünlü edebiyat tarihçisi ve yazar Agah Sırrı Levend'e veriliyor. Agah Sırrı Levend, Bakü'de katıldığı Fuzuli etkinlikleri hakkındaki görüşlerini 1959 yılında Türk Dili aylık fikir ve edebiyat dergisinin 90. sayısında okurlarıyla paylaşmıştır. Şunu da belirtmek gerekir ki, Agah Sırrı Levend, Türk Edebiyatı Tarihi kitabında Azerbaycan edebiyatına da yer vermiştir. Kitabın III. cildinde dikkat çeken başlıklardan birisi de Azeri Edebiyatı'dır. Sekiz sayfa boyunca anlatılan Azeri Edebiyatı'nda Seyit Azim, Hurşit Banu, Sabir, Mehmet Hadi ve Hüseyin Cavit gibi yazarlardan bahsedilmiştir.

Nazım Hikmet ve Azerbaycan Yazarları

Türkiye ile Azerbaycan kültürel ilişkilerinde Nazım Hikmet'in (1902-1963) özellikli bir yeri vardır. Nazım Hikmet'in komünist olması, Moskova'da yaşıyor olması ve Sovyetler'in ideolojik öncelikleri açısından uygun bir figür olmasının onun Azerbaycan insanı ile ilişkilerinin samimiyetine herhangi bir gölge düşürmediğinin altını özellikle çizmek gerekir. Onu Bakü'de sadece Nazım olarak, komünist ve Sovyetler Birliği'ne sığınmış bir şair olarak değil de, Türk şairi olarak seviyorlardı ve bu sevgi, çeşitli insanların onun hakkında yazdıkları hatı-

ralarından, ona ithafen yazılan şiirlerden açıkca görülmektedir. Nazım'ı, Komünist Sovyetler Birliği'nden kurtuluşu özgürlüğün temelinde gören Azerbaycan'da günümüzde de seviyorlar ve ona saygı duyuyorlar. Nazım Hikmet 1951 yılında Bakü'yü ziyaret ediyor, Bakü Devlet Üniversitesi'nde öğrencilerle buluşuyor ve onlara bir konuşma yapıyor. Ayrıldığı ve bir daha gidemediği Vatanını – Türkiye'yi, Azerbaycan gençlerine hasret ve hüznü dolu duygularla anlatıyor. Nazım Hikmet'in, Azerbaycan'ın bilim, kültür ve edebiyat insanları ile yakın dostlukları ve ilişkileri olmuştur. En yakın dostlarından biri de Samet Vurgun'du (1906-1956). Nazım Hikmet, Samet Vurgun'la 1951 yılında Moskova'da görüşmüş ve iki şair sıkı dostluk bağları kurmuştur. 1956 yılında Samet Vurgun vefat ettiği zaman Nazım Hikmet sağlık nedenleriyle Bakü'ye gelemiyor ancak 1957 yılında Bakü'ye geldiğinde Samet Vurgun'a bir şiir ithaf ediyor.

Nihayet şehrine gelebildim,
ama geç geldim Samet,
görüştük,
bir ölüm boyu geç geldim.
Teypteki sesini
dinlemek istemedim Samet,
ölülerin, büsbütün ölmeden,
resimlerine bakmam.

Ama gün gelecek,
seni de senden büsbütün ayıracağım Samet.
Saygılı hatıralar dünyasına gireceksin.
Kabrine çiçek de koyabileceğim
gözüm yaşarmadan.

Sonra gün gelecek
senin başından geçen iş
benim de başımdan geçecek, Samet.

Bakü 1957.

Samet Vurgun'un oğlu Vagif Samedoğlu, hatıralarında Nazım Hikmet'in 1960 yılında Bakü'ye Samet Vurgun'un büyük oğlu Yusuf Samedoğlu'nun düğününe geldiğini yazıyor. Vagif Samedoğlu; Nazım Hikmet'in, Azerbaycan Türklerinin ana dilinde konuşmalarına çok önem verdiğini, Azerileri hep “ana dilinde konuşun” diyerek uyarmasını hatırladığını da yazıyor. Samedoğlu'nun belirttiği üzere, Nazım Hikmet, Bakü'den döndükten sonra bu satırları yazmıştır: “Azerbaycan'dayım; şairlere değer verilen, sevgi duyulan bir memleketteyim. Azerbaycan halkının kendi şair ve yazarlarını ne kadar sevdiklerini gözlerimle gördüm.” (Samedoğlu 2014: 19).

Vagif Samedoğlu'nun da Nazım Hikmet'e yazdığı şu şiiri bulunmaktadır:

Öləndə neçə yaşın var idi?
Neçə qış, neçə bahar görmüşdün?
Öləndə kimin saman sarısı
saçlarının qoxusunu duydun?
Torpağını gördünmü
gözlərini yumanda.
Mavi gözlərinin səması indi yox,
Gecə çökdü gözlərinin səmasında.
Neçə ulduz söndü mavi gözlərinin
qapanmış gecəsində?
İşıq bizə heç bir vaxt çatmayacaq ulduzlar...
Öləndə neçə yaşın var idi sənin?
Yoxsa hələ doğulmamışmıydın?

Nazım Hikmet ve Azerbaycan Müziği

Nazım Hikmet dendiği zaman, Azerbaycan'da ilk akla gelen isimlerden biri ünlü Azerbaycan bestecisi Arif Melikov'dur (1933-2019). Sekiz senfoni, üç bale, on senfonik şiir ve düzinelerce orkestra eseri yazmış Arif Melikov'un en ünlü eseri olan "Bir Aşk Masalı (Məhəbbət Əfsanəsi)" balesi, Türk şairi Nazım Hikmet'in ölümsüzleştirdiği "Ferhat ile Şirin" efsanesine dayanan karşılıksız aşk hikâyesinin müzik tecüssümüdür. Bir Aşk Masalı, Arif Melikov'u, aynı zamanda dünyaca ünlü Bolşoy Tiyatrosu'nun sanat elitlerini (efsanevi koreograf Yuri Grigorovich, balerin Maya Plisetskaya ve sanatçı Simon Virsaladze) Türk şair Nazım Hikmet'le bir araya getirmişti.

Arif Melikov, Los Angeles'te basılan *Azerbaijan International* dergisi ile 2005 yılında yaptığı söyleşisinde Nazım Hikmet'i şöyle anlatıyordu:

"Nazım'la çok yakındık. Hatta bana 'oğlum' derdi. Nedenini açıklayayım. Nazım 1951'de Türkiye'den Moskova'ya göç ettiğinde oğlu henüz doğmamıştı. Nazım, Türkiye'den çıkışlarına izin verilmediği için uzun yıllar ailesini görmekten mahrum bırakılmıştı. Bu yüzden, kendi dilini konuşan, üstelik onun piyeslerinden birinin müziğini de yazan bir gençle karşılaşınca beni kanatları altına aldı ve beni çok duygulandıran özel bir baba sevgisiyle kucakladı. Ne zaman bana bir hediye sunsa, 'Oğlum, yüreğin müziğine layık olsun'

gibi, ‘oğul’ ve ‘yürek’ kelimelerini kullanarak, hediyenin başında bir ithaf yazardı. Muhtemelen kalp yetmezliği olduğu için bu tür konularda hassastı. Moskova’ya vardığımda onu hemen aramazsam ne kadar incindiğini hatırlıyorum. ‘O halde beni baban olarak görmüyorsun’ derdi büyük bir acıyla.” (Melikov & Huseynova 2005: 32).

Arif Melikov, 2015 yılında Oda TV ile yaptığı söyleşisinde şunları hatırlıyor:

“Onun [Nazım’ın] Moskova’ya yakın bir yerde iki katlı bir evi vardı. Ne zaman telefon etsem, ‘Kalk gel’ diyordu. Oturup Türk müziği dinlerdik. Hiç bir şey konuşmadan, öylesine sessizce... Çünkü Nazım müzik dinlediğinde hiç konuşmazdı. Müzik dinleme saati bittikten sonra ‘Bugün benim oğlum geldi’ der, kalkıp önlüğünü takarak kebab pişirirdi. Sekiz yaşındaki küçük bir kız Nazım’a şiir yazmıştı ‘Nazım amca, mezarından bir avuç toprak ver’ diye.. Sonra ben o küçük kız ve babasıyla bir yemekte buluşmuştum. Bana da bir şiir yazdığını söylemişti. ‘Arif amca, siz benim Nazım Hikmet’e yazdığım şiiri dinleyip ağladınız, ben sizin gözyaşlarınıza layık olacağım’ dedi. Çok duygulanmıştım. Nazım işte böyle bir nesil yetiştirmişti kendinden sonra. Böyle vatansever, böyle yüreği sevgiyle dolu.” (Geraylı 2015).

Arif Melikov’un belirttiği üzere, Bir Aşk Masalı sadece aşkla ilgili değildir; aşktan çok öteye, uzaklara gider. Bir Aşk Masalı sanki özgürlüğün, aşk şeklini almış bir simgesi, bir metaforudur. “Masal’ın özü aşk ve ölümle ilgili konulardan çok daha derinlere gidiyor. Ferhat, Şirin’e olan aşkını asla tamamlayamaz, sevgilisine ulaşamaz, çünkü suyun akması için dağdaki kayanın içinden bir kanal açması gerekir. Ferhat’ın halkına getirdiği su, özgürlüğü simgeliyor. Yani Masal aynı zamanda özgürlükle de ilgilidir,” der Arif Melikov (Melikov & Huseynova 2005: 33).

2002 yılında Nazım Hikmet’in doğumunun 100. Yıldönümü vesilesiyle bale nihayet Hikmet’in en sevdiği şehir olan İstanbul’da sahneleniyor. Nazım Hikmet daha 1960 yılında balenin bir gün İstanbul’da sahneleceğini biliyordu. Arif Melikov o anları şöyle hatırlıyor:

“İstanbul’da izlediğim bu performans, beni 1960’lı yıllara, Masal’ın bir gösterisinin ardından Hikmet’in Moskova’daki evinde verilen partiye götürdü. Nazım çok mutluydu. O gece çok konuştu, güldü ve şakalaştı. Daha sonra beni çalışma odasına davet etti ve şöyle dedi: ‘Masal’ın İstanbul’da sahneleneceği günün geleceğini biliyorum. Ben olmazsam da sen bugüne şahit olacaksın.’ Masal’ın İstanbul’da sahnelenmesi en büyük hayallerinden biriydi! Ve bu 2002’de gerçekleşti.” (Melikov & Huseynova 2005: 33).

1960’lı Yılların Siyasi Yumuşamasının Azerbaycan’la Türkiye arasındaki Kültürel İlişkiler Üzerindeki Etkisi

Kuşkusuz ki, 1960’lı yıllarda yer alan siyasal-sosyal süreçler, yumuşama politikaları v.b. Sovyet siyasetinde de bir dereceye kadar esnekliğe geçişi mümkün kılmıştı. Yumuşama politi-

kaları, SSCB ile Türkiye arasındaki ilişkileri de pozitif anlamda etkilemişti. SSCB ile Türkiye arasında medeni ilişkilerin başlatılması ile ilgili anlaşmalar imzalanmaya başlamış, gezilerin düzenlenmesi için kararlar alınmıştı. O zaman SSCB'nin Ali Sovyeti'nin Başkanı – şimdiki anlamıyla Parlamento Başkanı, Nikolay Podgorni 1965 yılında Türkiye'ye bir gezi gerçekleştiriyor. Podgorni, dönemin Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel ve Başbakan İsmet İnönü ile görüşüyor. Görüşmede Ekim devrimi ve Atatürk'ün SSCB yönetimine mektubunun da bahsi geçiyor. Nikolay Podgorni ve beraberinde gelen heyet, Atatürk'ün Çankaya'daki evini ve Anıtkabir'i ziyaret ediyorlar (Qasımlı 2007; Həsənli 2018: Əhməd 2018). Bu geziye Azerbaycanlı yazar Mehdi Hüseyn de katılıyor ve gezi süresince İzmir'e seyahat ettiği zaman İzmir valisi Namık Şentürk'e bir kitap hediye ediyor (Əhməd 2019).

Azerbaycan yazarlarının Türkiye Gezileri

Bu olaylar, hiç kuskusuz Azerbaycan'ın yaratıcı topluluğu içinde Türkiye'ye olan samimi ilginin hem artmasına, hem de açık ifade edilebilmesine yol açmıştı. Şüphesiz ki, Nazım Hikmet sevgisiyle ve dostluklarıyla temeli atılan bu ilgi, Türkiye'yi daha yakından tanımak ve keşfetmek arzusuna dönüşmekteydi. O yıllarda ve elbette ki, sonraki süreçte Azerbaycan Yazarlar Birliği üyelerinin Türkiye'ye uzun süreli, mesela, bir ayı aşkın seyahatlerinin yapıldığını görüyoruz. Azerbaycan'ın Sovyet dönemi ünlü yazarlarından olan Mehdi Hüseyn 1963 yılında yaptığı 1 ayı aşkın Türkiye gezisinden sonra "Bir Ay ve Bir Gün" adlı gezi gözlemlerini kaleme alıyor. Başka bir ünlü yazar ve Mehdi Hüseyn'in yakın dostu olan İsmail Şıhlı'nın oğlu gazeteci Elçin Şıhlı bir makalesinde şöyle yazıyor:

"Mehdi amcam Türkiye seyahatinden döndükten sonra babam onu hep düşünceli görüyordu. Hep dalgındı. Bir gün babam Mehdi amcama neden Türkiye'den geri döndükten sonra hep dalgın olduğunu, neden bu kadar çok sigara içtiğini soruyor. Mehdi amcam 'İsmayıl, sanırım ben şimdiye kadar hayatımı yanlış yaşamışım diye cevap veriyor.' Tevfik Fikret'in, Mehdi Hüseyn'in en sevdiği Türk şairi olması da tesadüf değil ve tabi ki, milli kimlik hislerinin bastırıldığı ve ezildiği bir ülkede yaşayan bir entelektüel için Tevfik Fikret yaratıcılığı bir nefes niteliğindeydi. Bu seyahatler yaratıcılık açısından da çok verimliydi. Şöyle ki, Azerbaycan yazarları ile Türkiye yazarları birbirini daha yakından tanımaya ve birbirinin eserlerini inceleyerek edebiyat eleştirisi kapsamında ele almaya başlıyorlar. Mesela, Mehdi Hüseyn 'Bir Ay ve Bir Gün' hatıratında o zaman Ankara Üniversitesi'nin rektörü olmuş Suut Kemal Yetkin'le edebi süreçler hakkında müzakerelerde bulunmuş, Yaşar Kemal, Orhan Veli, Orhan Kemal ve Sait Faik Abasıyanık'ın edebi kişiliği hakkındaki fikirlerini belirtmiştir. Mehdi Hüseyn, Orhan Kemal ve Sait Faik Abasıyanık'ın edebi kişiliğini çağdaşlık açısından yüksek olarak değerlendirmiştir."

Azerbaycan'ın ünlü kadın şairi, Resul Rıza'nın eşi Nigar Refibeyli de 1969 yılında Türkiye'ye 3 haftalık bir seyahat gerçekleştirmiştir. Nigar Refibeyli geri döndükten sonra "Sağlıcakla Kal, Yakın Komşu" makalesini yazmıştır. Yazısında Nazım Hikmet'in edebi kişiliğine geniş yer ayırmış ve Nazım Hikmet'e karşı Türkiye'de karalama propagandasını sert bir şekilde eleştirmiştir.

Aynur Bağırılı, "Sovyet Dönemi Ediplerimizin Türkiye Kayıtları" makalesinde şunları yazıyor: Nigar Hanım, Türkiye'yi yurttaşlarına tanıtmak istiyordu. Çoğu insanın sadece rüyalarında, hayallerinde gördükleri İstanbul'u Nigar Hanım şöyle anlatıyordu:

"İstanbul dünyanın en güzel şehirlerinden biridir. Beş yüzden fazla camisi ve sayısız minaresiyle bu şehir adeta bir minare ormanı gibidir. Muhteşem tarihi mimari eserler olan bu camiler ve minareler, İstanbul'u dünyanın diğer şehirlerinden ayırmaktadır. Bana öyle geliyor ki, filmlerde gördüğüm Amerikan şehirleri ... çok yüksek gökdelenlerle gökyüzünden mahrum edilmişler. Bu gökdelenlerin arasından geçen dar sokaklar taş torba gibidir. Bu göksüz şehirlerde yaşayanlar muhtemelen bu taş torbaların içinde sıkışıp kalmışlardır. Ve İstanbul'un üstündeki gökyüzü açık, mavi ve geniştir. Geceleri bu gökyüzü parlak yıldızlarla dolu. Bu yıldızla, Boğaz'ın mavi sularında pırıl pırıl yanıyorlar." (Bağırılı 2021).

Yazar Elçin Efendiye de 1979 yılında Türkiye'ye bir seyahat gerçekleştiriyor ve gözlemlerini "Uzak, Yakın Türkiye" makalesinde okurları ile paylaşıyor. Elçin Türkiye edebiyatını çokçeşitli bir edebiyat olmasını göstermekle birlikte onu vicdan edebiyatı olarak değerlendiriyor: *"Türkiye'de gencinden yaşlısına, ünlüsünden tanınmamış olanına, yeteneklisinden yeteneksizine – siyasetle ilgilenmeyen ve aktif siyasetin içinde olmayan hiçbir bir yazar görmedim. Ve ben seyahatim sırasında neredeyse 50 yazarla görüştim."* Mesela Elçin, Yaşar Kemal'i çok yüksek değerlendiriyor; Nazım Hikmet'in bugün de mücadele verdiğini söylüyor: *"Türkiye yazarlar sendikası 400 kişiyi aşkın sol görüşlü yazarı birleştirmiş ve aslında bu o demektir ki, tüm yazarlar sendika üyesidir; şöyle ki, Türkiyede sağ temayüllü az çok bilinen yazarların sayısı fazla değil."* Elçin, belli ki, Türkiye'de yetişmiş sol fikrin, devrimci düşüncenin Sovyet ideolojisinin kökünde dayandığı iddia edilen solculuk ilkesi ile kıyaslamasını yapmış ve hangisinin gerçek, hangisinin sözde solu temsil ettiğini açık yada gizli şekilde sorgulamıştır. Elçin, Türkiye'de çok sayıda gazetelerin de olduğuna dikkat çekerek Türkiye'deki gazeteciliği SSCB'deki kısıtlı ve ideolojik kurallara tabi tutulan gazetecilikle (tabii açık şekilde olmasa da ima ederek) kıyaslıyor. Görüldüğü üzere, Türkiye'ye yapılan geziler, dünyanın her yerinde gerçekleşmiş, Azerbaycan'a da 60.lar (Altmışlıncılar) denen kuşak tarafından getirilmiş medeni devrimin Azerbaycan ortamında daha da hızla yayılmasına, daha da ilerleyerek açığörüştülüğü, eleştirel düşüncenin yolunun biraz daha açılmasına katkı sağlamıştır. Ayrıca, Elçin, söz konusu yazısında yazarların, entelektüellerin halkın yanında olmak, ezilenin yanında olarak ezileni desteklemek gibi bir görevinin olduğunun da altını çizmiştir:

“Aziz Nesin, Yaşar Kamal, İzzettin Hasan Dinamo, Melih Cevdet Anday, Fazıl Hüsni Dağlarca, Rıfat Ilgaz, Samim Kocagöz, Haldun Taner, Orhan Hançerlioğlu, Fakir Baykurt, Nevzat Üstün, Oktay Akbal, Necati Cumali, Bekir Yıldız, Atilla İlhan, Dursun Ağcam, Tarık Dursun, Ziyad Selimoğlu, Adnan Özyalçın, Demirtaş Ceyhun, Cengiz Bektaş, Turgut Uyar, Kemal Özer, Cahit Gülebi vb. ünlü yazarlardan tutun da, genç nesilden Aydın Hatiboğlu, Ataol Behramoğlu, Erdal Öz, Tomris Uyar, Selnur Sezer, Aysel Özakın vb. yetenekli yazarlara kadar hepsinin eserleri Türk halkının, özellikle, Türk köylüsünün hayatı ile yakından alakalıdır. Bu yaratıcılığı ben bir bütün Türk halkının en coşkulu, en tutkulu gayretkeşi olarak görüyorum.”

Hiç şüphesiz ki, tüm bunlar Azerbaycan’ın aydın kesimi içinde özgürlük mücadelesini derinleştirmiş, bu mücadele sürecinde yazarların ve bilim insanlarının rolünün artmasına ve aktifleşmesine neden olmuş, SSCB’nin dağılmasından sonra da Azerbaycan milli kimliğinin inşasına sürecine katkılarda bulunmuştur. Dikkat çeken noktalardan biri de yazarların kendi makalelerinde Türkiye ile ilgili komşu, uzak vb. kelimeleri kullanmaları, fakat aynı zamanda bu siyasi uzaklığın aslında kültürel ve içten hissedilen yakınlıkla beraber var olduğunu ima etmeleridir. Makalelerin adlarına dikkat edersek (mesela, “Sağlıcakla Kal, Yakın Komşu”, “Uzak, Yakın Türkiye” vb.), yakın kelimesinin hep kullandığını ve yazarlarımızın da bu konuda bir ikilem yaşadıklarını görüyoruz.

Mehmet Aslan (Məmməd Aslan) da “Erzurum’un Gediğine Varanda” adlı kitabını 1984 yılında yazıyor. O zamanlar bu kitap Azerbaycan’da herkesin masaüstü kitaplarından biriydi; şöyle ki, o zaman sınırlar açılmamıştı ve insanlar Türkiye’yi tanımıyorlardı ama çok da merak ediyorlardı. Mehmet Aslan bu kitabında Türkiye’yi Azerbaycan okuruna anlatıyordu:

Erzurumun gədiyinə varanda
Onda gördüm buram-buram qar gəlir.
Lələm dedi, gəl qayıdaq bu yerdən,
Dedim: Lələ, qeyrətimə ar gəlir.

Müzik: Adnan Saygun ve Niyazi

Sovyet döneminde Azerbaycan’la Türkiye arasındaki kültürel ilişkilerin en görünür tarafı müzik alanında gelişen ilişkilerdi. Bu, özellikle de klasik Batı müziği alanı için geçerliydi. Azerbaycan’ın klasik müzik ekolü Rusya ekolüne dayanmaktaydı ve Türkiye’de çok saygı görmekteydi. Bu bağlamda Adnan Saygun’la Niyazi arasındaki dostluk ve profesyonel ilişkilere ayrıca değinmek gerekiyor. Bu ilişkiler o kadar verimli ve dayanıklı olmuş ki, sırf bu ilişkilerin üzerine bilimsel makaleler de ortaya çıkmıştır. Mesela, Bakü Müzik Akademisi’nin doktora öğrencisi Derya Ağca, bu konuyla ilgili “Türk Müzik Tarihinde A. Adnan Saygun’un ‘Köroğlu’ Operası ve Eserde SSCB’nin Ünlü Şefi Niyazi Tağızade’nin Rolü” adlı çok güzel ve faydalı bir yazı ortaya koymuştur (Ağca 2017).

Ağca, Saygun'un Niyazi ile olan tanışıklığının çok eskiye dayandığını belirtiyor. Aynı zamanda Kerimov'un da söylediği gibi, Niyazi, 1960'lı yıllardan itibaren Saygun'un eserleriyle tanışmaya ve onları yönetmeye başlamıştır (Kerimov 1973: 72).

Yine Ağca'nın belirttiği gibi, yıllar geçtikçe Niyazi ve Saygun arasındaki güven ve dostluk artar; nitekim Saygun, Niyazi'nin müdahalelerine ilk başta itiraz etse de, sonradan bu düzeltmeleri ve değişiklikleri kabul etmiştir (mesela, Koroğlu Operası, Niyazi'nin kısaltmasından sonra 6 saatten 3.5 saate indirilmiştir). Saygun, gazetelerle yaptığı söyleşilerde Niyazi'nin onun eserlerini ondan daha iyi anladığını, kendisinin düşünmediklerini bile en iyi şekilde onun dile getirmiş olduğunu vurgular. Saygun, "Koroğlu" operasını yazarken hep Niyazi'yi düşündüğünü, bu operayı en iyi şekilde yalnızca onun seslendirebileceğini de dile getiriyor (Ağca 2017: 20-21). Yedik, "Anılardaki Adnan Saygun" kitabında Adnan Saygun'un Niyazi'ye duyduğu saygı, sevgi ve güvenden dolayı onun "Koroğlu" operasına yaptığı müdahalelere, kısaltmalara ve değişikliklere itiraz etmediğini belirtiyor (Yedik, 2012, s.117-118).

SOVYET SONRASI DÖNEM

Sovyet sonrası dönemde Azerbaycan ve Türkiye arasındaki ilişkiler hem derinlik, hem de boyut açısından çok gelişti ve çok da genişledi. Burada eğitim, bilim ve sanat alanlarındaki muntazam ve giderek yoğunlaşan kapsamlı ilişkilerden söz edebiliriz. Açılan okullar (örneğin, Türk Anadolu Lisesi, Türk Atatürk Lisesi), kurumlar (örneğin, TürkSoy, Yunus Emre Enstitüsü), televizyon kanalları (örneğin, TRT Avaz) Türkiye ile Azerbaycan ilişkilerini geliştirmek ve her iki toplumun çeşitli kesimlerini kapsamak açısından en önemli mekanizmalardan olmuştur. Bu ilişkileri tüm boyutlarıyla sadece bir yazı çerçevesinde ele almak mümkün değildir. Lakin şunu belirtmek gerekir ki, bu ilişkiler her iki ülkenin devlet düzeyinde uyguladığı stratejinin temellerinden birini oluşturmuş ve hala oluşturmaktadır. Ayrıca, eğitim ve bilim Sovyet sonrası dönemde Türkiye ile Azerbaycan arasındaki kültürel ilişkilerin ana noktalarını oluşturmuştur.

Türkiye'deki Azerbaycan öğrencileri

Türkiye'nin Sovyet sonrası Türk Cumhuriyetleri ile eğitim bağları ilk oluşan bağlardan biridir. Azerbaycan ile bu bağlantılar 1990'lı yılların başında, Sovyetler Birliği'nin dağılmasından önce kurulmuştu. 10 Ocak 1990 tarihinde Azerbaycan ve Türkiye arasındaki kapsamlı bir akademik ve kültürel değişim programı imzalanmıştı. Artık 1992–1993 öğretim yılında Türkiye, Azerbaycan dahil olmak üzere tüm Türk Cumhuriyetleri için yıllık burslar (her biri için 2000 yer) ayrılmıştı (Hüseynova 2007: 87). Azerbaycan'ın Türkiye Büyükelçiliği'nin raporuna göre, Mart 2020 itibarıyla, yaklaşık 21,000 Azerbaycanlı öğrenci Türkiye'nin 81 bölgesinin 79'unda çeşitli üniversitelerde eğitim görmüştür (Ünal 2020). 2018 yılı itibarıyla yaklaşık 15,000 Azerbaycanlı öğrenci sadece İstanbul'da eğitim görmüştür (Firdevs 2018). 2021 yılında yapılan anketler, Türkiye'de üniversite eğitimi almak isteyen Azerbaycanlıların öncelikli tercihlerinin tıp alanı, işletme ve ekonomi, beşeri bilimler, siyaset bilimleri ve mühendislik olduğunu göstermiştir (Garibova 2022).

Müzik Eğitimi

Özellikle, Batı klasik müziğinde uzmanlaşmış çok sayıda Azerbaycanlı müzisyen 1990'lı yıllarda Türkiye'ye göç etmiştir. Batı klasik müziği Sovyet Azerbaycanı'nın en prestijli alanlarından biriydi. Fakat 1990'lı yıllarda milli devlet kuruculuğu sürecinde dil ve kültür de dahil olmak üzere mümkün olan her alanda milli ve geleneksel olan öncelik taşımaktaydı. Bu, klasik müzik öğrencilerinin sayısının da giderek azalmasına neden olmuştu. Birden fazla orkestrayla çalışmak zorunda kalan müzisyenler ve müzik hocaları hem ekonomik nedenlerle, hem de uzmanı oldukları sanatta prestij kaybıyla karşı karşıya kaldıkları için Türkiye'ye göç etme kararı almışlardı. Bazı müzisyenler orkestra şefi olarak, bazıları solist olarak, bazıları ise konservatuvar hocası olarak Türkiye'de prestijli pozisyonlar üstlenmek üzere davet edilmişlerdi. Sonraki yıllarda Azerbaycan'da klasik müziğin prestijinin yeniden artırılması yolunda devlet düzeyinde yapılan girişimler bazı müzik uzmanlarının Azerbaycan'a geri dönmesini sağlayabilmişti. Fakat şunu özellikle belirtmek gerekir ki, müzik alanında, 1990'lı yılların başında Azerbaycanlı müzisyenlerin Türkiye'de iş bulma amacından kaynaklanarak oluşan akademik bağlar bugün de farklı bir düzeyde devam etmekte, müzik okulları ve müzik grupları arasındaki karşılıklı işbirliklerini teşvik etmektedir.

Üniversitelerarası İlişkiler

Üniversiteler arasındaki ilişkiler de Türkiye ile Azerbaycan arasında akademik işbirliğinin en başından beri hızla gelişmeye başlamıştır. Azerbaycan Diller Üniversitesi'nin ilk işbirliği yaptığı Üniversite Hacettepe Üniversite ve Ankara Üniversitesi olmuştur. Özellikle, Mütercim ve Tercümanlık alanında bölümler arası işbirliği çok dayanıklı ve başarılı olmuştur. Hatta bu işbirliği sayesinde Azerbaycan Diller Üniversitesi yeni bir bölüm olan Senkron Çeviri bölümünü açmış, çok sayıda hocanın bu yeni alanda eğitimi sağlanmıştır. Hacette ve TİKA ile işbirliği sayesinde Azerbaycan Diller Üniversitesi'nde yeni senkron çeviri teçhizatının kurulması da sağlanmıştır. Ankara Üniversitesi ile birlikte Kore Dili, Japon Dili ve Azerbaycan Dili alanlarında verimli işbirliği gerçekleştirilmiş, Azerbaycan Diller Üniversitesi, Ankara Üniversitesi'nin TÖMER temsilciliğini üstlenmiştir. Şuan Üniversitemiz, Türkiye'nin birçok üniversiteleri ile (Marmara Üniversitesi, Sakarya Üniversitesi, Sivas Üniversitesi, Erciyes Üniversitesi, Ankara Üniversitesi, Gazi Üniversitesi, Çanakkale Üniversitesi, 9 Eylül Üniversitesi vb.) işbirliği sürdürmektedir. Bu işbirlikleri hem öğrenci ve akademik heyetin değişimi, hem AB projelerine katılım, hem de çift diploma teşebbüsleri çerçevesinde yer almaktadır. Azerbaycan Diller Üniversitesi'nin, Atılım Üniversitesi (Ankara) ile sürdürdüğü işbirliği en dayanıklı ve en verimli işbirlikleri arasındadır. Azerbaycan Diller Üniversitesi, Atılım Üniversitesi ile Erasmus+ değişim programı kapsamında çalışmanın yanı sıra, Azerbaycan Eğitim Bakanlığı'nın mali desteğiyle gerçekleştirdiği "Mütercim-Tercümanlık Alanından Kapasite Geliştirilmesi" projesi çerçevesinde de işbirliği yapmıştır. Proje, Atılım Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesiyle, Azerbaycan Diller Üniversitesi'nin Mütercim-Tercümanlık Fakültesi arasında gerçekleşmiştir. Proje kapsamında Mütercim-Tercümanlık alanında çalışan hocaların eğitimi, beraber bilimsel çalışmalar ve ders izleme süreçleri gerçekleştirilmiştir.

Azerbaycan'daki diğer üniversitelerin de Türkiye ile çok derin ve dayanıklı işbirliği mevcuttur. Mesela, Azerbaycan Devlet Ziraat Üniversitesi ile Ege Üniversitesi arasında; Bakü Devlet Üniversitesi ve Ankara Üniversitesi arasında; Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi ile Ege Üniversitesi arasında; Azerbaycan Mimarlık ve İnşaat Üniversitesi ile Türkiye'nin İstanbul Teknik Üniversitesi arasında çift diploma programları imzalanmış ve uygulanmaktadır. Azerbaycan Diller Üniversitesi'nin de Atılım Üniversitesi, Gazi Üniversitesi ve 9 Eylül Üniversitesi ile çift diploma anlaşmalarının imzalanması gündemdedir.

“Türkologiya” Dergisi

Azerbaycan ile Türkiye arasındaki bilimsel ilişkilerin en görünür taraflarından biri Azerbaycan'da basılan “Türkologiya” dergisidir. “Türkologiya” dergisi, Sovyet zamanında “Sovetskaya Türkologiya” adıyla Bakü'de yayımlanmıştır. Sovyetler Birliği İlimler Akademisi ile Azerbaycan Sovyetler Birliği İlimler Akademisi'nin birlikte çıkardığı derginin amacı Türk dillerinin ve lehçelerinin araştırılması, Türk halklarının tarihinin ve kültürünün öğrenilmesi, aynı zamanda Türkoloji ilminin karşılaştığı sorunların tartışılması olmuştur. Elçin İbrahimov'un belirttiği üzere, yılda altı kez basılan dergi, yayımlandığı (1970- 1992) 22 yıl süresince “*ilk kez Sovyetler coğrafyasında Türk dillerinin, keza Azerbaycan Türkçesinin gerekli dilbilimi meselelerinin - özelliklerinin, sözlerin anlamları, aktarmalı sözlük ve diğer sınırlarını belirlemiştir.*” (İbrahimov 2017: 329). 1992'den başlayarak “Türkologiya” adıyla faaliyetini sürdüren derginin bilim kuruluna farklı ülkelerden bilim insanlarının davet edildiğini ve burada Türkiye bilim insanlarının da aktif yer aldığını görüyoruz. Türkiyeli bilim insanlarının sırasında: Mustafa Kaçalın, Şükrü Haluk Akalın, Ahmet Bican Ercilasun, Osman Fikri Sertkaya, Fikret Türkmen, Cengiz Alyılmaz, Ramazan Korkmaz, Yavuz Akpınar, Mehmet Kalpaklı gibi isimler bulunmaktadır (İbrahimov 2017: 332-333).

KAYNAKÇA

Ağamalıoğlu, Səməd. (1924). Bizim Yolumuz Hayanadır? *Qızıl Şərq*. Bakı.

Ağca, Derya. (2017). Türk Müzik Tarihinde A. Adnan Saygun'un “Köroğlu” Operası ve Eserde SSCB'nin Ünlü Şefi Niyazi Tağızade'nin Rolü. *International Journal of Interdisciplinary Art*, 3(3), 17-25.

Babayev, Adil. (2006). *Türksoyun Birlik Səsi*. Bakı: Təhsil.

Bağırılı, Aygün. (2021). Sovyet Dönemi Ediplerimizin Türkiye Notları *Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası. Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu*. <https://www.literature.az/?page=117507&newsId=117507&lang=aze>

- Əhməd, Dilqəm (2018, 22 noyabr). Mehdi Hüseyn Türkiyə Səfərindən sonra Niyə Öldü? *Teleqraf*. <https://teleqraf.com/news/toplum/192163.html>
- Əfəndiyev, Elçin. (1979). Yaxın, Uzaq Türkiyə. https://rc32.ucoz.ru/publ/f_ndiyev_elcin_yaradiciligi_yaxin_uzaq_turkiy/1-1-0-757
- Əliyeva, İradə (2010, 19 iyun). “Bir İnsan haqqında... Yalan və Həqiqət.” *Azərbaycan qəzeti*, s. 6.
- Firdevs, Firuzə. (2018, 7 noyabr). Türkiyədə Təhsil Alan Azərbaycanlı Tələbələr Hansı Problemlərlə Üzləşirlər? *Faktor.az*. <http://faktor.az/az/social/47073-turkiyede-tehsil-alan-azerbaycanli-telebeler-hansi-problemlerle-uzlesirler>.
- Garibova J. (2022), The Azerbaijani Diaspora in Turkey: Integration, Reintegration, and the Production of Identity. *Nationalities Papers*, 50(4), 770-793. doi:10.1017/nps.2021.49.
- Geraylı, Anar. (2015). Gözlerindeki Hüzün Hala Dün gibi Aklımda. *OdaTV*. <https://www.odatv4.com/guncel/gozlerindeki-huzun-hala-dun-gibi-aklimda-78228>
- Həsənlı, Cəmil. (2008). *Azərbaycanda Milli Məsələ: Siyasi Rəhbərlik və Ziyalılar (1954-1959)*. Bakı: Adiloğlu nəşriyyatı.
- Həsənlı, Cəmil. (2018). *Azərbaycanda Sovet Liberalizmi*. Bakı: Adiloğlu nəşriyyatı.
- Hüseynova, Fərqanə. (2007). *Müstəqillik Dövründə Azərbaycan-Türkiyə Əlaqələrinin Kulturoloji Aspektləri (Elm, Təhsil, Mədəniyyət)*. Bakı: Nurlan.
- İbrahimov, Elçin. (2017). Türkologiya Dergisi Geçmişten Günümüze. *Bilig Journal of Social Sciences in Turkish World* 82, 329-334.
- Kənan, Aslan. (2011). *XX əsrdə repressiyalara məruz qalanlar*. Bakı: Azərənəşr.
- Kerimov, S. (1973). *Olağanüstü Yetenekli Büyük Sanatçı*. İstanbul: Sinan Yayınları.
- Melikov, Arif & Hüseynova, Aida. (2005). Symphonic Music Built Upon Legend and Imagination. *Azerbaijan International*, 13(1), 32-35.
- Qasımlı, Musa. (2007). *SSRİ-Türkiyə münasibətləri*. Bakı: Adiloğlu nəşriyyatı.
- Nerimanoğlu, Kamil Veli, & Öner, Mustafa. (2008). *1926 Bakü Türkoloji Kurultayı. Tutanaklar*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Səmədoğlu, Vəqif (2014, 6 dekabr). Nazim Hikmətlə Üç Görüş. *525-ci qəzet*, s. 19.
- Ünal, Sevil. (2020, 29 mart). Təhsil Müşaviri: “Türkiyədə Təhsil Alan 21 min Tələbəmizdən 19 mini Özünü təcrid Şəraitində Yaşayır. *APA*. <https://apa.az/az/xeber/sosial-xeberler/Thsil-musaviri-Turkiyd-thsil-alan-21-min-tlbmizdn-19-mini-ozunutcrd-sraitind-yasayir-coloredMUSAHIBcolor-578759>
- Yedik, S. (2012). *Anılardaki Adnan Saygun*. İstanbul: Pan Yayıncılık.

CUMHURİYETİMİZİN BİLİM SEFERBERLİĞİ VE CUMHURİYET KADINLARI

N. Belgin ELBİR*

ÖZET

Bu çalışmada, Türkiye Cumhuriyeti'nin 1923 yılında kuruluşu ile birlikte, başta büyük önder Mustafa Kemal Atatürk olmak üzere Cumhuriyetin kurucuları tarafından, modern bir ulus yaratmak amacıyla başlatılan bilim ve eğitim seferberliğinin, meslek sahibi olmak ve bilimsel çalışma yapmak isteyen Cumhuriyet kadınlarına ne gibi olanaklar sunduğu, bu olanaklardan nasıl yararlanabildikleri ve bu seferberliğe nasıl katkıda bulundukları sorusu, ilk kuşak, bilim kadınlarından alanlarında öncü niteliği taşıyan bazı akademisyenlerin yaşam öyküleri, çalışmaları ve anılarından örneklerle incelenmekte ve değerlendirilmektedir.

Anahtar sözcükler: *Türkiye Cumhuriyeti, Mustafa Kemal Atatürk, Bilim seferberliği, Cumhuriyet kadınları.*

THE TURKISH REPUBLIC'S REFORMS IN SCIENCE AND EDUCATION AND REPUBLICAN WOMEN

ABSTRACT

This paper argues that the reforms in science and education, initiated after the proclamation of the Republic in 1923 by the founder of the Turkish Republic Mustafa Kemal Atatürk and his friends to create a modern nation, opened new doors to women by expanding their opportunities for education and professionalism in various fields of scientific and academic disciplines. The aim of the study is to discuss, by examining the life stories and the work of selected women academics in the early decades of the Republic, how women benefited from these reforms and opportunities and how they contributed to the modernization of the new nation, as well as to the improvement of women's condition and their public roles.

Keywords: *The Turkish Republic, Mustafa Kemal Atatürk, Reforms in science and education, Republican women.*

* Prof. Dr., Atılım Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü,
belgin.elbir@atilim.edu.tr, ORCID: 0000-0002-2506-9819

Cumhuriyetimizin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk, 1927 yılında okuduğu nutkunu bitirirken şunları söylemekte: “Efendiler, bu nutkumla milli varlığı sona ermiş sayılan büyük bir milletin, istiklalini nasıl kazandığını, ilim ve tekniğin en son esaslarına dayanan milli ve çağdaş bir devleti nasıl kurduğumu anlatmaya çalıştım” (607). Bu çalışmada, büyük önderimizin bu sözleriyle ifade ettiği, genç Türkiye Cumhuriyetinin bir bilim toplumu oluşturma ülküsünü gerçekleştirmek üzere başlatılan bilim ve eğitim seferberliğinin bilimsel çalışma yapmak ve meslek sahibi olmak isteyen kadınlara ne gibi olanaklar sunduğunu, onların bu olanaklardan nasıl yararlanabildiğini ve bu seferberliğe nasıl katkıda bulunduklarını, çalıştıkları bilim alanında öncü niteliği taşıyan, ilk kuşak akademisyen Cumhuriyet kadınlarının yaşam öykülerine, makale ve anı yazılarına bakarak irdelemek amacındayım. 1934 yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesinde lisans eğitimine başlayan ve daha sonra 1939’da Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Klasik Filoloji bölümünde asistan olarak görev alan Azra Erhat, dönemin yabancı hocaları ile ilgili olarak şöyle der: “Alman Üniversitelerinin bütün otoriteleri İstanbul Üniversitesinde toplanmışlardı, İstanbul ve sonra da Ankara Üniversitelerinin yeni kurulmakta oluşu onlara da, bize de eşsiz bir fırsat vermiş oldu” (aktaran Ak, 2015, s.254). Azra Erhat “biz” derken yalnızca kadınları kast etmemektedir belki; ancak söyledikleri kadınlar için ayrıca ve özellikle geçerlidir. Cumhuriyetimizin ilk yılları, kadınların özgürleşme mücadeleleri bakımından önemli olduğu kadar, bilim alanında etkin bir biçimde çalışmalarının önünü açtığı, “eşsiz” fırsatlar sunduğu için de önemli bir tarihsel dönemdir. Bilim tarihçisi Osman Bahadır (2013), Avrupalı öncü bilim kadınlarını anlattığı bir çalışmasında, “Kadın özgürlüğünün öncüleri bilim kadınlarıdır” demektedir. Bahadır’a göre öncü kadınların bilimdeki büyük başarıları olmasa, kadın özgürlüğü ve eşitliği gerçekleşmezdi (s.123).

Öncü bilim kadınları, başarılı çalışmalarıyla entelektüel yeteneklerinin erkeklerinkinden aşağı olmadığını en iyi şekilde kanıtladılar, birçok önyargıyı yıktılar. Cumhuriyetin kurulmasıyla, ulus-devlet kurma sürecinde, yurttaşlık hakları çerçevesinde kadın hakları konusunda çok önemli adımlar atıldı, ilerlemeler gerçekleşti. Kararlılıkla uygulanan bir modernleşme projesi içinde, cinsiyetler arasında eşitliği sağlamayı hedef alan bir eğitim-öğretim seferberliğine girilmişti. Değerli hocamız, Tarih uzmanı Prof. Dr. Şerafettin Turan’ın (2008) aktardığına göre Atatürk, 1922 yılı başlarında not defterine şunları yazmıştı: “Erkek ve kız çocuklarımızı aynı öğrenim derecelerinden geçirerek toplumumuza ruh ve yaşama yeteneği vermenin büyük ihtiyacı içindeyiz” (s.6). Prof. Dr. Nazan Aksoy da (2009) *Kurgulanmış Benlikler: Otobiyografi, Kadın, Cumhuriyet* başlıklı kitabında Cumhuriyet’in kurucularının eğitim ve öğretimde kadın-erkek eşitliği konusundaki tutumları hakkında şunları söylemektedir: “Kadının zihin yeteneği bakımından aşağı cins olduğu görüşüne dayalı biyoloji teorilerine cumhuriyet ideolojisi içinde hiçbir zaman başvurulmamıştır. Erkek ve kız öğrencilerin her türlü meslekte başarılı olabilecek yetenekleri olduğu söylenmiş, derslerin içeriği ve niteliğinde herhangi bir cinsiyet ayrımı gözetilmemiştir” (ss.182-183). Cumhuriyet’in kurucu değerlerinden biri, hiç şüphesiz, eğitim-öğretim ve bilimsel gelişmeye verilen büyük önemdir. Cumhuriyet’in kurucuları,

Atatürk'ün yukarıda alıntılanan sözlerinden de açıkça anlaşıldığı üzere, bilimi toplumsal gelişimin yönlendirici ve kesinlikle vazgeçilmez bir unsuru olarak görmüş, önemini ve önceliğini her fırsatta vurgulamışlardır.

Bu dönemde bilimsel çalışmaların gelişmesine önayak olacak yasal önlemler alınmış, yeni eğitim kurumları açılmış, okuma-yazma seferberliği başlatılmış, yükseköğrenim yapan öğrenci sayısında, özellikle temel bilimler ve mühendislik alanlarında önemli artış olmuştur. Cumhuriyetin ilk yıllarında, özellikle ilk on yıl içinde temel bilimlerin gelişmesini sağlamak amacıyla, Bakanlar Kurulu kararıyla yeni kürsüler kurulmuş, laboratuvarların gelişimini sağlamak amacıyla bütçeden pay ayrılmıştır. Osman Bahadır'a (2005) göre, bilimde uzmanlaşma, esas olarak gerek idari, gerekse bilimsel bakımdan ilk on yıllık dönemde gerçekleşmiştir. (ss.18-20).

Kuşkusuz, toplum yararını gözeten, bireysel özgürlükleri ve cinsiyetler arası eşitliği toplumsal gelişimin ilkesi olarak benimseyen bu uygulamalar kapsamında kadınların erkeklerle eşit koşullarda eğitim görmeleri ve bilimsel çalışmalar yapmaları teşvik edilmiştir. Dolayısıyla, kadınların bilim yaşamına katılmalarını Cumhuriyetin bilim seferberliğinden ayrı düşünmek doğru olmayacaktır. İyi bir meslek sahibi olmak ve bilim yaşamına katılmak isteyen kadınlar hangi olanakları ve fırsatları bulmuşlardır? Bu soruyu yanıtlayabilmek için sözünü ettiğimiz uygulamalara kısaca göz atmakta yarar vardır. İlk yıllara kronolojik olarak bakıldığında, önemli gelişmelerden bazılarını şöyle sıralamak mümkündür:

3 Mart 1924- Eğitim sisteminde öğretim birliğini esas alan Tevhid-i Tedrisat Kanunu TBMM'de kabul edildi.

1924- Maarif Vekaleti, yurt dışına gönderilecek öğrencileri seçmek amacıyla, Avrupa Konkuru adı verilen sınavlar düzenleme kararı aldı.

1924- Ankara'da Musiki Muallimi Mektebi kuruldu.

1925- İstanbul Darülfünunu'na bilimsel ve idari özerklik verildi. Medreselere fakülte unvanı verildi.

1925- Ankara'da Hukuk Mektebi kuruldu.

1928- Darülfünun Tıp Fakültesine kabul edilen kız öğrenciler stajlarını tamamlayarak hekimlik diploması aldılar.

1929- 1416 sayılı, "Ecnebi Memleketlere Gönderilecek Talebe Hakkında Kanun" çıkarıldı.

1931- Atatürk'ün talimatıyla Ankara'da Türk Tarihi Tetkiki Cemiyeti kuruldu.

1933- Darülfünun Divanı lağvedildi.

1933- Yabancı profesörler, sözleşmelerinin imzalanmasından sonra İstanbul'a geldiler.

1933- Başkent'te Yüksek Ziraat Enstitüsü kuruldu.

1935- “Ankara’da Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Kurulması Hakkında Kanun” TBMM’de kabul edildi.

Yukarıda sayılan gelişmelerden anlaşıyor ki, Cumhuriyetin daha ilk yıllarında, yeni açılan ve açılması tasarlanan öğretim kurumlarında görev alacakları yetiştirmek amacıyla yurtdışına öğrenci gönderilmeye başlanmıştı. Özellikle 1926-1927 öğretim yılından itibaren, lise mezunları arasından sınavla seçilen öğrenciler, ya da yükseköğrenimlerini tamamlamış ancak uzmanlaşmamış gençler yurtdışına gönderiliyordu. Bu gençler arasında, ileride göreceğimiz üzere, ilk kuşak kadın bilimcilerin çoğu da yer alıyordu. Cumhuriyet 10. yılını doldururken, yine yukarıda belirtildiği gibi, İstanbul Darülfünunu üniversite olarak yeniden yapılandırılmış, başkentte kurulması öngörülen üniversitenin ilk birimi olarak bir fakültenin açılmasına karar verilmişti. Bu gelişmeler, Cumhuriyet’in ilk yıllarında eğitim-öğretim ve bilimde ilerlemeye verilen değerin somut kanıtlarıdır; kadın bilimciler için de önemli adımlardır ve önemli fırsatlardır.

1933 yılında üniversite reformu ile üniversite olarak yapılandırılan İstanbul Darülfünunu’na kadın bilimcilerin yetişmesindeki yeri açısından baktığımızda ne görüyoruz? Darülfununa 1915’te kız öğrenciler kabul edilmeye başlanmış, ancak kız öğrencilerin Tıp Mektebine kabulü 1922 yılında, dönemin kadın doğum uzmanlarından Dr. Besim Ömer Paşa’nın gayretleri sonucunda gerçekleşmiştir. Böylece Tıp Mektebine girme olanağı bulan kız öğrencilerden biri de, Türkiye’nin ilk kadın tıp profesörü ve Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesinin kurucu öğretim üyelerinden olan Kamile Şevki Mutlu’dur. 1906 doğumlu Kamile Şevki Mutlu, Osman Bahadır’ın (2007) belirttiğine göre aynı zamanda, bilimsel çalışmalarının sonuçlarını yayımlayan ilk kadın bilimcimizdir. İlk yazısı “Lenfogradulomatöz” 1928 yılında, daha diplomasını almadan, İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisinde yayımlanmıştır. Bu tarihten sonra, özellikle tıp alanında olmak üzere, birçok kadın bilimcimizin önemli araştırma yazıları yayımlandı. (Bahadır, 2007,) Kamile Şevki Mutlu, 1924’te İstanbul Kız Lisesini bitirmiş, 1930’da İstanbul Darülfünunu Tıp Fakültesinden mezun olmuştur. Patoloji alanında uzmanlık eğitimi almak üzere Patoloji kürsüsüne asistan olarak atanmış, 1933 yılında eğitim için Berlin Tıp Fakültesine gönderilmiştir. Almanya’da böbrek üstü bezi ile ilgili araştırmalar yapmış ve hücrelerin ayırıcı tanımında kullanılmak üzere halen “Şevki Metodu” olarak bilinen bir teknik geliştirmiş, 1935’te İstanbul’a dönerek patoloji uzmanı unvanı almış, Türkiye’nin ilk kadın patoloji uzmanı olmuştur. Daha sonra başkentte Numune Hastanesine atanmış, yeni bir laboratuvar kurmuş, 1945 yılında Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi’ne Histoloji ve Embriyoloji Profesörü olarak atanmıştır. Türkiye Kızılay Derneği’nde çalışmış, onur üyeliğine ve altın madalyaya layık görülmüş, kitaplar, makaleler yazmış, TUBİTAK hizmet ödülü almış, 1987’de Ankara’da vefat etmiştir.

Günümüz kadın bilimcilerinden, Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi öğretim üyesi Prof. Dr. Yasemin Oğuz ve arkadaşları, Prof. Dr. Mutlu'yu, genç Türkiye Cumhuriyeti'nin bir aydından bekleyebileceği tüm sorumlulukları yüreklilikle yüklenen, azimli ve inanmış bir bilim kadını olarak tanımlamaktadırlar (1998, par. 6). Prof. Dr. Mutlu'nun, 1953 yılında İstanbul Tıp Fakültesi Mecmuasının 16. Cildinde yayımlanan "Hekimlik Mesleğinde Türk Kadını" başlıklı, hekim kadınların bir tarihçesini, aynı zamanda da kendi deneyimlerini, kendi öyküsünü anlatan yazısı, bu tanımın ne kadar yerinde olduğunu kanıtlar niteliktedir:

"Kızların Tıp Fakültesi'ne kabulü diğer fakültelerden sonra olmuştur. Kızların Hukuk Fakültesi'ne kabul edildiği 1921 yılına takaddüm eden zamanlardaki menfi efkârı umumiye Tıp Fakültesi için devam etmekteydi. Gazetelerde kadınların doktorluk yapabilmelerinin imkânsız olduğuna dair çok hararetli yazılar çıkıyordu. Bu imkânsızlığa sebep olarak, mutaassıp fikirlerden başka, kadın organizmasının biyolojik farkı gibi dokümanlar da ileri sürülmekte idi. Kızlar ise, bu hususta büyük bir mücadeleye girişmişlerdi. Gruplar halinde, memlekette fikirlerine itimat edilir zevatı bir bir ziyaret ediyorlar ve onları iknaya çalışıyorlardı. Usandırıcı dereceye varan bu ziyaretlerin ve lehlerine çıkarabilmeye muvaffak oldukları yazıların yardımıyla gayelerine eriştiler. İlk defa 1922 Eylül'ünde, o zamanlar Darülfünun Emmini bulunan ve İstanbul'un meşhur bir doğum ve kadın hastalıkları mütehassısı olan Dr. Besim Ömer Paşa'nın da teşebbüsleriyle Haydarpaşa Tıp Fakültesi'ne 7 kız talebe kaydedilmişti. [...]

Kızların tıp fakültelerine girişleri diğer fakültelerdeki kadar tabii karşılanmamıştı. Vakıa fizik, kimya, zooloji ve botanikten ibaret olan tıbbı hazırlayıcı dersler normal geçmişti. Fakat teessüsler asıl bundan sonraki sömestrlere çevrilmiş bulunuyordu. Çünkü bu sömestrlere anatomi başlıyordu. Cinsi latifin kadavralarla nasıl temas edeceklerini ve bhusus korkmadan dissection'u nasıl başarabileceklerini görmek için herkes sabırsızlanıyordu. Bu saikle, erkek talebelerden bazıları tarafından kızlar ufak tefek alaya alınmakta idiler.

Halbuki bu talebelerde öğrenme aşkı, vazifeye bağlılık ve bilhassa Atatürk İnkılâbının hizmetkarı olmak iradesi alelade hislerden çok üstün olarak tezahür etti. Az zamanda, kız ve erkek talebenin, dissection salonunda kadavralar başında yan yana, ellerinde pens ve bisturi olduğu halde, kendilerini unutturmasına çalışmaya koyulmuş olduklarını görmek tabii hale gelmişti." (aktaran Sarısakal, par. 2-5)

Prof. Dr. Mutlu, kadın doktorların mezun olduktan sonra mütehassıs olmak istediklerinde nelerle karşılaştıklarını şöyle anlatmaktadır:

"Talebelik zamanlarında kendilerini takdir eden fakülte hocaları bile kadın doktorları resmi şekilde yanlarında vazifelendirmiyorlardı. Sebep olarak da, talebelik hayatı ile pratik hayattaki başarının, bilhassa kadınlarda paralel git-

mesinin garantili olmayacağı gösteriliyordu. Nihayet ilk medeni cesaret fakültenin anatomopatoloji hocası olan Prof. Dr. Hamdi Suat Aknar'da görüldü. Almanya'da München Tıp Fakültesini bitirmiş olan Dr. Semiramis Hanım, kendi mezunlarına ancak fahri çalışma müsaadesini vermiş olan, Haydarpaşa Fakültesi'nde ilk eylemli asistan olarak göreve başladı [...] Semiramis Hanımı garp memleketlerinden diplomalı iki doktor hanım daha takip etti.” (aktaran Sarısakal, par.7)

Prof. Dr. Mutlu, kendi deneyimlerinden ve karşılaştığı bazı zorluklardan da şu sözlerle bahsetmektedir:

“Patolojik anatomide çalışmak ilk zamanlar sade halka değil, erkek meslektaşlara bile aykırı görülmüştü. 1935 Eylül'ünde Almanya'da ihtisasını kuvvetlendirerek dönen ve Ankara Numune Hastanesi Patolojik anatomi şefliğine tayin edilen ilk kadın patolog Dr. Kamile Şevki Mutlu, o zamanlar Albay mütekaiddi, çok çalışkan ve dinamik bir zat olan başhekim tarafından gerçi kollegeal bir nezaketle karşılanmıştı fakat bu nezaketin arkasında, genç doktor hanıma karşı vazifesini başaracağı hususunda hafif bir itimatsızlığın gizlendiği seziliyordu. Bilhassa otopsi salonundaki çalışmaları, o zamanlar nüfusu pek az olan bu küçük başşehirde halk arasına da pek çabuk yayılmıştı. Doktor hanım çarşıdan geçerken bu kadın ölülerini kesiyor diye parmakla gösterenler ve fısıltılar olmuştur. Fakat zamanla, meslektaşlarının kendisine gösterdikleri itimada ve ihtisas icabı yaptıkları kollabrasyona şahit olan halk bu doktor hanıma ve branşına gereken mevkiini vermekte gecikmedi.” (aktaran Sarısakal, par.12)

Prof Dr. Mutlu, yazısının Tıp Kongrelerinde ve Yabancı Memleketlerde Türk Kadın Doktorlar başlıklı bölümünde de ilginç bir manzara sunar:

“Türkiye’de kadın doktorların communication yapmak üzere ilk iştirak ettikleri kongre, 1931’de Ankara’da toplanan Dördüncü Milli Türk Tıp Kongresidir. O tarihlerde kadın doktorların kongreye iştirak etmek üzere başşehirde gelişleri bir hayli alakayı celbetmişti. Adedi sayılacak kadar az olan kadın doktorları gazeteciler istasyonda büyük bir heyecanla beklemişler ve trenden inerken resimlerini çekmek için telaş göstermişlerdi [...] Bu kongrede tebliğ veren iki kadın doktordan biri, Kamile Şevki Mutlu’dur.” (aktaran Sarısakal, par.33-35)

Görüldüğü üzere, Prof. Dr. Kamile Şevki Mutlu yazısında geçmişe dönükte, hem kendi deneyimlerini, hem de belli bir tarihsel dönemi anımsamakta ve anlatmaktadır. Bir başka deyişle tarihe tanıklık etmekte, aynı zamanda da anlattığı tarihi anlamlandırarak, önemini vurgulamaktadır. Bir meslek kadını, bir bilim kadını, bir tıp doktoru, bir patoloji uzmanı kimliği ile alanında bir “ilk” ve “öncü” olarak, Cumhuriyet’e ve topluma hizmet ediyor olmanın farkındalığını ve kıvancını okurlarıyla paylaştığı anlaşılmaktadır.

Cumhuriyetimizin ilk kadın kimyageri, Sorbonne Üniversitesi'nden doktora alan ilk Türk kadını Remziye Hisar, 1919 yılında girdiği İstanbul Darülfünunu Kimya bölümünün o dönemde yalnızca üç öğrencinin bulunduğu kızlara özel kısmında bir süre okuduktan sonra, eşiyle birlikte Paris'e giderek Sorbonne Üniversitesi'nin Kimya bölümünde öğrenim görmüş, 1933 yılında aynı bölümde doktorasını tamamlamıştır. Özlem Özdemir'in (2023) belirttiğine göre, eğitiminin ikinci yılında Milli Eğitim Bakanlığı bursundan yararlanma hakkı elde etmiş, doktora yaparken bursu bir süre kesilmiş, ancak tekrar bağlanmış (ss. 43-45). Yurda döndükten sonra, İstanbul Üniversitesi kimya bölümünde doçent olarak görev yapmış, 1947'de İstanbul Teknik Üniversitesi'nde çalışmaya başlamış, 1959 yılında aynı üniversitede Maden Fakültesi'ne profesör olarak atanmıştır (Özdemir, 2023, ss. 46-48). Prof. Dr. Hisar, eğitim yıllarını anlatırken, kuşağının bilime olan inancını Kurtuluş Savaşını ve Cumhuriyetin kuruluşunu kapsayan tarihsel süreç bağlamında değerlendirmekte, bireysel çabalarını ve başarılarını bu sürecin bir parçası olarak ortaya koymaktadır:

“Doksan yıllık ömrümü özetlerken satır aralarında işgali, Kurtuluş Savaşını, bizim kuşağın bağımsızlık tutkusunu ve bilime inancını yazdım. Ben yaşamımı kendi ellerimle kurdum, kendime güvenimi her güçlükte pekiştirdim [...] Gençliğimiz birçok şeyden yoksun geçti bizim. “Bizim”, yani Cumhuriyet çocuklarının. Ama gene de Sorbonne'da doktora yapan ilk Türk kadını ben oldum [...] Mücadeleyle dolu geçen bu yıllarımda memleketimiz de birçok harp yaşadı. Düşmanlar yurdumuzda serbestçe dolaşırken, biz kendi topraklarımızda esir gibiydik. İstiklalin nasıl kazanıldığını o günleri yaşayan bizler çok iyi biliyoruz [...] O güçlükler aşıldı, Kurtuluş Savaşı'nın yarattığı ekonomik zorlukların üstesinden gelindi. Bunlar hep kadın-erkek topyekun çalışarak başarıldı [...] Bizim kuşağın okuma tutkusu, tarihimizin bu mücadeleli günleri bilindiğinde anlaşılabilir ancak. Kadınların sadece öğretmenlik yapabildiği gençlik günlerime dönüp baktığımda ne çok yol aldığımızı daha iyi görüyorum.” (aktaran Oralalp, 1995, ss. 56-63)

Cumhuriyetimizin ilk kadın gökbilimcisi ve ilk kadın dekanı Nüzhet Gökdoğan da, Remziye Hisar gibi eğitimini Fransa'da yapmış bir bilim kadınıdır. 1910 doğumlu olan Nüzhet Gökdoğan, 1928 yılında devlet bursu ile Lyon ve Sorbonne Üniversitelerinde matematik ve fizik okuyup 1934'te İstanbul'a dönmüş, aynı yıl İstanbul Üniversitesi Astronomi Enstitüsü'ne atanmış, 1937 yılında doktorasını tamamlamıştır. 1948'de profesörlüğe yükseltilmiş, 1954'te Fen Fakültesi dekanlığına seçilerek ülkemizin ilk kadın dekanı olmuştur (Özdemir, 2023, ss. 78-84). Prof. Dr. Gökdoğan, Cumhuriyetimizin kuruluş amaçlarına bağlılığını 1989 yılında Akkadın dergisinde şu sözleriyle açıkça ortaya koymaktadır:

“Erenköy Kız Lisesi'nden mezun olduğum 1928 yılında, Milli Eğitim Bakanlığı yurt dışında yükseköğrenim görmek üzere lise mezunları için bir yarışma açmıştı. Matematik ve fizik dalında kazanan 8 kişiden biri bendim. Devlet hesabına okuyacak ve döndüğümüzde öğretmenlik yapacaktık.

Atatürk öğrenime ve özellikle kadınların eğitimine çok önem veriyordu. Benim üniversitede öğretim üyesi olduğum dönemlerde kadın-erkek arasında en ufak bir farklılık gözetilmezdi. Ne mesleğimde, ne de üniversitede kadın olmanın zorluklarını yaşadım. Fen Fakültesi'nde beni dekan seçenler erkekti. Mesleğim boyunca da hep onlardan destek ve saygı gördüm. Atatürk devrimlerinin eğitim dalında ilk nesli sayılırdık, büyük bir heyecan vardı ve hepimiz bu heyecanı duyuyorduk içimizde. Dışarıya okumak için gönderildiğimizde, çoğumuz orada kalabilirdik. Ben teklif dahi aldım. Ama hepimiz döndük. Çünkü beklendiğimizi ve bizden görev beklendiğini biliyorduk.” (aktaran Ergun (Turgut), 1998, ss. 209-210)

Yukarıda Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki gelişmelerden söz ederken, Başkent'te kurulması planlanan Üniversitenin ilk fakültesi olarak DTCF'nin 1935 yılında çıkarılan bir kanunla kurulduğuna değinilmişti. DTCF'nin kuruluş amacı hakkında Prof. Dr. Şerafettin Turan (2003) şunları söyler: “Çok uluslu bir imparatorluğun çöküşünden ulusal bir devlet yaratmanın öncüsü olan Mustafa Kemal, bu büyük tarihsel dönüşümün sürekliliğini sağlayacak düşünsel ve kültürel temelleri oluşturmaya yönelmişti. Bu amaçla da, eğitim-öğretimle birlikte tarih ve dil çalışmalarına da ağırlık vermeye başlamıştı” (s. 205). DTCF, bu ve başka alanlardaki çalışmaların ve araştırmaların bilimsel olarak gerçekleştirildiği bir kurum olacaktı.

DTCF'de öğretim üyesi olarak görev yapan ilk kuşak kadın bilimciler ve fakültenin ilk mezunları arasında yer alanlar, Türkiye'de beşeri bilimler alanındaki gelişmeleri yönlendirecek önemli çalışmalar yapmışlar, bazı bilim dallarının ülkemizde kurumsallaşmasında öncülük etmişlerdir. Bir örnek kadın bilimci olarak, ilk kurulduğu tarihten itibaren 40 yıl süreyle DTCF'de görev yapan Prof. Dr. Melahat Özgü'ye bakabiliriz.

Prof. Dr. Melahat Özgü 1906 yılında İstanbul'da doğmuş, ilköğrenimini Bakırköy ve Çamlıca'da tamamlamıştır. Bir süre Bakırköy'de St. Franciscaine Soeur'ler Okuluna devam etmiş, daha sonra orta öğrenimini Erenköy Kız Lisesinde yapmış, 1928'de, ilk kez uygulanan bakalorya sınavını vererek mezun olmuştur. MEB'nin Avrupa'ya öğrenci göndermek için açtığı sınavı kazanarak, devlet bursuyla Almanya'ya gönderilmiş, Almancasını ilerletmek için derslere devam etmiş, 1930'da Berlin Üniversitesi'ne kayıt yaptırmıştır. Bu üniversiteye bağlı Yabancılar İçin Alman Enstitüsü pedagoji bölümüne devam etmiş, pedagoji diploması almıştır. Daha sonra iki yıl Bonn Üniversite'sinde Alman dili ve edebiyatı okumuş, 1934 Haziran'ında Felsefe Doktoru unvanı alarak Türkiye'ye dönmüş, 1935'te DTCF'nin kuruluşuyla Alman Dili ve Edebiyatı Kürsüsü öğretim üyeliğine getirilmiştir. Melahat Özgü, 1939'da doçent, 1946'da Alman Dili ve Edebiyatı Profesörü olmuş, MEB Tercüme Bürosunda 20 yıl çalışmış, çok sayıda çeviri yapmıştır. Bir süre Erzurum Atatürk Üniversitesi'nde Alman Dili ve Edebiyatı kürsüsünü kurmak üzere görevlendirilmiş, 1964'te DTCF'de Tiyatro Kürsüsü kurulunca bu kürsünün yönetimine atanmıştır. Bu arada, 1969'da kurulan Tiyatro Araştırmaları Enstitüsünün Müdürlüğünü de üstlenmiş, 1976'da emekliye ayrılmıştır. Almandan yapıldığı çeviriler ve ya-

zılar nedeniyle Alman hükümeti tarafından Schiller Madalyası ile ödüllendirilmiş olan Prof. Dr. Melahat Özgü'nün tiyatro ve Alman Edebiyatı üzerine çok sayıda araştırmaları, çalışmaları bulunmaktadır. Atatürk ile ilgili birçok yazısı ve Türk Dil Kurumu Yayınlarından 1972'de çıkan *Atatürk'e Sevgi* başlıklı bir kitabı vardır.

Prof. Dr. Özgü, Cumhuriyet'in 50. Yıldönümünde yazdığı ve Cumhuriyet kurulduktan sonra Türk tiyatrosunun nasıl geliştiğini anlattığı "Küçük Bir Anı'nın Büyük Bir İzi: Devlet Konservatuarının 'Kamp Ateşi'" başlıklı yazısına şöyle başlamaktadır:

"Ulusal yaşantımız olan Cumhuriyetimizi kutlarken, utkunun mutlu anılarını sıralamaktan kendimizi alamıyoruz; çünkü bu yaşantı hepimize kişilik vermiş, güven sağlamış, övünç kapılarını açmıştır. Bu yaşantının ellinci yıl dönümünde, gözlerimiz ister istemez kaynaklarına çevriliyor, bunlar da bizim ne kadar zorluklar içinden geçtiğimizi, neleri yenmiş ve neler başarmış olduğumuzu gösteriyor. Her birine göz gezdirirken, önemli önemsiz demeden olaylar bilinçleniyor sonunda da burçlarına bayraklar dikiliyor. Yıl dönümlerinde bu bayraklar yenileniyor, bu yenilenme ile güven duygumuz yoğunlaşıyor. Ulusal yaşantı olarak kutladığımız bu yıl, tam yarım yüzyılı geçmiş oluyor. Ulusumuzun dirilişi, kendine gelişi, varlığını yaşayış anlarını tarihe geçirmiş birer simgesi olmuştur. Bu simgeler arasında tiyatro yaşantılarımız da vardır. Bunları değerlendirmekle, gelecek kuşakların değer yargılarını özümsemelerini sağlamak, akıp gelen kuşakların yollarını aydınlatmak görevimiz oluyor." (1973, s.45)

Prof. Dr. Melahat Özgü, Cumhuriyetin bilimsel gelişmeye ve eğitime verdiği önemi şu sözleriyle ifade eder:

"Atatürk, yeni bir Türkiye, bir Türkiye Cumhuriyeti yaratırken ne istediğini biliyordu; yurdunu her alanda çağdaş ileri ulusların uygarlık düzeyine çıkartmak, yeni bir Türkiye kurmak istiyordu. Devrimleri bunun için yaptı, Cumhuriyeti bunun için kurdu, yönetimi kanunlarla bunun için değiştirdi. Kurumlar birbiri ardından yükseldi. Çağdaş yöntemlerle her biri çalışmaya başladı, yaşam da koşullarını değiştirdi. Sıra ruh ve kafaya gelmişti. Bunun için de eğitim, öğretim gerekti." (1973, s.46)

Anmak istediğim bir diğer bilim kadını, Atatürk'ün manevi kızlarından, Afet İnan (Uzmay)dır. Prof. Dr. Nazan Aksoy'a göre "Cumhuriyet'in yeni kadınlarının ilk örneklerinden" (2009, s.155), "Atatürk'ün gözünde yeni kadının akademik hayatta temsilcisi" (s.155) olan Afet İnan da, DTCF'de öğretim üyesi olarak çalışmıştır. Bursa Kız Öğretmen okulundan 1925'te mezun olmuş, Atatürk'ün isteğiyle Fransızca eğitimi için İsviçre'ye gönderilerek Lozan'da eğitim görmüş, 1935'te Türk Tarih Kurumu Asbaşkanlığına getirilmiştir. Afet İnan, Prof. Dr. Yücel Özkaya'nın (2003) belirttiğine göre, fakültede ders vermesi önerildiğinde doktora yapmadan ders veremeyeceğini söylemiştir (s. 292). Cenevre'de doktorasını bitirdikten

sonra kadroya alınmış, 1942’de doçent, 1950’de profesör olmuştur. Afet İnan’ın, 9 Ocak 1936 günü DTCF’nin açılış törenlerinde verdiği “Tarihe Başlarken Metot Bilgisi” açılış dersinde öğrencilere sesleniş, mesleğine ve ideallerine bağlılığını, kararlılığını ve özgüvenini göstermesi bakımından dikkat çekicidir:

“Kıymetli Türk talebeleri”,

“Size ilk hitabım olacak bir cümle düşündüm. Onu tespit için büyük bir üniversite profesörünün sözlerini anmaktan daha güzel bir cümle bulamadım. O cümle şudur:

Ben hocanız, ancak sizin taze, temiz dimağlarınızdan çıkacak bilgi aydınlıkları karşısında hocalık görevini yapabilirim,

“ Onun için çalışmalarımızda hareket noktası, benim ve sizin için bu olmalıdır. İlim arkadaşı olarak ilim yolunda beraber yürüyeceğiz. Sizin bu yolda yüksek amaca varmanıza bütün varlığım ile yardıma çalışacağım.” (aktaran Turan, 2003, s.212)

Prof. Dr. Şerafettin Turan, bu sesleniş şöyle değerlendirmekte: “İşte, fakülte/üniversite öğretim kadrosunda yer alan herkesin ve her üniversite öğrencisinin bilmesi, uygulaması gereken bir kural, bir davranış ve bir “bilim arkadaşlığı” anlayışı!” (2003, s.213).

DTCF Türk Dili ve Edebiyatı Kürsüsünden 1944 yılında mezun olan Prof. Dr. Hasibe Mazıoğlu, söz etmek istediğim son bilim kadını. 1922 doğumlu Prof. Dr. Mazıoğlu, ilk kuşak kadın bilimcilerin ilk öğrencileriyle yaşıttır. Prof. Dr. Mazıoğlu, DTCF’nin 66. Kuruluş Yıldönümü etkinliklerinde yaptığı “Fakültedeki Anılarım: Türk Dili ve Edebiyatındaki Öğrenim” (2003) başlıklı konuşmasında söyledikleriyle adeta, yukarıda andığımız bilim kadınlarının başarılarını, duygu ve düşüncelerini özetlemekte, onların yaptığı gibi Cumhuriyetimizin bilim ve eğitim seferberliğine dair bir tarihçe sunmakta; kendi deneyimlerini ve duygularını da kıvançla, mutlulukla ve büyük bir içtenlikle, bu tarihçenin bir parçası olarak anlatmakta:

“Atatürk’ün kurduğu bu bilim yuvasında dört yıllık öğrenciliğim dışında asistan, doçent ve profesör olarak 50 yıl hizmet etmiş olmaktan mutluyum. Ben bu olanağı Atatürk devrimlerinin açtığı aydınlık yolda elde ettim. Bunun içindir ki, Cumhuriyetimizin kurucusu Ulu Önder’e karşı sonsuz, derin bir minnet duymaktayım [...] 1936 yılında öğretime açılan DTCF’nin ilk öğrencileri Ankara Evkaf Apartmanında dört yıl parasız yatılı okuduktan sonra mezun olmuşlar. İkinci dört yıllık öğretim dönemi 1940-1941 yılında şimdiki binada başladı. Bu yeni binanın öğrencileri, 1940-1941 öğretim yılında fakülteye yeni başlayan birinci sınıf öğrencileriydik. Ankara’nın en güzel binasında okumaktan mutluyduk. Fakülte binasının altında yazılı olan, Yüce Atatürk’ün “Hayatta en hakiki mürşit ilimdir” vecizesi beni çok etkiliyor, çalışmalarım bana şevk veriyordu. Ortaokuldan beri ya doktor, ya edebiyat öğretmeni olmak istiyordum [...] 1944 Haziranında mezun olmuş, bir ay son-

ra da fakülteye ilmi yardımcı olarak atanmışım. İlmi yardımcılık kadrosuz asistanlıktı. Kadro olmadığından, çalışan öğrencilerin fakültede kalmaları bu yolla sağlanıyordu. MEB kadro verdiğiğinde asistanlık sınavına giriliyordu. Bu binada başlayan öğretimde parasız yatılılık kaldırılmıştır, bunun yerine öğrencilerin burslu okuyabilmeleri için Bakanlıkça fakülteye çokça burs verilmişti.” (s.276)

İlk kuşak, öncü bilim kadınlarının başarılarının temelinde hiç kuşkusuz, kendilerinin bilimsel çalışma yapma konusundaki güçlü istekleri, kararlılıkları ve özgüvenleri vardır. Öte yandan, onların bilim insanı olarak yetişmelerini ve bilim alanında başarılı çalışmalar yapmalarını, Cumhuriyet’in ilk yıllarında ülkemizdeki bilimsel gelişmenin, eğitim ve bilim alanında atılan adımların önemli ve ayrılmaz bir parçası olarak görmek gerekir. Cumhuriyet’in ilk kadın bilimcilerinin yaşam öykülerine ve anılarına baktığımızda, erkeklerle eşit koşullarda öğrenim görme hakkı kazanıp meslek sahibi olma ve meslek yaşamına atılma fırsatı elde ettiklerini görüyoruz. Cumhuriyet’in kuruluşunu ve ilk yıllardaki atılımları, yaşamlarında bir dönüm noktası olarak değerlendirdikleri, yaşamlarını Türkiye’nin modernleşmesine adadıkları, bu yolda Cumhuriyet’e ve başta Mustafa Kemal Atatürk olmak üzere Cumhuriyet’in kurucularına duydukları minnetle, Cumhuriyet’in kurucu değerlerini benimseyerek, üstün gayretle ve inançla çalıştıkları anlaşıyor.

İlk kuşak bilim kadınları hocalarımız Cumhuriyet’e ve kurucusu Mustafa Kemal Atatürk’e çok borçlular, bizler de Cumhuriyetimize, Atatürk’e ve hocalarımıza çok borçluyuz. Hepsini, bu çalışmanın sınırları içinde anamadığımız hocalarımız dahil olmak üzere, saygıyla, sevgiyle ve minnetle anıyoruz.

KAYNAKÇA

Ak, G. (2015). Türk düşünce hayatında Mediha Esenel (Berkes) ve 1948 DTCF tasfiyeleri ilişkisi üzerine bir inceleme. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XV/30 (2015-Bahar), ss. 251-293.

Aksoy, N. (2009). *Kurgulanmış benlikler: otobiyografi, kadın, Cumhuriyet*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Atatürk, K. (2004). *Nutuk 1919-1927*. Z. Korkmaz (Ed.), Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.

Bahadır, O. (2005). *Erken Cumhuriyet ve bilim*. Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi Forumu.

Bahadır, O. (2007). Cumhuriyetin ilk kadın bilimcileri. *Cumhuriyet Bilim Teknik*, 1075 (26.10.2007). Erişim tarihi: 01.09.2023.

<https://bbm.emo.org.tr/genel/katalog.php?sr=71&katalog=2&action=&&srl=>

- Bahadır, O. (2013). *Bilimde öncü kadınlar*. İstanbul: Cumhuriyet Kitapları.
- Ergun (Turgut), P. (1998). *Cumhuriyet aydınlanmasında öncü kadınlarımız*. İstanbul: Tekin Yayınevi.
- Mazıoğlu, H. (2003). Fakültedeki anılarım: Türk dili ve edebiyatındaki öğretim. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi 66. Kuruluş yıldönümü anı kitabı*. ss. 276-284. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Oğuz, Y. Atabenli-Erdemli, E. Tekelioğlu, M. (1998). *Türkiye'nin ilk kadın tıp profesörü: Kâmile Şevki Mutlu*. Erişim tarihi: 01.09.2023.
- <https://web.archive.org/web/20170312032345/http://www.yaseminyalim.com/wp-content/uploads/2008/07/99.doc>
- Oralalp, F. (1995 Ağustos). Remziye Hisar. *Bilim ve Teknik*. Sayı. 333, ss. 56-63.
- Özgü, M. (1973). Küçük bir anının büyük bir izi devlet konservatuarının “kamp ateşi”. *Tiyatro Araştırmaları Dergisi*. Cilt 4, Sayı 4. ss. 45-61. Erişim tarihi: 01.09.2023. DOI: https://doi.org/10.1501/TAD_0000000162
- Özdemir, Ö. (2023). *Kadınlar Cumhuriyeti: Bilimin Öncü Kadınları*. İstanbul: Doğan Kitap.
- Özkaya, Y. (2003). Panel. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi 66. Kuruluş yıldönümü anı kitabı*. ss. 291-294. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Turan, Ş. (2003). Panel. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi 66. Kuruluş yıldönümü anı kitabı*. ss. 203-227. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Turan, Ş. (2008). Türk Aydınlanmasında Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nin yeri. R. Demir-D. Atılgan (Ed.), *Cumhuriyet ve Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi*. ss. 3-20. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Sarısakal, B. “Hekimlik Mesleğinde Türk Kadını” (PDF). <http://www.bakisarissakal.com>. Erişim tarihi: 01.09.2023.

CUMHURİYET DÖNEMİ TÜRK AYDINLANMASINDA ÇEVİRİNİN YERİ

İlhami SİĞİRCİ*

Çeviri bir uygarlık, düşünce, kültür ve bilim aktarımıdır.

ÖZET

Bütün uygarlıklar oluşum sürecinde planlı ve devasa boyutta bir çeviri hareketine gereksinim duyarlar. Yunan uygarlığı, Mısır, Sümer ve Fenike medeniyetlerinin çevirileriyle, Batı uyanışı ise Türk, Arap, Fars, Yahudi ve Yunan çevirileriyle mümkün olabilmıştır. İslâm uygarlığı 8. ve 11. yüzyıllarda Yunanca, Hintçe ve Farsçadan yapılan çevirilerle 10. yüzyılda zirve dönemini yaşar. Razi, Farabi ve İbni Sina'yı yetiştiren bu düşünce canlılığıdır. 11. yüzyıldan sonra bu gelişme duraklamaya başlar, bir daha da toparlanamaz. Avrupa 12. ve 13. yüzyıllarda Toledo ve Sicilya'da yoğun olarak gerçekleştirilen Arapçadan Latinceye çevirilerle insanlığın ortak birikimine sahip olmayı başarır ve bu birikime dayanarak Reform, Rönenans, Aydınlatma ve Sanayi çağını yaşayarak bugünkü refah ve gelişmişlik düzeyine ulaşır. Doğu'da ise bu reformlar yapılamadığı için kendi ortaçağının içine hapsolmuş ve oradan çıkamamaktadır; bundan dolayı da hiçbir alanda ne Batı'yla rekabete girebilmekte ne de O'nu aşabilmesi söz konusudur. Bu nedenle çeviri hareketlerinin uygarlıkların gelişiminde, ilerlemesinde ve aydınlanmasında yaşamsal bir işlevi vardır.

İnsanlık düşünce tarihine bakıldığında da, sanat ve yazın alanında, toplumsal değerleri biçimlendiren birçok yeni akım ve düşüncenin ortaya çıkmasının çeviri olgusuyla doğrudan ilintili olduğu görülür. Bunun başlıca nedenlerinden biri, yapılan çevirilerin, sadece diller arasında bir iletişim aracı olmaktan ziyade, bir kültürü besleyen, onu biçimlendiren, değiştiren ve geliştiren etkin bir güç olmasıdır. Her ne kadar çeviri edimi, yabancı bir kültüre ait bir ürünün erek kültüre kazandırılması gibi yorumlansa da, çeviriler aslında erek kültürü biçimlendiren koşullardan bağımsız değildir. 20. yüzyıldaki çeviri kuramları da bunu sıklıkla dile getirir. Bu bağlamda Cumhuriyet Aydınlanmasında, belli bir planlama doğrultusunda yapılan çevirilerin önemli bir katkısının olduğu yadsınamaz.

Bu çalışmada, Cumhuriyet Döneminde Türk ulusunun aydınlanmasında önemli bir yere sahip olan çeviri etkinliği incelenecektir. 1940-1960 yılları arasında devlet desteği ve önderliğinde gerçekleştirilen ve dünyada örneği olmayan bir çeviri etkinliği planlı ve düzenli bir biçimde yürütülmüştür. Çalışmamızda bu çevirilerin Türk toplumunun yazınsal, sanatsal ve düşünsel devingenliğinin geliştirilmesi konusunda nasıl etkili olduğu geçmişte yapılan çeviri ekinlikleriyle karşılaştırmalı olarak ortaya çıkarılmaya çalışılacak.

Anahtar sözcükler: Çeviri, Tercüme Bürosu, Hasan Âli Yücel, Aydınlanma, Osmanlı'da çeviri, Cumhuriyet ve çeviri

* Prof. Dr., Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, ilhami.sigirci@asbu.edu.tr,
Orcid: 0000-0001-5337-7344

THE PLACE OF TRANSLATION IN TURKISH ENLIGHTENMENT IN THE REPUBLICAN PERIOD

ABSTRACT

All civilizations require a planned and gigantic translation movement in the process of their formation. Greek civilization was made possible by translations of Egyptian, Sumerian and Phoenician civilizations, while the Western awakening was made possible by Turkish, Arabic, Persian, Jewish and Greek translations. Islamic civilization reached its peak in the 10th century with translations from Greek, Hindi and Persian in the 8th and 11th centuries. It was this vitality of thought that produced Razi, Farabi, and Ibn Sina. After the 11th century, this development began to stagnate and never recovered. In the 12th and 13th centuries, with the intensive translations from Arabic into Latin in Toledo and Sicily, Europe succeeded in acquiring the common accumulation of humanity and based on this accumulation, it reached today's level of prosperity and development by experiencing the Reformation, Renaissance, Enlightenment and Industrial Age. In the East, on the other hand, since these reforms could not be carried out, it was trapped in its own medieval period and could not get out of it; therefore, it could neither compete with the West nor surpass it in any field. For this reason, translation movements have a vital function in the development, progress and enlightenment of civilizations.

When we look at the history of human thought, we see that the emergence of many new movements and ideas in the fields of art and literature, which have shaped social values, is directly related to the phenomenon of translation. One of the main reasons for this is that translation is not only a means of communication between languages, but also an active force that nourishes, shapes, changes and develops a culture. Although the act of translation is interpreted as the introduction of a product of a foreign culture into the target culture, translations are in fact not independent from the conditions that shape the target culture. Translation theories of the twentieth century frequently express this. In this context, it cannot be denied that translations made in line with a certain plan contributed significantly to the Republican Enlightenment.

In this study, the activity of translation, which played an important role in the enlightenment of the Turkish nation during the Republican Era, will be analyzed. Between 1940 and 1960, a translation activity, which was carried out with the support and leadership of the state and which has no precedent in the world, was carried out in a planned and organized manner. In our study, we will try to reveal how these translations were effective in developing the literary, artistic and intellectual dynamism of Turkish society in comparison with the translation activities carried out in the past.

Keywords: Translation, Translation Bureau, Hasan Âli Yücel, Enlightenment, Translation in the Ottoman Empire, Republic and translation

GİRİŞ

Bütün uygarlıklar oluşum sürecinde planlı ve devasa boyutta bir çeviri hareketine gereksinim duyarlar. Yunan uygarlığı, Mısır, Sümer ve Fenike medeniyetlerinin çevirileriyle, Batı uyanışı ise Türk, Arap, Fars, Yahudi ve Yunan çevirileriyle mümkün olabilmektedir. İslâm uygarlığı 8. ve 11. yüzyıllarda Yunanca, Hintçe ve Farsçadan yapılan çevrilerle 10. yüzyılda zirve dönemini yaşamıştır. Razi, Farabi ve İbni Sina'yı yetiştiren bu düşünce canlılığıdır. Ne yazık ki 11. yüzyıldan sonra bu gelişme duraklamaya başlar, bir daha da toparlanamaz. Avrupa 12. ve 13. yüzyıllarda İspanya'da Toledo ve Sicilya'da yoğun olarak gerçekleştirilen Arapçadan Latinceye çevrilerle insanlığın ortak mirasına sahip olmayı başarmış ve bu birikime dayanarak Reform, Rönenans, Aydınlatma ve Sanayi çağını yaşayarak bugünkü refah ve gelişmişlik düzeyine ulaşmıştır. Doğu'da ise bu reformlar yapılamadığı için kendi dünyasının içine hapsolmuş ve oradan çıkamamaktadır, bundan dolayı da hiçbir alanda ne Batı'yla rekabete girebilmekte ne de onu geçebilmesi söz konusudur. Bu nedenle çeviri hareketlerinin uygarlıkların gelişiminde, ilerlemesinde ve aydınlanmasında yaşamsal bir işlevi vardır.

16. yüzyılda, Roma Katolik Kilisesi'nin baskı ve egemenliğine karşı çıkan, İncil'de yazılanların kendi halklarının dilleriyle anlaşılmasını isteyen, Hollandalı Erasmus, ardından Alman Luther, Fransız Calvin gibi birtakım din adamları ve düşünürlerin, İncil'i kendi ana dillerine çevirmesiyle, Düzeltim/Reform hareketinin doğuşuna kaynaklık etmişler ve giderek de Aydınlanma Çağı'nın kapılarını aralamışlardır. Aydınlanma Avrupa'da çıkmış olan bir durumdur. Durum dedik çünkü Aydınlanma, hem ideolojik, hem siyasal, hem toplumsal, hem de kültürel ve bu nedenle toplum içinde yaşayan bütün uygulamaları etkilemiştir. Aydınlanma, düşünsel ve eylemsel bir süreç olarak ele alınabilir. Bu eylemsel ve düşünsel süreç bir biçimde Avrupa'da başarıya ulaşabilmiştir. Ancak Türk Aydınlanması Avrupa'ya nazaran, en az beş yüz yıl sonra, oldukça geç başladığından ve Aydınlamayı sağlayan yapıtların köklerine inilemediğinden ve düşünsel süreçler yaşanmamış olduğundan dolayı, ancak kısmen başarılı olabilmektedir.

İnsanlık düşünce tarihine bakıldığında, sanat ve yazın alanında, toplumsal değerleri biçimlendiren birçok yeni akım ve düşüncenin ortaya çıkmasının çeviri olgusuyla doğrudan ilintili olduğu sonucu çıkar. Bunun başlıca nedenlerinden biri, yapılan çevirilerin, sadece diller arasında bir iletişim aracı olmaktan ziyade, bir kültürü besleyen, onu biçimlendiren, değiştiren, geliştiren etkin bir güç olmasıdır. Her ne kadar çeviri edimi, yabancı bir kültüre ait bir ürünün erek kültüre kazandırılması açısından yorumlansa da, çeviriler gerçekte erek kültürü biçimlendiren koşullardan bağımsız değildir. 20. yüzyıldaki çeviri kuramları da bunu sıklıkla dile getirir. Cumhuriyet Aydınlanmasında, 1938-1946 dönemlerinde belli bir planlama doğrultusunda yapılan çevirilerin önemli bir katkısının olduğunu söyleyebiliriz.

OSMANLI'DAN CUMHURİYET'E ÇEVİRİ ETKİNLİĞİ

Türkçeye yapılan çevirilerin tarihine göz attığımızda, bu tarihin Uygur Türklerinin Budizm ile ilgili metinleri Türkçeye çevirttikleri 8. yüzyıla kadar gittiğini görürüz. Selçuklu Türklerinin de din, felsefe, bilim ve yazınla ilgili yapıtları Farsça ve Arapçadan Türkçeye çevirdikleri bilinir (Karantay 1991: 96). Bu çevirilerin çoğu tasavvuf, kelim ve mantık ile ilgili yazılardır. Türk kavimleri arasında Uygurlar en çok eser vermiş ve Moğollar devrinde onlara kâtiplik ederek Çağatay yazınına meydana çıkarmışlardır. Tarihsel olarak bakıldığında, Türklerde ilk kez Uygurlar Döneminde çeviri yapıldığına dair bulgular elde edilmiştir: Orta Asya kazılarında bulunan ve 8-13. yüzyılları arasında yazıldığı düşünülen Uygurca metinlerin çoğunun çeviri metinleri olduğu tespit edilmiştir. Budizm, Maniheizm ve Hristiyanlık ile ilgili olan bu metinler Sanskritçe, Eski Farsça, Süryanice, Tibet dili ve Çince'den Uygurcaya çevrilmiştir (Özkırımlı, 1999: 218). Türk boyları arasında İslam ilimleri, tasavvuf ve siyaseti ilk önce öğrenen ve kendi dillerinde nakledenler Uygurlardır. Dışarıya karşı kapalı olduklarından dolayı Doğu'nun gizemli akımları içinde kalmışlardır. Ahmet Bin Yuknaki'nin *Aybe-t-ül Hakayık* (12. yy.), Yusuf Has Hacib'in *Kutadgu Bilig* (11. yy.) ve Kaşgarlı Mahmud'un *Divanı Lügati Türk*'ü (11.yüzyıl) bu devrin en önemli yapıtlarıdır.

Anadolu beyliklerinde Türkçe yapıtlar yazılıyor ve İslâm uygarlığının klasikleri Türkçeye aktarılıyordu. Osmanlıların ilk devri çok kuvvetli olmamakla beraber bir çeviri ve uyanış devri kabul edilebilir. Osmanlılar zamanında Fatih Sultan Mehmed ve İkinci Bayezit'e (hükümdarlığı 1481-1512) kadar bir çeviri etkinliği görülür. Fakat bu devir 13. yüzyıldan sonra bütün İslâm uygarlığında görülen durgunlukla sonlandı. Bundan sonra III. Ahmet (1703-1730) zaminına kadar çeviri birkaç istisnadan ibaret kalmıştır (Ülken, 1997: 185). Osmanlılar'da Türkçeye ilk resmi çeviri etkinliği Lâle devri olarak adlandırılan dönemde, III. Ahmet'in hükümdarlığı sırasında 25 üyeli bir çeviri kurulunun oluşturulmasıyla ve İbrahim Müteferrika tarafından matbaanın kurulmasıyla başladı. Yanyalı Esat Efendi ve Mütercim Asım bu dönemde Batı dillerinden Türkçeye daha çok tarih konulu yapıtları çevirmişlerdir (Karantay, 1991: 97).

Tanzimat Dönemine gelindiğinde (1839-1876) ise çeviri hareketlerinde geçmişe oranla bir yoğunlaşma söz konusudur. Çeviride artık yazın alanına girildiğini, Avrupa, en çok da Fransız Yazını'ndan yapılan çeviriler aracılığıyla ilk defa yeni yazınsal türlerle, örneğin romanla, tiyatroyla tanışıldığını görürüz. İlk romancılarımızın Tanzimat Döneminde ortaya çıkması bir rastlantı değildir. Namık Kemal'in ilk romanı *İntibah*'dan önce Avrupa'dan en çok da Fransızcadan yirmiden çok roman ve öykü çevrilmiştir. Şemsettin Sami (1850-1904), Recaizade Ekrem (1847-1914) ve Namık Kemal (1840-1888) hem ilk roman yazarlarımız, hem de ilk yazınsal çevirmenlerimizdendir (Aytaç, 1997: 29).

Osmanlı'da ilk yazılı çeviriler Arapça ve Farsçadan Osmanlıcaya doğru yapıldı. 13. ve 14. yüzyılda bu çeviriler Osmanlıcanın gelişmesine önemli katkılar sağladı. Din metinleri, tıp ve fen alanındaki metinler Arapçadan Osmanlıcaya çevrildi. Yazında ise kaynak dil Farsçaydı,

dolayısıyla da Farsçadan Osmanlıcaya çeviriler yapılmıştır. 15. yüzyıl boyunca birçok metin Osmanlıcaya aktarıldı. Ne var ki bu çeviri etkinliği 16. yüzyılda durdu ve yerini Farsça yazma geleneğine bıraktı. Osmanlı İmparatorluğu'nda düzenli olarak çeviri yapılmaya 18. yüzyılda başlandı. Bu dönemde, çeviriler, coğrafya, tıp ve eczacılık alanını kaplarken 19. yüzyılda çeviriler Batı'nın askeri alandaki gelişmesini yakalamak için askeri konuları ve matematik gibi akademik alanlarla ilgiliydi. Batı yazınından çeviriler ancak 19. yüzyılda, Tanzimat Döneminde başladı ve 1862 yılında Yusuf Kamil Paşa tarafından Avrupa yazınından ilk çeviri yayımlandı. Bu ilk roman çevirisidir. Yusuf Kamil Paşa, Fénelon'un *Télémaque* adlı yapıtını Osmanlıcaya çevirmiştir. Münif Efendi, Aydınlanma Çağı'nın öncü düşünürleri Fénelon, Fontenelle ve Voltaire'den seçilmiş on bir diyalogun çevirisinden oluşan *Muhâverât-ı Hikemiyye (Felsefe Diyalogları)* adlı yapıtını 1859 yılında yayımlar. Bu yapıtın Batı'da yayınlanışından yüzyıllık bir gecikmeyle aktarıldığını belirtmek gerekir. Bu yapıt, batı dillerinden Türkçeye taşınan ilk yazınsal ve felsefi yapıt olarak kabul edilir. 19. yüzyılda çeviri etkinliğini kurumsallaştırma çabaları vardır, bu amaçla Encümen-i Daniş (1851), Cemiyet-i İlmiye Osmaniye (1861-1867), Telif ve Tercüme Heyeti ve Telif ve Tercüme Dairesi (1914-1919) gibi kurumlar oluşturuldu.

Osmanlı toplumu yüzyıllar boyunca kendini diğer uygarlıklara, daha ziyade Batı uygarlığının etkileşimine kapatmıştı; kendi kendine yettiği inancındaydı. Bilgi, kültür, sanat ve yazın alışverişini özellikle Doğu uygarlığından yapıyordu. Bu nedenle de çok uzun süre, sadece Arapça ve Farsçadan çeviriler yapılarak yetinildi. Bir toplumun tek bir dile, kültüre ya da dünya görüşüne odaklanması onu kurutur, çoraklaştırır, çölleştirir ve en sonunda da bitirir. İslamlar ve Osmanlı Türk toplumu da uzun bir süre bunu yaşamıştır ve ne yazık ki bu durumun çok geç farkına varmıştır. 18. yüzyılın başından itibaren Batı'nın askeri, teknoloji, ekonomi, kültür ve üretim tarzı açısından oldukça ileri gitmiş olduğunun bilincine varmıştır. Bundan sonra Batı uygarlığını yakalamak için, başlangıçta özellikle askeri alanda, büyük hamleler yapmayı planlamıştır, ancak bunların kısmen başarılı olduğu söylenebilir. Bütün Osmanlı bilginleri yapıtlarını Arapça yazdılar, Selçuklu'dakiler ise Farsça yazdılar. Mantıkçılar, Kelamcılar, matematikçiler yetişti fakat bunların yapıtları medrese içerisinde kapalı kaldı. Bu yüzden düşüncenin etki yapmasına olanak kalmadı. İçine kapanmış olan kısır bir fikir aristokrarisisi, milleti kültür itibarıyla birinden ötekine geçilemez sınıflara ayırdı. Diğer taraftan Osmanlı medreselerinde Arapça kültürünün de kuvvetli olup olmadığı bilinmiyor. Çünkü muhtelif düşünce hareketleri birbiriyle karşılaşmıyor ve düşünce kendi içine katlanarak kuruyup kalmaya başlıyordu. Bundan dolayı Kanunî (1520-1566) ile III. Ahmet (1703-1730), hattâ Tanzimat arasındaki uzun bir dönem (210 yıl) bütün çeviri kapıları kapamış olduğu için siyasi gücüne rağmen İslâm uygarlığının en kısır devirlerinden biridir (Ülken, 1997: 185-186). Çağdaş düşüncemiz Batı'nın etkisiyle gelişmeye başlar. Böyle olduğu halde, Batı'nın bütün yapıtlarını tanıyıp okumak gerekirken, başlarda Batı'dan hiçbir şey çevrilmemiştir, sadece Arapça ve Farsçadan yapılan çevirilerle yetinilmiştir. Bu durumda İslamların en parlak dönemi olan, Abbasiler dönemindeki 9 ile 10. yüzyılda *Beytül Hikme*'de (*Bilgelik Evi*)

çevrilen önemli yapıtlar da aktarılmamıştır. Öte yandan Fransız Devrimi'nin dünyaya yaydığı düşünceler Osmanlı'ya çevirilerle girerken, bu hareketin arkasındaki büyük düşünürlerin bütün yapıtlarıyla tanınması ve tartışılması gerekirken, onlardan neredeyse hiçbir şey çevrilmemiştir. Bu nedenle düşünürlerimiz yakın yıllara kadar, gazete ve dergilerdeki kısır bilgilerle yetinmek zorunda kalmışlar ve sorunları da bu çerçevede yanıtlamaya çalışmışlardır. Çünkü Osmanlı toplumu genel olarak kitap okumayan, gelişmeleri de gazete ve dergilerden öğrenmeye çalışan bir halktı. Bu nedenle, dünyada olup bitenleri sağlıklı ve derinlemesine değerlendirmek son derece zordu, Fransız Devrimi'ni Osmanlı genel bir ifadeyle *“bir avuç baldırı çıplak krallarına başkaldırmış”* biçiminde değerlendirmiştir.

Cumhuriyet Dönemine gelinceye kadar, altı yüzyıllık Osmanlı Döneminde azımsanmayacak derecede çeviriler yapılmıştır ancak bunlar, belli bir plan ve çeviri politikası olmadığı için genellikle çevirmenlerin arzuları doğrultusunda gerçekleştirilmiştir. Bu konuyla ilgili olarak, Ülken'in 1935'lerde söylediği şu sözler, yukarıda dile getirilen çevirinin sayısı ile etkisi arasında bir bağ olmadığını ve çeviri alanındaki başıboşluğun bulunduğunu açıkça bize gösterir: *“Bizde çeviri, sayı itibarıyla hiçte eksik sayılamaz fakat onların meydana getirilmesinde mühim bir ilke eksikliği var: Tercüme bir uygarlığı nakletmektir. Bu nakil işi, dağınık ve gelişmiş güzel intihaplarla olmaz”* (Ülken, 1997: 348).

Bütün kültür tarihimiz boyunca devlet eliyle çeviri hareketlerinin çizelgesini çıkarmak, bir yerde dışa, özellikle de Avrupa'ya yönelişin tarihsel çizelgesini ortaya çıkaracak özellikte bir göstergedir. Çevirinin toplumsal dönüşümlere eşlik ettiği, insanlık tarihi boyunca bilinen ve saptanmış bir olgudur. Bu nedenle de çevirinin toplumu değiştirici ve dönüştürücü gücü olduğuna inanılarak Cumhuriyet Döneminde Tanzimat'ta olduğundan daha fazla çeviriye önem verilir. Çünkü bu dönemde de, Osmanlı'da olduğu gibi, Batı'yla aramızda olan teknolojik, kültürel ve idari açıdan geri kalmışlık farkını kapama çabası vardır. Cumhuriyet Döneminde çeviriye biçilen bu önem, çevirinin bilginin ve kültürün temel kaynağı olduğu yargısına dayanır. Bu bağlamda bilinçli olarak çeviriye ve çeviriyle gelen yapıtlara üstün bir konum tanınır. Zira çeviri toplumsal, kültürel ve düşünsel dönüşümlere büyük ölçüde katkı sağlar. Romalılar askeri anlamda çok güçlü olmalarına rağmen yazınsal alanda hiç bir güçleri yoktu. Romalılar Yunanlıları savaşta yendiler ama Yunan kültürü güçlü olduğundan bütün Romalıları etkisi altına aldı. Romalıları ait ilk yazınsal yapıt Yunancadan yapılan bir çeviridir (Erhat, 1940). Antik/Eski Roma'nın yazın ve biliminin doğrudan çeviriye dayanmasına karşın çeviriye üstün konum tanımak bir yana, Nietzsche'nin belirttiği gibi Antik Yunan'ın yapıtları Romalılar tarafından *“fethedilecek zenginlikler”* olarak görülüyordu. Oysaki Cumhuriyet'in çeviri süreci tamamıyla farklıdır. Bu son derece kapsamlı, planlı kültürel ve toplumsal bir tasarıdır.

AYDINLANMA NEDİR?

Aydınlanma 1789 Fransız Devrimi'yle zirve noktasına ulaşan bir düşünce ve eylem hareketi olarak ele alınır. Gerçekte Aydınlanma'nın geniş anlamda başlatılacağı tarih çok daha öncelere dayandırılır. Geniş anlamda Aydınlanma'nın tarihi serüveni, M.Ö. 6. yüzyıl Eski Yunan düşüncesine kadar götürülerek başlatılır. 1500'lü yıllardaki *Rönesans*, *Hümanizma* ve *Reform*¹ hareketi ile dönüşerek bugünkü anladığımız anlamda Aydınlanma düşüncesinin oluştuğu söylenebilir.

Aydınlanma terimine gelince, Batı dillerinde ışık anlamına gelir ve İngilizcede enlightenment, Fransızcada *l'âge de lumières*, Almancada *aufklärung* sözcükleri ile karşılır. Özgürlüğün yeni ruhu, hareket, her şeyi merak etmek, aydınlatmak, kazanmak ve bir şeyle iletişim kurmak anlamlarına gelen Aydınlanma, insanın kendisini, geleneklerinin, toplumunun ve inançlarının etkisinden kurtarıp yalnızca doğal aklına dayanarak evreni ve yaşamı açıklaması demektir. Bu açıklamayı yapan birey ise yine batı dillerinde “entellektüel” olarak ele alınırken, Arapça *münevver* ve Türkçede *aydın* olarak adlandırılır. Türkçedeki *aydın* kavramı Batı'nın 18. yüzyıl Aydınlanma Felsefesinden esinlenerek yapılmış bir çeviri sonucu dilimize aynı yüzyılda girmiş bir kavramdır. Dış görünüş olarak klasik Osmanlı aydını, Batı'dakinin aksine genelde devlet katında görevli, ekonomik ve siyasal yönden güçlü ve etkin kişidir. Batı'daki aydın genelde devlete ve kurulu düzene karşıt görüşleriyle kendini konumlandırır. Oysaki Osmanlı'daki aydın tipi, daha çok mevcut devleti yeniden yapılandırmayla daha da güçlendirme düşüncesini savunur, dolayısıyla doğrudan bir devlet karşıtlığı içinde kendini konumlandırmaz.

Aydınlanma tanımına gelince, 1784'te Jena Üniversitesi'nin açtığı Was ist Aufklärung? (Aydınlanma Nedir?) sormacasına/anketine verdiği yanıtta Kant, Aydınlanma kavramını aşağıdaki gibi açıklar:

“Aydınlanma, insanın kendi suçu ile düşmüş olduğu ergin olmama durumundan kurtulmasıdır. Bu ergin olmayış durumu ise insanın kendi aklını bir başkasının kılavuzluğuna başvurmaksızın kullanamayışıdır. İşte bu ergin olmayışa insan kendi suçu ile düşmüştür; bunun nedenini de aklın kendisinde değil, fakat aklını başkasının kılavuzluğu ve yardımı olmaksızın kullanmak kararlılığını ve yürekliliğini göstermeyen insanda aramalıdır. ‘Sapere aude! Aklını kendin kullanma cesaretini göster’ (Horatius) sözü şimdi Aydınlanma'nın parolası olmaktadır... Gerçi devrimlerle bir baskı rejimi, kişisel bir despotizm, bir zorbalık yönetimi yıkılabilir; ancak yalnız bunlarla düşüncelerde gerçek bir düzelme, düşünüş biçimlerinde ciddi bir iyileşme elde edilemez...

1 Bu kavramların karşılığı olarak, genel kabul gören, “*Yenidendoğuş, İnsancılık, Düzeltim*” terimleri yazının devamında kullanılmıştır.

Oysa Aydınlanma için özgürlükten başka bir şey gerekmez ve bunun için gerekli olan özgürlük de özgürlüklerin en zararsız olanıdır: Akli her yönüyle ve her bakımdan kitlenin önünde apaçık olarak kullanma özgürlüğü...

Şimdi acaba aydınlanmış bir çağda mı yaşıyoruz? sorusu sorulunca, yanıt şöyle olacaktır: Hayır, aydınlanmış bir çağda değil, fakat aydınlanmaya giden bir dönemde yaşıyoruz. Şimdiki zamanlarda olduğu gibi, insanlığın bir bütün olarak başkasının rehberliği olmaksızın dinsel konularda kendi aklını iyi bir biçimde ve güvenilir bir şekilde kullanması durumunda olması ya da bu duruma getirilebilmesi için katedilecek daha çok yolumuz var..." (Kant, 1984: 213-221).

Bu bakımdan Aydınlanma "*hak ve ödevlerini bilen yurttaşı*" yetiştirmeyi temel amaç edinir. Aydınlanmacı gerekçelerden biri de, insanı aldatmak amacıyla üretilen tüm hurafelerin, insanların bilgisizliğinden yararlanılarak gerçek dinin yerine geçmesini önlemektir, buna engel olmaktır. Aydınlanmacılar, bütün bireysel etkinliklerin kaynağını ve amacını yine insanda bulurlar. O halde, Aydınlanma, insanın tam özgürleşmesi demektir ve bütünüyle özgür insanı oluşturmayı amaçlar. Herder'in dediği gibi, "*efendisiz olamayan insan hayvandır*". İnsan, insan olduğu anda efendiye gerek duymaz. Bütün zihin şubeleri ile özgür olan insan, tam insan olur. Bu durumda laik yurttaş, tam insanın toplumdaki yansıması olarak düşünülebilir.

CUMHURİYET DÖNEMİ ÇEVİRİ HAREKETİ

Türkiye'de çeviri yazını Tanzimat'tan bu yana, daha çok Arapça ve Farsçadan aktarılan bilimsel ya da daha çok da dinsel yapıtlar göz önünde tutulursa sürekli bir gelişme göstermiştir. Ancak ayrı dilleri konuşan uluslar arasında bir kültür, karşılıklı düşün ve sanat alışverişi sağlaması gereken çeviri hareketi, bizde, dizgesel bir bütünlüğe varamamış ve eski uygarlıkların (Eski Yunan, Eski Roma, Hint, vs.) yarattığı değerleri bile yeterince aktaramamıştır. Bu nedenle çağdaş bir kültür bileşiminin önkoşulu olan geçmişin kültür kalıtını özümleme işlevini de yerine getirememiştir.

Batı Avrupa Aydınlanma'sının temelinde, birçok ekonomik ve toplumsal olayların arasında, ulusal dil ve çeviri olgusu son derece önemli bir yer tutar. Hızla değişen dünyada çağdaşlaşmanın temel amaç olduğu Cumhuriyet Döneminde bilim dünyası açısından çeviri etkinliği son derece önemli duruma gelir. 1910'lardan 1933'lü yıllara kadar süren Darülfünun'dan (İstanbul Üniversitesi) başlayarak 1933'teki Üniversite Reformu'ndan 1960'lı yıllara kadar uzanan çeviri etkinliğinin çağdaş anlamda üniversitelerin kurulmasındaki payı kesinlikle yadsınamaz.

Türk tarihi açısından bakıldığında çeviri etkinliğinin bir devlet politikası olarak karşımıza çıkması, gerçekte resmi bir dil olarak Türkçeye gösterilen özenin bir sonucudur. Aslında altı yüzyıldan fazla hüküm süren Osmanlı'da neredeyse beş yüz yıl Türkçeye hiç önem verilmez, dinsel nedenlerden dolayı hep Arapça ve Farsça merkezdedir, ancak, 18. yüzyıldan sonra

Türklerin devlet katında önemli görevlere gelmesiyle birlikte Türkçe de yavaş yavaş önem kazanmaya başlar. Cumhuriyet Döneminde, önceki dönemlerin aksine, ilk defa bütün dünya dillerinden Türkçeye çeviriler yapılmaya başlanır. Bu çeviri etkinliğinin salt yazınsal alanla da sınırlı kaldığı söylenemez. Batı dünyasındaki bilimsel gelişmeler de ister istemez çeviri etkinliğinin üniversitelere sarkmasına yol açar.

Bundan böyle, Cumhuriyet Döneminin kuruluş yıllarında iki alandaki etkinlik son derece önemlidir. Bunlardan biri, *Tercüme Dergileri*, öteki ise üniversitelerdeki çeviri etkinliğidir. I. ve II. Dünya Savaşları'nın ardından ülkemize sığınan Yahudi kökenli Alman bilim adamları Almancanın, en azından akademik alanda, ülkemize girmesine neden olmuşlardır. Daha önce de Osmanlı'da Tanzimat Döneminde yurt dışından yeni kurulan askeri okullarda eğitim için getirilen kadrolar, Fransızcanın eğitim dili olmasını ve bu dilin eğitim alanında uzun bir süre zorunlu hale gelmesini sağlamıştır. Tanzimat Döneminde nasıl ki Fransa'yla uzun ilişkiye girilmişse bu kez de Almanya'yla olan siyasal, ekonomik ve kültürel ilişkiler, ister istemez Almancanın, 1940'dan 1966 yılına kadar Fransızcadan sonra en yaygın dil olmasının yolunu açmıştır. Bu Alman bilim adamlarının bilim dünyasında yoğun bir çeviri etkinliğini başlatarak sosyal bilimler alanında uzmanlaşmaya gitme konusundaki katkıları, uzun süre görgüllükten uzak kalan kültürümüzde yabancı bir etkinlik gibi görünmüştür. Ancak bu hareket Türkiye'deki bilim dallarının Batı ölçütlerine göre doğru bir temele yönlendirilmesini ve oturtulmasını sağlamıştır.

Cumhuriyet'in kuruluş yıllarında, Türkiye'yi tanımlamak için üç kavram ortaya çıkar. Bunlardan biri, Adnan Adıvar'ın gündelik gazetelerde çıkan yazılarını içinde topladığı kitabının ilk makalesinin adından esinlenerek kullandığı **Bilgi Cumhuriyeti**, ikincisi Azra Erhat'ın (1980: 328) kullandığı **Çeviri Cumhuriyeti**, üçüncüsü de, 1959'da III. Uluslararası Çevirmenler Federasyonunun (F.I.T) Dünya Kongresi Başkanı Pierre-François Caillé, Bedrettin Tuncel'in *Tercüme Bürosu* çatısı altında gerçekleşen çeviri etkinlikleri hakkında sunduğu bilgiler üzerine, Türkiye için kullandığı **Çeviri Cenneti**'dir (Anamur, 1997: V). Dünyada hiçbir ülke için bu üç kavramdan biri kullanılmamıştır. Bu açıdan Türkiye'deki çeviri hareketinin dünyada ne kadar özel bir yere sahip olduğu açıktır. Yukarıdaki üç kavram da Cumhuriyet'in kuruluş yıllarında bilgi ve çevirinin, en azından Cumhuriyet aydınlanmasını sağlam temeller üzerine kurma isteğini gösterir. Bir başka deyişle, çeviri yayınlar yoluyla dışarıdan gelecek bilginin, yeni düzene uygun kültürel kimliği oluşturabileceği düşüncesi yaygınlık kazanır.

Cumhuriyetin kuruluş yıllarındaki çeviri seferberliğiyle çevirmen de kurumsal bir kimliğe kavuşmaya başlar. Gerçi bu kurumsallaşma ve çevirmenin üstün bir konuma getirilmesi, 18. yüzyılda Tanzimat Dönemiyle (1839) başlayan 1851'de Ahmed Cevdet Paşa'nın girişimiyle birlikte resmi bir kimlik kazanan *Encümen-i Daniş*'le² süregelen bir sürecin sonucudur da

2 *Encümen-i Daniş* (Osmanlı Bilimler Akademisi) 1851'de Fransız Bilimler Akademisi (1666) örnek alınarak kurulmuştur. Bu Osmanlı akademisi, Fransız akademisinden 185 yıl sonra kurulabilmiştir ve ne yazık ki kuruluşundan 11 yıl sonra da kapatılmıştır. *Fransız Bilimler Akademisi* ise yaklaşık dört yüz yıldan beri varlığını sürdürmektedir.

denilebilir. Ne var ki, çeviri politikası açısından bakıldığında, kuşkusuz Cumhuriyet Dönemiyle aralarında devasa bir ayrım bulunmaktadır. Tanzimat Döneminde görgül bilimlerle ilgili yapıtların çevirilerinin eskiden olduğu gibi Arapçadan değil, Eski Yunan ve Roma'daki ana kaynaklara inilerek yapılması öngörülmüş; buna karşın, yazın ve felsefe gibi alanlarda, Doğu'dan Arapça veya Farsça yapıtlar Osmanlıcaya, başka bir deyişle de, eski Türkçeye çevrilmiştir. Oysaki Cumhuriyet Döneminde Antik Yunan ve Roma'dan kalma görgül bilimlerle ilgili yapıtlardan daha çok, bu dilden kalma yazınsal metinlere ağırlık verilmiştir.

Cumhuriyetin ilanından sonra Telif ve Tercüme Heyeti, Maarif Vekâleti (Millî Eğitim Bakanlığı) tarafından yeniden düzenlenerek, 24 Ocak 1925 tarihinde bir talimatname çıkarılmış ve bu talimatnameye göre, hangi yapıtların çevrileceği konusunda (tarih-coğrafya, dil ve yazın olmak üzere 96 eser) bir liste de oluşturulmuştur. Bu listede, yeni Cumhuriyetin, çağdaş uygarlığı ve evrensel kültürü yakalamasına katkı sağlayacağı düşünülen tarih, coğrafya, iktisat, sosyoloji, hukuk, dil, yazın gibi özel alanlardaki dünyadaki başyapıtların ve ders kitaplarının konu alanlarına göre bir dağılımı çıkarılmıştır. Heyetin örgütlenmesinde 1923 yılında ülkemize davet edilen Columbia Üniversitesi profesörlerinden John Dewey'in önemli payı olmuştur (Yazıcı, 2004: 184) Dewey 1924'te sunmuş olduğu raporda çevirilerin öğretmenlerin acil gereksinimlerine göre düzenlenmesini ve eksiksiz çeviri amaçlanmamasını önerir. Ziya Gökalp'ın bu kuruluşun başına geçmesiyle çevirilerin kapsamı ve niteliğinde bir değişme olur; az da olsa bilimsel kitap çevirisi yapılır ve hükümet programında da bu amaç açık olarak dile getirilir.

1924 yılında Abdülfeyyaz Teyfik, Telif ve Tercüme Heyeti başkanlığını üstlendiğinde yeni hedefler konur ve Millî Kütüphane oluşturma hedefi ile terim çalışmalarının gereği dile getirilir. Ancak Ülken'e göre bu çalışmaların sonucunda kapsamlı bir liste duyurulmuş ama bu listeden sadece birkaç kitap çevrilip yayınlanabilmiştir (Ülken, 1997: 344). 1922-1925 yılları arasında Milli Eğitim Bakanlığı eğitim amaçlı 95 kitap yayımlamıştır. Bu yayınlar özellikle çocuklara ve gençlere yöneliktir. Ülken (1997: 343) bu çalışmaları “*koca koca kitaplar yalnız birkaç formalık broşürler biçiminde özetleniyordu*” diyerek eleştirir ve kapsamlı bir çeviri girişiminin hiç yapılmadığını ve bunun eksikliğini belirtir. Konu alanlarına göre çeviri yayın sayısı şöyledir (Kayaoğlu, 1998: 244): Sosyoloji 6, iktisat 2, tarih-coğrafya 20, hukuk 6, sanat tarihi 3, biyoloji 6, felsefe 38, dil-yazın 14. Bu çevirilerin tamamına bakıldığında, toplamda 95 yapıt söz konusudur ve ilk aşamada göze çarpan felsefe ile ilgili yapıtların diğerlerine göre fazlalığıdır.

John Dewey'in uygulama alanında çeviri yapılması konusundaki önerisine karşın, toplumsal, siyasal, ekonomik, hukuk ve kültürel alanları içine alan sosyal bilimlere ağırlıklı çeviri listesinin oluşturulması ve çeviri sayısının en fazla felsefede olması, devletin ülke kalkınmasında öncelikle kültürel alt yapının oluşumuna öncelik verdiğinin açık bir göstergesidir. Bu dönemde yapılan çevirilerin genellikle özet olarak yapıldığı ve kaynak metinle erek metin arasında eşdeğerliğin dikkate alınmadığı görülür. Dönemin Milli Eğitim Bakanı Mustafa Necati Bey de Cumhuriyet hükümetleri döneminde kurulan Telif ve Tercüme heyetlerinin çeviri konusunda

başarılı olamadıklarını ifade etmiş ve 1926 yılında *Telif ve Tercüme Heyeti* kapatılarak, görevleri yeni kurulan *Tâlim ve Terbiye Heyeti*'ne verilmiştir. Yükseköğretimde ders kitabı gereksimini karşılamak için üniversite içinde öğrencilerle ve öğretim elemanlarıyla yapılan çevirilerle de bu gereksinim karşılanmaya çalışılmıştır.

Çeviri sorununun devlet politikası haline gelmesi ve yoğun ve planlı bir çeviri etkinliğine girilmesi İsmet İnönü Döneminde Milli Eğitim Bakanı Hasan Âli Yücel'in yoğun ve özverili çalışmaları sayesinde 1940 yılında mümkün olmuştur. Bu çalışmanın temeli ise 2 Mayıs 1939 yılında toplanan *Birinci Türk Neşriyat Kongresi*'dir. Bu kongrede Hasan Âli Yücel konuşmasında, o güne kadar gerçekleştirilen çeviri etkinliğinde Milli Eğitim Bakanlığı'nın başarılı olduğunu ifade etmiştir. Yine bu dönemde hazırlanan *Tercüme Encümeni*'nin raporunda ise çevirinin çok önemli olduğu, uygar dünyanın düşüncelerini ülkemize taşıma ve dilimizi zenginleştirmek için bize hizmet edeceği vurgulanmış ve çevirinin perişan durumda bırakılmayacağı, belli bir plan ve düzen içine konulması gerektiğinin altı çizilerek alınması gereken önlemler ve yapılması gerekli olanlar 6 maddelik bir raporla açıkça belirtilmiştir (Birinci Türk Neşriyat Kongresi, 1939: 125-127). Hasan Âli Yücel bu kongrede bulunanlara şöyle seslenir:

“Batı kültür ve düşünce camiasının seçkin bir uzvu olmak dileğinde ve azminde bulunan Cumhuriyetçi Türkiye, uygar dünyanın eski ve yeni düşünce ürünlerini kendi diline çevirmek ve bu dünyanın duyuş ve düşünüşüyle benliğini güçlendirmek mecburiyetindedir. Bu mecburiyet bizi geniş bir çeviri seferberliğine davet ediyor...”

Osmanlı'dan bugüne kadar baktığımızda en önemli ve devasa çeviri çalışmalarına 1940'lı yıllarda başlandığı ve bunun 1960'lı yıllara kadar devam ettiği görülür. Cumhuriyet Döneminde, çeviri etkinliği bir devlet politikasına dönüşür ve tarihimizde o zamana kadar eş benzeri görülmemiş bir yayın ve çeviri etkinliğine girilir. Bu girişim Hasan Âli Yücel'in 1938-46 yılları arasında Millî Eğitim Bakanı olduğu dönemde başlattığı bir girişimdir. O tarihlerde Türkiye, ekonomik olarak zor günlerden geçmektedir ve ülkenin kısa bir süre içerisinde kalkınmasına acilen gereksinim vardır. Kalkınmayı başarabilmiş toplumlar ise kültürel seviyelerini yükseltmeyi başarmış ve dillerini geliştirmiş olan Batı toplumlarıdır. Bu toplumlarının kalkınmışlığının temelinde ise 12. yüzyıldan başlayarak ve özellikle de *İnsancılık* ve *Yenidendoğuş*'un gerçekleştiği 15. ve 16. yüzyıllarda eski Yunan ve Latin kültürlerinden çeviri yoluyla aldıkları değerler ve derin kültür vardır. Eğer Türkiye de Batı'nın izlediği bu yolu izleyebilirse Batı'nın bugünkü eriştiği düzeyi, hem ekonomik hem de kültürel düzeyi yakalamış olur. İşte tam da bu nedenle ekonomik gelişmenin temelinde kültürel gelişim olduğu için kültür ve düşünce yapıtlarının çevirisine ağırlık verilmiştir. Yapılacak çeviriler için ilk defa devlet bütçesinden önemli ölçüde kaynak ayırma yoluna gidilmiştir.

Bu bağlamda, 1940 yılında, Yücel birkaç lisede klasik kolun kurulmasını sağlamış ve Latincenin ders olarak liselere konulmasını sağlamıştır (Sinanoğlu, 1980: 93). 1960'lı yıllarda

liselerde vaktiyle konulmuş olan “*küçük latince*” kaldırıldı ve 26 yıl süren *Tercüme Bürosu*’nun etkinliği de durduruldu. Ayrıca Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi’nin kurulduğu günden, 1935’den beri, batı dillerinin zorunlu yardımcısı olan Latince dersleri de 1968’de bir öğrenci eylemi bahane edilerek, seçmeli ders biçimine sokuldu (Sinanoğlu, 1980: X). Yücel’in başlattığı çeviri seferberliği başlangıçtaki hızda olmasa da 1966’ya kadar sürdü, sayılamayacak kadar değerli başyapıt ve Dünya klasikleri Türkçeye kazandırıldı. Ne yazık ki Tercüme Bürosu da 1966’da bütün üyelerinin istifasıyla sona ermiştir.

Hasan Âli Yücel’in 1940’da başlattığı bu devasa boyuttaki çeviri çalışmalarının başlıca birkaç nedeni vardır. Bunlardan en önemlisi, Eski Yunan ve Roma’dan kalma yapıtların çevirisine ağırlık vererek evrensel kültüre ortak olma kaygısı. Yazı devriminin 1928’de kabul edildiği göz önüne alınacak olursa, sözlü kültürden yazılı kültüre geçişte, özellikle yazınsal metinlerin çevirisine ağırlık vererek ulusu bir araya getiren ortak resmi bir dilde anlaşmak ve o dilde düşünüp yazan yerleşik bir toplumun alt yapısını kurmaktır. Buradaki temel amaç o döneme kadar sadece belli ve çok sınırlı bir kesimin tekelinde olan okuryazarlığın ve evrensel bilginin Millî Eğitim Bakanlığı, Tercüme dergileri ve yayınları aracılığıyla tabana, daha doğrusu toplumun bütün kesimlerine yaymaktır. Ayrıca çeviri etkinliğine ortam hazırlayarak Batı’dan bilgi aktarımının hızlandırılması, çevirmenlere saygın bir kimlik kazandırılmasıdır. Gerçekte, çevirmenler dönemin önde gelen yazarları olarak saygın bir kimliğe zaten sahiptiler. Yapılan çevirilerin dilinin ne kadar sade ve anlaşılır olduğu ve bu çevirilerin toplum tarafından benimsendiğinin en büyük göstergesi, dünya klasiklerinin çevirilerinin bugün bile hâlâ basılıyor olması, toplumun neredeyse tamamı tarafından zevkle okunuyor olmasıdır.

Çeviri Çalışmaları: Aydınlanmanın Kapılarını Aralama Çabası

Cumhuriyet Döneminde artık hem toplumsal hem de çeviri açısından yeni yönelimler olmuştur. Türkiye’nin en yoğun ve verimli çeviri etkinlikleri, 19 Mayıs 1940 yılında Millî Eğitim Bakanlığına bağlı olarak kurulan *Tercüme Bürosu*’nda gerçekleşmiştir. Türkiye tarihinde ne daha önce ne daha sonra devlet eliyle seferberlik ruhuyla yapılan böyle bir girişim olmuştur. Bu girişim tamamıyla devletin desteğiyle gerçekleştirilen toplumsal bir çeviri hareketidir. Bu tür bir çeviri etkinliği çeşitli dönemlerde *Encümen-i Daniş*, *Telif ve Tercüme Heyeti*, *Tercüme Odası* gibi adlarla anılan Osmanlı İmparatorluğu’ndaki çeviri işleriyle ilgili kurumların sınırlarını oldukça aşmış ve hiçbirisi bu dönemdeki kadar etkili olamamıştır. Ama 1821’de kurulan Tercüme Odasında önemli düşünürler, aydınlar ve çevirmenler yetişmiştir: Âli Saffet Paşa, Münif Paşa, Ahmet Vefik Paşa, Şinasi, Namık Kemal gibi Tanzimat Döneminin önde gelen kişilerinin hem Fransızca’yı öğrenmesi, hem de Fransız kültürüyle tanışıp Fransız yazını ve felsefesi hakkında bilgi edinmeleri bu oda sayesinde olmuştur. Öyle ki, bu etkinliğin Türk Aydınlanma hareketinin doğmasında katalizör rol oynadığı söylenebilir (Berkes, 2002: 253-266).

Osmanlı Döneminde gerçekleşen çeviri etkinliğinin tersine, Tercüme Bürosu çatısı altında yapılan çeviriler, bilinçli yöntemsel tercihler çerçevesinde oluşturuluyordu. Belirlenecek

temel ilkeler üzerinde çalışılırken, özellikle *yeterli* çeviri üzerinde ısrarla duruluyordu ve ilgili yapıtın tamamı çevrilmiş ise kabul ediliyordu. Böylece çevirmenler artık, Osmanlı Döneminde olduğu gibi, kaynak metni istedikleri gibi kullanamayacaklardı. Başka önemli bir karar ise artık kaynak dilden çevirinin temel alınmasıydı (Karantay, 1999: 340). Oysaki Osmanlı Döneminde kaynak dilden çeviriler yanında kimi zaman ikinci hatta üçüncü dilden de çeviriler yapıyordu. Tercüme Bürosu'nda sadece Yunanca, Portekizce v.b. gibi dillerden çeviri yapacak çevirmenin çok az olduğu durumlarda, ikinci dilden çevirilere izin verilmekteydi. Çevrilecek yazarlar ve yapıtların seçimi de bireysel tercihlere bağlı olmaması için, çok çeşitli klasik yapıtlara yer verilen listeler oluşturulmaktaydı. Bu, temelde dünya klasiklerinin Türkçeye aktarılmasına dayanıyordu³ ama yakın tarihin kitapları da çevriliyordu. Ayrıca bu dönemde meydana gelen bilimsel gelişmeler çeviri etkinliğinin bilimsel yayınların çevrilmesi bağlamında üniversitelerde de başlamasına yol açmıştı.

Bu dönemde klasiklerin çevirisine ağırlık verilmesi özel bir anlam taşıyordu. Osmanlı Batı'dan çevirinin gerekliliğine 18. yüzyılın başlarında (Lâle Devri) karar vermiş olmakla birlikte, klasiklerin çevirisi gibi, kültürel yenilenme anlamına gelen bir aşamaya ginceye kadar çok çeşitli süreçlerden geçmiştir. Hilmi Ziya Ülken Tanzimat Dönemi için şu önemli saptamayı yapar: “*Bu dönemde tekniğe ilişkin yapıtlar Batı'dan çevrilirken, yazın, felsefe alanında Doğu'ya daha çok dönülmüştür.*” (Ülken, 1997: 320). Hatta Ülken Doğu'dan en çok çeviri yapılan dönemin de Batı'ya yönelimin olduğu bu dönem olduğu tezini ileri sürer. Ayrıca bu tarihlerde telif ve çevirinin sınırları da belirsizdi; bilginin kaynağı değil, çeviri metinde büründüğü biçim ön plandadır ve derlemenin telif yapıt içine alınması doğal bir durum olarak görülür (Kurultay, 1999: 19).

Cumhuriyet'ten çok daha önce, Batı uygarlığının ulaşılacak bir hedef olmasını 1851'de kurulan *Encümen-i Daniş*'in amaçları arasında görürüz. Bu kuruluş Batı'da ilk akademi olan *Fransız Bilimler Akademisi* (1666) örnek alınarak kurulmuş ama 11 yıl sonra etkinliğine son verilmiştir. Bu kurumda Doğu yapıtlarının Türkçeye daha doğrusu Osmanlıcaya çevrilmesi yeni bir yöneliştir. Zira daha önceki dönemlerde yabancı dillerden Arapçaya veya Farsçaya çevriler yapıyordu. Bu girişimin mimarı da Ahmet Cevdet Paşa, Padişah Abdülmecit ve sadrazam Koca Mustafa Reşit Paşa'dır. *Encümen-i Daniş*'in kuruluşunun temel amacı *Darülfünun*'a ders kitapları hazırlamaktır. Burada yapılan çalışmalar dil, sözlük, tarih, yerbilim, iktisat ve siyasetle ilgilidir, yazın ve felsefeyle ilgili yapıtlar yine yoktur. Yapılan 15 çevirinin 7'si Fransızcadan 3'ü Arapçadan, diğerleri başka dillerden çevirilerdir, 6'sı da telif eserdir. Çeviriler genelde kısaltılarak, özetlenerek ve bazı yerler atlanarak yapıyordu zira çevirinin doğrulugunu onaylayacak resmi ve kültürel mekanizmalar henüz bulunmuyordu. Kaldı ki hem Tanzimat Dönemi öncesi hem de sonrasında çevirmenlerin stratejilerini yönetecek, açık seçik belirlenmiş çeviri yöntemleri ve ilkeleri belirlenememişti.

3 Kayaoğlu'na (1998:306) göre 26 yılda yayımlanan 1120 çeviri yapıtın 831'i Batı klasiği idi. Çağdaş ve yeni yapıtların sayısı ise sadece 39'du. Çağdaş tiyatro yapıtları 124 ürünle önemli bir yer tutuyordu.

Tanzimat Döneminde bir diğer kurum 1870’te kurulan *Daireyi İlmiye*’dir. Bu da yine okullara yönelik bir kuruluş olmakla birlikte, ilk defa temel hedefin “*Avrupa Darülfünunlarıyla muharebe etmeyi (Avrupa Üniversiteleriyle savaştırmayı)*” ve Yunan ve Latin dillerinden de çevirileri kabul etmesidir. Bu kurumda Yunan ve Latin dillerinden çeviri yapılmasına karar verilmesi, bilgiye gereksinim duyulduğunu ve bilginin kaynağına inilmek istendiğini açıkça bize gösterir, o güne kadar devam eden ve baskın olan İslami geleneğinin ötesinde, yepyeni bir anlayışın arandığı anlamına da gelir.

Çeviri tarihi açısından diğer önemli bir dönem de II. Abdülhamid’in katı denetimci dönemidir. Bu dönemde daha önce kurulmuş olan *Telif ve Tercüme Dairesi* yerine *Encümen-i Teftiş ve Muayene Heyeti* oluşturulmuştur. Bu kuruluşla birlikte, Batı’dan yapılan çeviriler sansür ve denetime tabi kılınmıştır. Bu dönem çeviri karşıtı görünmekle beraber Batı’yla etkileşimin yoğunlaştığı ve yeni düşüncelerin oluşmaya başladığı bir dönemdir. Daha sonra da 1908’de II. Meşrutiyet’in temelleri oluşmuştur. II. Meşrutiyet Döneminde *Telif ve Tercüme Dairesi* kurulur. Bu dairede ilkokullarda kullanılmak üzere düşünülen yayınlar arasında çoğunluğu Fransızcadan olmak üzere sadece 27 kitabın çevirisi yapılmıştır (Kayaoglu 1998: 160). Cumhuriyet Dönemindeki çeviri etkinliğini doğru değerlendirebilmek ve anlayabilmek için bundan önceki dönemlere kısaca da olsa bakmak son derece önemlidir.

Hasan Âli Yücel Dönemi : Çeviri Ocağı ve Dil Çalışmaları

Cumhuriyet’e gelinceye kadar, irili ufaklı birçok çeviri yapılmıştır. Ancak aydınlarımız, kişisel çabalarıyla verimli bir birleşim sağlayamamışlardı. Hasan Âli Yücel’in deyişiyle, bu işler başka ülkelerde büyük etkinliği olan yayıncıların bilgiye önayak oluşlarıyla gerçekleşiyordu. Ne var ki Osmanlı Türk toplumunda böylesi girişimler yoktu. Onun için, özel girişim ve kuruluşlarla yürütülmesi gereken bu büyük kültür davasının devlet eline geçmesi kaçınılmazdı.

Çeviri özleminin ve çabasının kaynağına inerek görürüz ki, çeviriye devlet katında söz sahibi olan paşalar, nazırlar, devlet adamları hep öncülük etmişlerdir. Osmanlı’da çevirmenlerin tamamının bu kişilerden oluştuğu görülür. Türk düşünce yaşamını evrensel bir düzeye ulaştırma doğrultusunda Cumhuriyet Döneminde de, bu özlem ve çaba yine yukarıdan, yani aydın devlet adamlarının girişimiyle başlar. Türkiye’de çeviri çabasını devlet eliyle geniş kapsamda ele alan tek insan, kuşkusuz Hasan Âli Yücel’dir. Batı dünyası karşısında geri kalmışlığın sancısını çeken nice Osmanlı Türk aydını arasında sayılı şahsiyetlerden biridir Hasan Âli Yücel. Ama Millî Eğitim Bakanlığı’na gelişi, devlet gücüne dayanan bir yetkiyle dünya klasiklerine yönelmeyi kaçınılmaz bir ulusal görev olarak benimsemeyi ön plana alması, başlı başına bir olaydır. Osmanlı Döneminde de dünya klasiklerinin çevirilmesinin düşünüldüğünü, tartışıldığını ama buna dair en ufak bir girişimin dahi yapılamadığını belirtmek gerekir. Cumhuriyet Dönemindeki devletin amacı *Türk Rönesansı*’nı yaratmaktı, bu da, İnsancılık ruhunun benimsenmesine bağlıydı. Bunu gerçekleştirmenin tek yolu da Batı’da *İnsancılık* ve *Yenidendoğuş*’da yer alan başyapıtları Türkçeye kazandırmaktan geçiyordu.

Hasan-Âli Yücel, 1932 yılında, Türk Dil Kurumu'nda (TDK) yüklendiği sorumlulukla dil çalışmalarına başlar. 1933 yılında, *Türk Edebiyatı'na Toplu Bakış* kitabını yayımlar. Yücel, 64 yıllık yaşamında, bütün bu çalışmaların ve koşuşturmaların arasına, 36 kitap ve binin üzerinde yazı, makale, konuşma sıkıştırmış; çalışkan ve örnek üretkenliğiyle, yeni kuşakların tanınması gereken dev bir aydınlanmacı olarak Türk ve Dünya eğitim tarihine adını yazdırmış bir aydındır. Dünya klasiklerinden çeviriler izlencesinin öncüsü, UNESCO kuruluş sözleşmesini imzalayan Millî Eğitim bakanlarından biri olduğu ve bu örgütün Türkiye Millî Komisyonu'nun kurulmasına olanak sağladığı için, doğumunun yüzüncü yılı olan 1997'yi, UNESCO, tüm dünyada «Hasan-Âli Yücel Yılı » ilan etmiştir. Hasan Âli Yücel, insanlığın yüksek değerlerini içselleştirebilmiş ve oradan aldığı ışığı, toplumunun önünü aydınlatacak bir enerji olarak yeniden toplumuna kazandırabilmiş, Cumhuriyetin yetiştirdiği ender, çok yönlü (yazar, şair, filozof, bakan, tarihçi, musikişinas, edebiyatçı, eğitimci, gazeteci, çevirmen) şahsiyetlerden biridir (Şengör, 2022: 35).

Bakanlığı döneminde yapılan önemli işlerden birkaçını aşağıda vermekle yetiniyoruz:

- 17 Nisan 1940 tarihinde, Köy Enstitüleri Yasası çıkartılır,
- İslam Ansiklopedisi yayın yaşamına girer,
- Devlet Konservatuvarı Kuruluş Yasası çıkarılır,
- İstanbul'daki Mühendis Mektebi Teknik Üniversite'ye dönüştürülür,
- Erkek Sanat Enstitüsü sayısı 9'dan 75'e, Kız Sanat Enstitüsü sayısı 2'den 37'ye ulaştırılır.
- 14 yeni lise ve 40 ortaokul açılır,
- 1943'te İstanbul Fen ve Edebiyat Fakültelerinin temeli atılır,
- Kasım 1943'te Ankara Fen Fakültesi açılır,
- 1945'te de Ankara Tıp Fakültesi kurulur,
- 1940'da Tercüme Dergisi yayın yaşamına başlar,
- 1946 tarihinde, Üniversiteler yasası çıkarılarak, üniversiteler büyük ölçüde özerkliğe kavuşturulur,
- Ankara Üniversitesi kurulur, terim sözlükleri çıkarılır, birçok bilim dalının dili sadeleştirilir.

Ulusal bir dilin ve kitaplığın kurulması için 2 Mayıs 1939'da toplanan Birinci Türk Neşriyat Kongresi'nde gündeme gelen çeviri konusu, dönemin Millî Eğitim Bakanı Hasan Âli Yücel'in çabalarıyla yeniden devlet politikası biçimine gelmiştir. Bakanlık tarafından oluşturulan *Tercüme Encümeni* Kongrenin, üç ve dördüncü gününde, bir *Tercüme Bürosu*'nun kurulmasına karar verir ve ne gibi görevleri yerine getireceğini de belirler.

Bu kapsamda 28 Şubat 1940 tarihinde *Tercüme Bürosu* kurulur ve çeviri seferberliği başlatılır. Yücel'in adı geçen kongrede konuşması sırasında söylemiş olduğu "**tercüme seferberliğine davet**" ifadesi kurulacak olan bu büronun temel amacını çoktan belirlemişti. Tercüme Bürosu'nda görev alan ve sayısız yapıtı Türkçeye kazandıran Vedat Günyol (1985:

328) *Tercüme Bürosu*'nun kuruluş amacını şöyle açıklar: “Yüzyıldan beri sürüp giden çeviri davamızın, Batı’yla kısa yoldan buluşup tanışmamızın kaçınılmaz koşulu olan çeviri davamızın akılcı bir düzeye oturtulmasıdır. Cumhuriyet’e gelinceye kadar aydınlarımız, kişisel çabalarıyla, verimli bir bileşim sağlayamamışlardı.”.

Tercüme Bürosu’nda, klasik yapıtların çeviri listelerini hazırlamak, yapılan çevirileri planlı olarak denetleyip yayımlamak ve buna ek olarak, süreli tercüme dergileri ve çeşitli dillerde sözlükler çıkartmak önemli görevler arasındadır. Yücel’e göre, o güne gelinceye dek, yüzyıldır nice nice yapıtların çevirilmesi ve basılması için emek verilmişti ama düzensiz çalışma dünyanın belli başlı başyapıtlarının bile ulusal kütüphanede yerlerini bulamamasına neden olmuştu. Bu da, gelişigüzel çalışmanın yürekler acısı bir kanıtıydı. *Tercüme Bürosu*, işte böylesi bir dağınıklığa, gelişi güzelliğe son vermek, dünya klasikleriyle doğrudan ve dolaysız buluşup tanışmak amacıyla kurulmuştu. *Tercüme Bürosu*’yla, bu olumsuzluk aşıyordu. Mustafa Kemal Atatürk’ün devletçilik politikasına uygun olarak, dünya klasiklerinin çevirisini, düzenli bir biçimde ele alıyordu. Çeviri Bürosu’nda *Dünya Edebiyatından Tercümeler* adı altında yayınlanan ve günümüzde İş Bankası Yayınları tarafından defalarca basılan ve halk arasında *beyaz kitaplar* diye anılan bu devlet kitaplarına İsmet İnönü’nün yazdığı önsözde amaç, *Eski Yunanlılardan beri milletlerin sanat ve düşünce yaşamında meydana getirdikleri şaheserleri dilimize çevirmek*” biçiminde belirleniyor.

Tercüme Bürosu 1947 yılındaki etkinlikleri sırasında Bilim Serisi’ne yazın yapıtlarının yanısıra felsefe, tarih ve bilim yapıtlarının çevirilerinin de eklenmesi kararını aldı. 1941 yılında kendi içinde ayrıca bir Ansiklopedi masası oluşturmuştur. Otuz üç ciltlik *Türk Ansiklopedisi* (başlangıçtaki adı İnönü Ansiklopedisi’dir) bu masadaki ansiklopedi çalışmalarından biridir. Bu ansiklopedi 41 yıllık bir süreçte tamamlanabilmiştir. 1940 yılında tercüme edilmesi kararlaştırılan *İslam Ansiklopedisi*’nin düzeltmeler ve birtakım değişikliklerle sürdürülen tercüme serüveni ancak 1988 yılında 13 ciltlik bir eser olarak tamamlandığında son bulmuştur (Atatürk Ansiklopedisi, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/>).

Tercüme Bürosu’nun etkileri 1966 yılına kadar önemini yitirerek devam etti (Karantay, 1991: 97). İkinci Türk Neşriyat Kongresi 1975’te toplandı. Ancak bu kongrede çeviriye birinci kongredeki kadar önem verilmedi. Kongrede Teknik Yayınlar ve Çeviri İşleri Komisyonu tarafından sunulan rapordaki görüşler doğrultusunda resmi çeviri etkinliklerini canlandırma yolundaki çabalar boşa çıkmıştı. Buradan da anlaşılacağı gibi, Tercüme Bürosu’nun temel amacı, bu dönemde halka okumayı yazmayı sevdirmektir. Bundan böyle, eğitim alanında öğrenci ve akademisyenlere seslenen çevirilerden çok, daha geniş tabana yayılan bir halk kitlesine seslenme hedef seçilmiştir. Tercüme Bürosu’nun bu olağanüstü çeviri etkinliğine ışık tutan Tercüme Dergisi⁴ 19 Mayıs 1940’da yayımlanmaya başlar ve çeviri politikasının belirlenmesine aracılık

4 1940’lardan 1966’lara dek süren H. Â. Yücel’in başlattığı *Tercüme Dergileri*, “Sayısal Verilerle Türkiye’deki Çeviri Dergileri” başlıklı *Metis* dergisinde çıkan yazıda, beş döneme ayrılmıştır (Ayav & Dolanoğlu, Gürsoy vd., 1992: 136-139).

eder. Hasan Âli Yücel bu Tercüme dergisinin çıkış amacını şöyle açıklar: “*Şahyapıtların çevirisi girişimi yanında bizzat çevirinin ne olduğu ve nasıl olması gerektiği hakkında bizden başka ulusların bu konuda neler yaptıklarını da görüp gösterecek ve çeviri işine bir yön ve hız vermek için bir Tercüme Dergisi yayımlanır.*”

Tercüme Dergisi iki ayda bir olmak üzere yılda altı kez çıkmış ve 1966’ya kadar 64 sayı ve 18 cilt olarak yayınlanmıştır. Dergide çıkan çevirilerin % 34’ü özgün metinlerle karşılıklı basılmıştır. Koşut okumayı olanaklı kılmak için, sol tarafa özgün metin, sağ tarafa ise Türkçe çevirisi verilmiştir. Bu derginin düzenli olarak yayımlanması 1947’de durdurulmuş, 1966 yılında yayınına son verilen dergi 1950, 1952, 1954, 1956, 1957, 1962 ve 1963 yıllarında hiç yayınlanmamıştır. Bu dergiden sonra devlet desteğiyle başka bir çeviri dergisi, ne yazık ki bugüne kadar yayımlanamamıştır. *Tercüme Bürosu*’nun resmi yayın organı olan Tercüme Dergisi Türk tarihinde devlet desteğiyle yayımlanan tek çeviri dergisi olmuştur. Ezra Erhat, Nurullah Ataç gibi dönemin ünlü yazar ve çevirmenleri dergi aracılığıyla, çeviri ve çeviri yöntemleri ile ilgili görüşlerini paylaşabilmekteydiler ve klasik yapıtların karşılaştırmalı çevirilerine de yer verilmiştir. Dergide yer alan yazıların çoğu son derece nitelikli ve günümüzde bile çeviri tartışmalarında geçerliliğini hâlâ koruyan yazılardır. Dergide çalışanlara, redaktöre çevirmenin iki katı ya da dörtte biri kadar daha fazla ücret ödenerek Türkçeye verilen önem vurgulanmak istenmiştir (Salman, 2000: 139). Bu dergide Batı’da aydınlanmaya yol açtığı düşünülen Yunan ve Latin dünyasının temsilcisi olarak görülen özellikle Fransız ve İngiliz yazınından çevirilere yer verilmiştir. Arapça ve Farça gibi doğu dilleri yerine daha çok Batı dillerinden çevirilere yer verilmesi, yeni bir kültür havzası oluşturulmak istendiğinin göstergesidir ve köklü bir kültür değişimi girişimidir.

Kültür tarihimizde bilinçli bir Aydınlanmanın devlet politikası olarak yürütüldüğü bu dönemde, Aydınlanma kültürünün, en önemli temel hazinesi olan Antik Roma-Yunan unsurunun keşfedilmesi söz konusudur. *Dünya Edebiyatları* dizisinde Antik Roma ve Yunan Yazını’ndan çevirilerin yoğunluğu üzerinde durulacak bir olgudur. Öte yandan bu, Avrupa’ya yönelmeyi amaçlayan Türk aydını için Avrupa kültürünün temelini oluşturan iki ana unsurdan Roma-Yunan kaynağının benimsenebilir olduğunun da göstergesidir.

Hasan-Âli Yücel, klasiklerin çevirisi Türk okurlarına sunulurken her klasik yapıtın başında okurlara şöyle seslenir:

“Hümanizma (insancılık) ruhunun ilk anlayış ve duyuş aşaması, insan varlığının en somut biçimde anlatımı olan sanat yapıtlarının benimsenmesiyle başlar. Sanat şubeleri içinde edebiyat, bu ifadenin zihin unsurları en zengin olanıdır. Bunun içindir ki bir milletin, diğer milletler edebiyatını kendi dilinde, daha doğrusu kendi idrakinde tekrar etmesi; zekâ ve anlama gücünü o eserler nisbetinde artırması, canlandırması ve yeniden yaratmasıdır. İşte çeviri faaliyetini, biz, bu bakımdan önemli ve uygarlık davamız için etkili

bellemekteyiz (...). Hangi ulusun kütüphanesi bu yönden zenginse o ulus, uygarlık dünyasında daha yüksek bir idrak seviyesinde demektir. Bu itibarla, çeviri hareketini sistemli ve dikkatli bir biçimde idrak etmek, Türk irfanının en önemli bir cephesini güçlendirmek, onun gelişmesine, ilerlemesine hizmet etmektir.”⁵

İlk aşamada çeviri etkinliği yazına yönelikti. Çünkü Yücel’e göre “*düşüncenin en silinmez vasıtası olan yazı ve onun mimarisi demek olan edebiyat, bütün kütlenin ruhuna kadar işleyen ve sinen bir tesire sahipti.*” Yücel, klasik serilerinin başında yer alan sunuş yazısında (2 Mart 1944) çeviri etkinliğinin hızla geliştiğini vurguluyor ve ilk iki buçuk yılda 109 ciltlik bir kitaplığın Türk okurlarına sunulduğunu müjdeliyordu.

28 Şubat 1940 tarihinde kurulan Tercüme Bürosu’ndan sonra, 19 Mayıs 1940 tarihinde yayın yaşamına giren Tercüme Dergisi’nin önsözünde ise, Yücel düşüncelerini şöyle dile getirir:

“Özel girişimlerin yapamadığı çeviri işini devletin ele alması zorunlu olmuştur. Çevirinin mekanik bir aktarma işi olmadığı bilinmelidir. Bir yapıtı anadilimize çevrilmiş saymak için, çevirdiğimiz yazarın yetiştiği toplumun ruhuna nüfuz etmemiz gerekir. Böyle olursa, o toplumdan aldığımız kavramlarla kendi toplumumuzun düşünce hazinesini zenginleştirebiliriz. Bu disiplinli düşünce çalışmalarıyla, anadilimiz yepyeni gelişme olanakları kazanacaktır.” (Kaynardağ, 1997: 6).

Çeviri atılımıyla Hasan Âli Yücel, üç temel olguyu hedefler: Türkçenin gelişmesi ve yeni anlatım olanaklarına kavuşması; çok yoksul olan ulusal kitaplığın varsıllaşması ve çağdaş dünyanın vardığı duygu ve düşünce aşamasına ulaşılması; İnsancılık ruhunun aşılması ve Aydınlanmaya giden yolun önündeki engellerin kaldırılması. Hasan Âli Yücel aynı zamanda Osmanlı eğitimini de görmüş bir aydın olduğundan dolayı Doğu’nun değerlerini de çok iyi biliyordu. Çeviri hareketinde Doğu’ya, daha doğrusu Doğu’nun başyapıtlarına önem vermesi, yazında Doğu’nun önemini bilmesinin başlıca göstergesidir.

Hasan Âli Yücel’in Çeviri Ocağı Kadrosu

Hasan Âli Yücel’in çeviri ocağı⁶ kadrosu şu kişilerden oluşmaktadır: Nurullah Ataç, Sabahattin Eyuboğlu, Hâlîde Edip Adıvar, Adnan Adıvar, Sabahattin Âli, Orhan Veli, Oktay Rifat, Melih Cevdet Anday, Azra Erhat, Ahmet Hamdi Tanpınar, Vedat Günyol, Bedrettin Tuncel, Esat Sabri Siyavuşgil, Nusret Hızır, Hasan Âli Ediz, Orhan Burian, Erol Güney, Melahat Özgü,

5 Hasan Âli Yücel’in 23 Haziran 1941’de Klasiklerin Dizisine yazdığı ve yayımlanmış olan bütün klasiklerde yer alan önsözünden alıntıdır.

6 Batı dillerinde sıklıkla kullanılan “*akademi*” sözcüğü en az 2400 yıllık bir geçmişi olan sözcüktür ve gerçekte Yunancadan bu dillere geçmiştir. Bu dillerin hiçbirinde, bugüne kadar bu Yunanca sözcüğe bir karşılık üretilmemiştir. Biz ise bu çalışmada *akademi* yerine *ocak* sözcüğünü kullanmayı tercih ediyoruz.

hatta dolaylı olarak Nazım Hikmet, Zeki Başımar ve Hasan Âli Yücel'in kendisidir. Yücel Bakanlık'taki işlerini bitirir bitirmez, akşam saat kaç olursa olsun, arkadaşlarının çalışmalarına katılır ve geç saatlere kadar yapılan çeviriler, çevirisi yapılacak yeni kitaplar üzerinde tartışmalarda bizzat yer alırdı.

Yücel'in Bakanlığı sırasında neler Türkçeye aktarıldı? Ders kitaplarından ve ansiklopedilerden çevirileri saymazsak eğer, 1941-1946 yılları arasında yapıp yayımlanan çeviri yapıtlarının dökümü şöyledir: 1940'ta 10, 1941'de 13, 1942'de 28, 1943'te 71, 1944'de 105, 1945'de 129, 1946'da 165 (Kayaoğlu, 1998). Yücel bakanlıktan ayrıldıktan sonra ise, bu çevirilen eser sayıları şöyle evriliyor: 1947'de 58, 1948'de 52, 1949'da 73, 1950'de 41, 1951'de 27, 1952'de 28, 1953'te 21, 1954'te 29, 1955'te 38, 1956'da 20, 1957'de 15'dir. 1966 yılında ise tüm üyelerinin istifaları sonucunda *Tercüme Bürosu* kapanır, burada neredeyse bütün dünya dillerinden çevirilen yapıtların toplamı 1242'esere ulaşmıştır. Bu çevirilerden Yücel döneminde yapılanların ülkelere ya da dillere göre dağılımı da şöyle belirlenmiştir: Babil Klasiklerinden 1, Hint Klasiklerinden 1, Çin Klasiklerinden 4, İslam Klasiklerinden 19, Eski Türkçe Klasiklerinden 1, Yunan Klasiklerinden 62, Latin Klasiklerinden 18, Alman Klasiklerinden 53, Amerikan Klasiklerinden 10, Fransız Klasiklerinden 171, İngiliz Klasiklerinden 56, İskandinav Klasiklerinden 6, İtalyan Klasiklerinden 12, Macar Klasiklerinden 13, Rus Klasiklerinden 63, Okul Klasiklerinden 6 ve başka çeviriler de vardır.

Tercüme Bürosu'ndaki temel amaç; Doğu, Batı, Güney ve Kuzey'de, dünya yazınına ve düşünce yaşamına katkıda bulunan bütün yapıtları Türkçeye kazandırmak, bir çeviri kitapları kütüphanesi ve üniversitesi oluşturmaktır. Ulusal kütüphanemizi oluşturmak için bir dünya kütüphanesini çevirmişlerdir. Yücel'in anlatımıyla, *"Bu külliyyat, müstakil ve muhtar bir üniversitedir. Ciddi olarak kendini oraya kaydettirenler, İstanbul ve Ankara Edebiyat Fakültelerinin verdiğinden daha hafif bir irfan yüküyle mezun olmazlar."* Buradaki çevirilere baktığımızda, en fazla çevirinin Fransızcadan yapıldığı görülüyor. 1940-1966 yılları arasında, hatta 18. yüzyıldan bu yana dünyada geçer dil (*lingua franca*) bilim ve kültür dili Fransızca olduğundan, ülkemizde de en çok çeviri bu dilden yapılmıştır. Ayrıca, Tanzimat'tan bu yana siyasal ve ekonomik nedenlerden ötürü, Fransız dili ve kültürüyle yakın ilişkiler, Fransızcanın bütün dünyada olduğu gibi, Türkiye'de de en çok kullanılan yabancı dil olmasına yol açmıştır. Öte yandan, ülkemize sığınan Yahudi kökenli Alman bilim adamları aracılığıyla 1940'dan 1966 yıllarına kadar Almanca, Fransızcadan sonra en yaygın dil olmuştur. Bir başka nokta ise, eski Yunan ve Latin dilinden yapılan çevirilerdir, bu da Batı'daki kültürel ve teknolojik kalkınmanın temelinde, Eski Yunan ve Latin kültürünün yattığı düşüncesinden kaynaklanmıştır. Öte yandan, Yunanca ve Latince'den yapılan çevirilerin ileriki dönemlerde giderek düştüğü görülür.

Bu dönemin önemi çeviri etkinliğini artırmak ve eksiklikleri azaltmaktan ibaret değildir; bütünsel anlamda ulusal bir kültür temeli oluşturmaktır. Bunun en özlü ifadesi *Ulusal Kütüphane*'dir. Bu düşünce 1924'te dile getirilmiş olmakla birlikte Hasan Âli Yücel'in giri-

şimiyle gerçekleşmiştir. Bu çeviri hareketinin amacı kütüphane oluşturmak olduğu için yararlılık yerine *tam olarak ve aslından çeviri* ilkesi getirilmiştir (Tercüme Encümeninin raporu, Kayaoğlu 1998: 284). Dönemin iktidarının siyasal tercihlerinden doğrudan etkilenmediğinden dolayı özgür bir toplumsal çeviri hareketidir. Bu hareket, Batı kültürüne ve Aydınlanmaya yönelik olan bu ilgi, tam da II. Dünya Savaşı yıllarına denk gelmektedir. Dünya Klasikleri'nin çevrilmesi bugünden baktığımızda bize son derece doğal ve kolay bir şeymiş gibi gelebilir, ama Reşat Nuri Gültekin'in de vurguladığı gibi, o dönemdeki kültürel koşullar göz önüne alındığında, 1940'larda bile buna girişmek cesaret işiydi. Bu çeviri hareketi Yücel'den sonra da aynı hızda olmasa da devam etmiştir. Bu girişimin en önemli özelliğini Azra Erhat (1975) yazdığı yazıda şöyle dile getiriyor: "*Tercüme Bürosu, Tercüme Dergisi ve Klasiklerin çevirileri Türkiye'de bir çığır açmıştır (...) Bu çığır kültür ve edebiyatımızda yenilik getirmekle birlikte, dilimizi biçimlendirmekle kalmadı, yayın hayatımızı da bir düzene soktu, bilimde metne ve somut gerçeğe dayanılmasına yol açtı...*" (Erhat, 1980: 335). Batı'da 12.-15. yüzyıllar arasında başlamış olan İnsancılık hareketi bizde beş yüzyıl aradan sonra başlatılmaya çalışılmıştır.

Dil ve Terim Çalışmaları

Hasan Âli Yücel bakanlık görevi süresince, TDK ve yakın arkadaşlarıyla işbirliği yaparak, eğitim-öğretim ve çeviri çalışmalarına koşut bir izlence geliştirir. 1940 yılında, *Ders Kitapları Düzeltme Kılavuzu* çıkarılarak, ders kitaplarının basılmasını ve dağıtılmasını belli kurallara ve ölçütlere bağlar. Mustafa Nihat Özon'un, *Son Asır Türk Edebiyatı* (1941), Milli Eğitim Bakanlığı'nın yayımladığı üç ciltlik *Türk Edebiyatı Antolojisi*, Tahsin Banguoğlu'nun hazırladığı, *Anahtarlarıyla Türk Grameri* (1941), ortaokul ve lise ders kitaplarının yazımı için hazırlanan terim sözlükleri (1940-41) yazılır. Bunların dışında dildeki gelişmeler göz önünde bulundurularak *Yeni İmla Klavuzu* (1941), *Gramer Terimleri Sözlüğü* (1942), *Coğrafya Terimleri Sözlüğü* (1942), *Felsefe ve Gramer Terimleri Sözlüğü* (1942), *Hukuk Terimleri Sözlüğü* (1943), *Tıp Terimleri Sözlüğü* (1944), *Türkçe Sözlük* (1944), TDK ile eşgüdüm içinde, fizik, kimya, matematik, geometri, tarım, biyoloji gibi birçok alanın terim sözlükleri, *Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü*'nin ilk ciltlerinin yayımlanması Hasan-Âli Yücel'in Bakanlığı döneminde gerçekleştirilmiştir.

Hasan Âli Yücel bir bütün olarak ülkenin kalkınması, içine düşürüldüğü Ortadoğu karanlığından çıkartılarak çağdaşlaşması için Köy Enstitüleri'ni tüm ülke geneline yaymaya çabalar. Türk Dil Kurumu, Halkevleri, Halk Odaları ve Köy Enstitüleri aracılığıyla yeni çıkan yapıtları ve çeviri yapıtlarını, Anadolu ve Trakya'nın en uca köşelerine dek ulaştırmak için büyük çaba harcar. Bu anlayışın sonucu olarak, 1940'lı yılların Türkiye'sinde, Türkçenin emekleme çağında bile, bu dilde eğitim yapılırken, Avrupa ülkelerinden ülkemize konuk gelen bilim insanları bir-iki yıl içinde Türkçeyi öğrenip, derslerini bu dilde yapmaya başlarlar. Üniversitelerin çokluğuyla övündüğümüz günümüz Türkiye'sinde ise bazı eğitim kurumlarında ise hâlen yabancı dilde eğitim yapılmaktadır. Yabancı dilde eğitimin pek çok sakıncası vardır. Bunlardan

en önemlisi, ana dilin gelişimine ve ana dilde bilgi üretimine engel olmasıdır. Zira düşünme ve bilgi ancak ana dilde üretilir ve geliştirilir.⁷ Yücel, 1960 yılında düzenlenen 9. Türk Dili Kurultayı'nın ardından şu değerlendirmeyi yapar: “*Dil milli varlığın ruhudur ve bu ruh yıllardan beri boğucu bir hava içinde hapsedilmiştir. Türk devriminin özü şudur: Türkçe düşünmek, Türkçe söyleyip Türkçe yazmak!... Yoksa bu da mı ağırmıza gidiyor?*” (Yücel, 1999: 510).

OSMANLI VE CUMHURİYET DEVRİNDEKİ ÇEVİRİ ETKİNLİĞİNİN KARŞILAŞTIRILMASI

Osmanlılar Döneminde gerçekleşen çevirinin sınırları belirsizdi; bilginin kaynağı değil, çeviri metinde büründüğü biçim ön plandaydı ve derlemenin telif yapıt içine alınması doğal bir durum olarak görülüyordu. Çeviriler genelde kısaltılarak, özetlenerek ve bazı yerler atlanarak yapılıyordu. Kaldı ki hem Tanzimat Dönemi öncesi hem de sonrasında çevirmenlerin stratejilerini yönetecek, açık seçik belirlenmiş çeviri yöntemleri ve ilkeleri belirlenememişti. İlk yapılan çeviriler bile rastgeledir, çevirmenlerin arzuları ve istekleri doğrultusunda yapılmıştır. Dolayısıyla Osmanlılar devrindeki çeviri etkinliğinin tersine, Cumhuriyet Dönemindeki *Tercüme Bürosu* çatısı altında yapılan çeviriler, bilinçli yöntemsel tercihler çerçevesinde oluşturuluyordu. Belirlenecek temel ilkeler üzerinde çalışılırken, özellikle *yeterli* çeviri üzerinde ısrarla duruluyordu. Eğer özgün yapıtın tamamı çevrilmiş ise kabul ediliyordu. Başka önemli bir karar ise artık kaynak dilden çevirinin temel alınmasıydı, ikinci ya da üçüncü dillerden çeviri yapılması yeğlenmiyordu. Ayrıca çevrilecek yazarlar ve yapıtların seçimi de kişilere bırakılmamıştı, kurumsal olarak bir devlet kurumu olan *Tercüme Bürosu* 'nda belirleniyordu.

Osmanlıdan yine farklı olarak, Cumhuriyet Döneminde dünya klasiklerin çevirisine ağırlık verilmesi özel bir anlam taşıyordu. Osmanlı, Batı'dan çevirinin gerekliliğine ancak 18. yüzyıl başlarında (Lâle Devri: 1718-1730) karar vermişti ama bu konuda büyük bir girişim başlatamamıştı. Cumhuriyet Döneminde dünya klasiklerinin çevirisi gibi, kültürel yenilenme anlamına gelen bir düzeye ginceye kadar çeşitli süreçlerden geçilmiştir.

Osmanlı Batı Uygarlığı'nın ulaşılacak bir hedef olmasına (*muassır medeniyetler seviyesine çıkmayı*) 19. yüzyılda karar vermişti. 1851-1862 yılları arasında etkinlik gösteren *Encümen-i Daniş*'in amaçları arasında bunu görürüz. *Encümen-i Daniş*'in temel kuruluş (1851) amacı *Darülfünun*'a ders kitapları hazırlamak ve Arapça ve Farsçadaki sözcüklerin daha az yer aldığı Türkçe sözcüklerin daha fazla olduğu bir bilim dili yaratmaktır. Buradaki çalışmalar dil,

⁷ Örneğin günümüzde gelişmiş ülkeler olarak görülen Fransa ve Almanya'da ne ilköğretimde ne de üniversitelerde ana dilin dışında başka dillerde eğitim-öğretim yapılmamaktadır. Bu iki ülke de ana dilini koruyan ve onun gelişmesini sağlayan yüzyıllardır devam eden kurumlara sahiptirler. Fransa'da Kardinal Richelieu tarafından 1635'te Fransızcanın korunması ve geliştirilmesi için kurulmuş olan *Fransız Akademisi* hâlâ varlığını sürdürmektedir. Bizde ise bütün tarihimizde, Türkçe konusunda ilk ve tek kurum, Mustafa Kemâl Atatürk tarafından 1932'de kurulmuş olan *Türk Dili Tetkik Cemiyeti*'dir (Türk Dil Kurumu). Bu kurum Fransız Akademisi'nden sonra neredeyse 300 yıllık bir gecikmeyle kurulabilmiştir.

sözlük, tarih, yerbilim, iktisat ve siyasetle ilgilidir, yazın ve felsefeyle ilgili yapıtlar yoktur, toplamda 15 çeviri yapılmıştır. *Encümen-i Daniş*'den 1 yıl sonra fen bilimleri alanındaki boşluğu kapatmak için *Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye* (1861-1867) kurulmuştur. Bu kurumda din ve politika dışında her türlü çevirinin yayınlanması amaçlanmıştır, bu nedenle medrese çıkışlılar buraya üye yapılmamıştır. Kant'ın *Fakültelerin Çatışması* adlı eserine benzer bir durum oluşmuştur. Her iki kurumunun ortak yönü, ağırlıklı olarak Fransızcadan çeviri yapmalarıdır. *Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye* kuruluşundan altı yıl sonra kapanır ve bundan yirmi yıl sonra da *Daireyi İlmiye* kurulur. Bu da yine okullara yönelik bir oluşumdur fakat daha önce kurulmuş olanlardan en büyük farkı, artık Yunan ve Latin dillerinden de çevirileri kabul etmesidir. Bu dillerden çeviri yapılmasına karar verilmesi, eski bilgiye gereksinim duyulduğunu ve İslâmi gelenekten gelen bilginin dışında yeni bilgilerin arandığı anlamına gelir. Bu kuruluşun altmış yıl önce hedeflediği ancak yapamadığını Cumhuriyet Döneminde kurulan *Tercüme Bürosu* gerçekleştirmiştir. *Encümen-i Daniş*'in amacını da, bu kurumdan 81 yıl sonra, Gazi Mustafa Kemal Atatürk tarafından 1932'de kurulan *Türk Dil Kurumu* gerçekleştirmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu Döneminde yapılan bütün çevirileri topluca değerlendirdiğimizde, çevirilerde kullanılan dil tumturaklı, aşırı süslü Arapça ve Farsça tamlamalarla doludur. Dolayısıyla halkın anlayacağı sade bir dil kullanılmamaktadır. Yapılmış olan çeviriler Türkçenin gelişimine hizmet etme amacı da taşımaz, zira Türkçe yazın, bilim, sanat ve eğitim dili olarak kullanılmıyordu. Bunun yerine devletin yazışmalarında Osmanlıca ve eğitim dili olarak da Arapça kullanılıyordu. Medreselerde eğitim veren kadronun Arapça düzeylerinin ne kadar iyi veya kötü olduğu da tartışmalıdır. Yabancı dillerden çeviriler gelişigüzel ve rastgele olduğundan, okuma yazma oranı da yüzde 10'un çok altında kaldığından dolayı çok dar ve seçkin bir kitle tarafından okunuyordu. Bu nedenle bu çeviriler toplumda yaygın etki yaratacak ve yeni bir kültür oluşturacak çapta ve düzeyde değildir. Dolayısıyla, yapılan çevirilerin toplumun genel kültür yaşamına neredeyse hiçbir etkisi olmadığı kolaylıkla söylenebilir. Öte yandan çevirmenlerin sayısı da oldukça sınırlıdır. Bu çevirmenler genellikle ünlü paşa aileleri ya da yurt dışında okumuş ya da *Tercüme Odası*'nda yetişmiş kişilerden oluşmaktaydı.

SONUÇ

Çevirinin uzun bir çaba ve yoğun emek gerektiren bir uğraş olduğu gözönüne alındığında, bilim adamının Cumhuriyet Dönemine kadar yüzyıllardır kaçırılmış olan evrensel bilgiyi çeviri aracılığıyla yakalamaya çalışması, onun araştırmaya ve üretime ayıracağı zaman ve emeği sadece çeviriye ve dilin gelişimine harcamasına neden olmuştur. Aynı çevirilere Batı 12. yüzyılda başlamış ve 14. yüzyıla kadar yapmaya devam etmiş, daha sonra bu çevirileri 14. 15. ve 16. yüzyılda özgün biçimleriyle karşılaştırarak tekrar çevirmiş ve bunun sonucunda da kendine özgü yapıtlarını vermeye başlamıştır. Batı ülkelerinin tamamı 15. yüzyıldan itibaren kendi özgün eserlerini kendi ulusal dillerinde yaratmaya başlamış, 17 ve 18. yüzyıllarda ise yazın ve düşün alanında zirve dönemlerini yaşamaya başlamışlardı. Oysaki Osmanlı Türk toplumunda çeviriye yönelik ilk kuruluş 1821'de oluşturulmuştur.

Bütün tarihimizde devlet eliyle yapılan çeviri hareketleri içerisinde en verimlisi, planlı ve belirlenen hedefler doğrultusunda yürütüleni, İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanı olduğu dönemde, bizzat sürecin içinde yer alarak Hasan Âli Yücel'in özverili ve olağanüstü çalışmalarıyla gerçekleşen bir çeviri seferberliğidir. Bu etkinlik, hem bir devlet politikası olması nedeniyle hem de kuşaklar üzerinde gerçekleştirdiği önemli etki açısından büyük bir öneme ve başarıya sahiptir. Cumhuriyetin kuruluş yıllarında çeviri etkinliği, başlangıçta, daha ziyade yazınsal çeviri üzerine yoğunlaşmıştır. Kuruluş aşamasındaki heyecanla birlikte, neredeyse bütün dünya klasiklerini Türkçeye aktararak yeni bir kültür ve düşünce havzası oluşturulması amaçlanmıştır. Bu hareket çevirinin *son altın çağıdır*⁸. Bu durumda çeviri etkinliği, ülkenin, Batı'nın 12. yüzyıldan sonra almak için çaba harcadığı evrensel kültürü yakalamasını sağlayacak ve yazgısını değiştirecek sihirli bir tılsım olarak görülmüştür.

Cumhuriyet düzeninin en temel ilkelerinden biri, tarihsel süreç içerisinde, ta Osmanlı'dan bu tarafa, Batılılaşma olmakla birlikte, bu kültürel kimliği değiştirmek anlamında kullanılmayıp, *kalkınma* olarak değerlendirilmiştir. Kalkınmadan algılanan ise, toplumun ekonomik düzenini değiştirerek, toplumsal refahı sağlayacak olan teknolojik bilgiye erişimin sağlanmasıdır. Bundan böyle, bilgiye, kültürel yapıyı değiştirmekten çok, Batı ile rekabet edebilmemizi sağlayacak ve toplumsal kalkınmayla ilgili bir araç gözüyle bakılmıştır. Öyle ki, Osmanlı'dan bu yana, özellikle 18. yüzyıldan itibaren ülkenin teknolojik kalkınmasına yardımcı olacağına inanılan mühendislik ve askeri okullara özel önem verilmiş, bu konuda Fransa, Almanya, Polonya ve Macaristan'dan eğitimciler getirilirken ve yabancı dilde yazılmış kitaplar Türkçeye aktarılırken ve yabancı dilde (Tıbbiye'de eğitim dili uzun süre Fransızcadır) eğitim yapılırken, sosyal bilimler alanına yatırım, ancak 1930'lu yıllarda yerleşik toplum yapısına girilmesiyle birlikte yapılmaya başlanmıştır.

Kuşkusuz, yazılı kültür geleneğinin, geniş halk kitlesinde yazılı kültüre ilginin, 1928 Latin abecesine geçişten sonra, ancak 1960'lı yıllarda gerçek anlamda uyanmaya başladığı söylenebilir. Bununla birlikte, bu kadar kısa zaman aralığında, çeviri yayınların Türk diline ve bilimine etkisinin büyük olduğu yadsınamaz. Yazılı kültürün ulusal kültür politikasına girmesi ve yazılı kültürün benimsenmesinin, Batı'da bile yüzyıllar aldığı düşünülecek olursa, Cumhuriyet'in kuruluş yıllarında sözlü geleneğin egemen olduğu, bu nedenle de, ancak 1960'lı yıllardan sonra bilimsel alanda yazılı çeviri ürünlerinin verilmeye başlandığı görülür. İşte bu nedenle, başlangıçta yükseköğretim kurumları, sözlü kültürün egemen olduğu bir toplumda, çağdaş bilgiyi yabancı bilim adamlarından sözlü çeviri yoluyla almıştır. Osmanlı'da Tanzimat Döneminde açılan ilk askeri okullarda da, gerekli olan kitaplar ve eğitim kadrosu bulunmadığından dolayı dersler uzun süre sözlü çeviri yoluyla yürütülmek zorunda kalınmıştır; Cumhuriyetin ilk yıllarında da üniversitelerde buna benzer durum yaşanmıştır.

8 Gerçekte "*altın çağ*" ifadesi Abbasiler Döneminde (8. ve 11. yüzyıllar arasında) çeviri etkinliğini tanımlamak için kullanılmıştır. Bu tarihten sonra Doğu'da buna benzer hiçbir çeviri etkinliği gerçekleşmemiştir. Bunun Batı'da son örneği, Yenidendoğuş ve İnsancılık'ın kapılarını aralayan çeviri etkinliğinin yapıldığı Endülüs'deki Toledo Çevirmenler Okuludur.

Öte yandan, sosyal bilimler alanında ilk sıçramalarda 1933 Üniversite Reformuyla birlikte ülkemize sığınan Yahudi kökenli Alman bilim insanlarının büyük katkıların olduğu yadsınamaz. Bu bilim insanları Türkiye’de farklı disiplinlerin kurulması, varolanların Batı ölçütlerine göre yeniden düzenlenmesi ve akademik düzeyin yükseltilmesinin yanında, yükseköğretimin olmazsa olmazı olan kütüphanelerin de evrensel ölçütlere göre yeniden yapılandırılmasında çok büyük emekleri olmuştur. Bu Alman bilim insanlarının ve kültürel değişim antlaşmalarıyla ülkemizden Almanya’ya eğitim için gönderilen öğrencilerin etkisiyle, çeviri dili Fransızcadan sonra Almanca olmaya başlar. Ancak I. ve II. Dünya savaşlarından başlayarak süre gelen Amerika Birleşik Devletleri’ne olan beyin göçü, en yaygın bilim dilinin 1960’tan sonra İngilizce olmasına yol açar.

Osmanlı’da uzun süre çeviriler, Cumhuriyet Döneminden tamamıyla farklı olarak, sadece aydın kesime yöneliktir. Kaldı ki halkın çok önemli bir bölümünün okuryazar olmadığını da göz önünde bulundurmak gerekir; okuryazarlık oranı % 10’nun altındadır. Ancak 18. yüzyıldan sonra çeviri yoluyla gelen bilgi, toplumsal ve siyasal bakış açısını değiştirmeye başlamıştır. Günümüzden farklı olarak, elçilikler ve bunların Batı ülkeleriyle ilgili hazırladığı raporlar, yabancı kültürün tanıtılmasında, yeni eğitim kurumlarının oluşturulmasında ve yabancı bilginin aktarılmasında etkin rol oynamıştır. Cumhuriyet Dönemine gelindiğinde ise Batı’da, aydın çeviriyi günceli yakalamak üzere kullanırken, Türkiye’deki aydın, çeviriyi yeni bir evrensel kültür havzası oluşturmak için toplumsal kültürü değiştirme aracı olarak kullanma yoluna gitmiştir. Osmanlı’dan Cumhuriyet’e geçişte ve Cumhuriyetin ilk kuruluş yıllarında, toplumun, *Yenidendoğuş, Düzeltim ve Sanayi Devrimini* yaşamadan, sadece teknolojik olanaklardan yararlanmak için yeni üretim ilişkilerine geçmiş olması, onun eski kültürel kimliğini bırakmamasına yol açmıştır. Bundan böyle, bu dönemde teknoloji, Batı’da olduğu gibi karşısında doğayı değil, eskiden olduğu gibi yine yerleşik katı değerleri bulmuştur.

Çeviri etkinliği tarihsel süreç içerisinde değerlendirildiğinde, çevirinin her dönem farklı bir işlev yüklendiğini görebiliriz. Türkiye örneğinde gerçekleştirilen inceleme sonucunda, özellikle Cumhuriyet Döneminde çeviriden, bir ulusun kültür, düşün ve yazın alanında gelişebilmesi ve toplumu daha aydınlığa doğru taşıması amacı temelinde yararlanılmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda, devletin denetimindeki bilgi üretim geleneği, kültürel yapıyı oluşturmada ve geliştirmede olumlu yönde belirleyici bir rol oynamıştır. Cumhuriyet Döneminde çeviri etkinliği, başlangıçta bilimsel alandan çok yazınsal alanda yoğunlaşmıştır. Yabancı dillerden yapılan yazınsal çevirilerin, ana dilde özgün bilgi üretmeye ve Türkçenin genişlemesine büyük katkıları olmuş ve bilginin tabana yayılmasını sağlamıştır. Çok farklı dillerden yapılan çeviriler, ana dilde farklı konularda düşünme yeteneğini geliştirdiği gibi Türkçenin bilim ve yazın dili olarak gelişmesine de önemli katkıları olmuştur. Bunun dışında bilimsel dilin ve terimlerin gelişmesini ve zenginleşmesini sağlamıştır.

Neredeyse yüzyıllık bir çeviri sürecinin bize kazandırdıklarını söylemek gerekirse, Cumhuriyet’in ilk yıllarında ancak binlerce ifade edilen bir çeviri kütüphanesi bugün,

Cumhuriyet'in yüzüncü yılında on binleri aşan bir rakamla ifade ediliyor. Artık birçok yayınevi ve aydın bu işleri üstlenmiş durumda. Çevirilerin nitelikleri bir yana bırakılırsa, bu kadar yapının çok farklı dillerden Türkçeye aktarılmış olması bile başlı başına devasa bir kültür hazinesidir. Burada sorulması gereken soru şudur: Temel klasik yapıtların çevirisi kültürel bir aydınlama ya da uyanış yaratabildi mi? Yoksa çeviriler bir ölü üretim olarak, kütüphane raflarında mı kaldı? Bu soruya verilecek yanıt elbetteki olumlu olacaktır. Bunun sonucunda Türk Yazını önemli gelişmeler katetmiş, artık dünya yazınları arasında yerini çoktan almıştır. Yücel'in girişiminden 85 yıl sonra, 2005 yılında devlet desteğiyle başlatılan TEDA projesi⁹ Cumhuriyet Dönemi çeviri çalışmalarının Türkçemize yaptığı katkıların somut ürünleri sonucunda gerçekleşmiştir. Zira artık ürettiğimiz yazını dışa pazarlayacak ve satacak düzeye ulaştık ve birçok Türkçe roman, şiir, öykü gibi yapıtlar dünyanın sayılı dillerine çevrilmiş ve kütüphanelerinde yerlerini çoktan almış durumdadır.

Cumhuriyet Dönemi çeviri etkinliği kadim Türk tarihinde eşi benzeri görülmeyen bir çeviri harekettir. Bu çeviri hareketi 9. ve 10. yüzyıl arasında Abbasiler Döneminde *Beytül Hikme*'de (*Bilgelik Evi'nde*) yapılan çeviri etkinliğiyle kısmen benzerlik gösterir. Ne altı yüzyıl egemen olan Osmanlı'da ne de ondan önceki Timurlular'da, Gazneliler'de ne de Selçuklular'da buna benzer planlı ve aydınlanmayı başlatacak özellikte bir çeviri süreci yaşanmıştır. Batı'nın 12. yüzyılda dillerini ve kültürlerini geliştirmek için başlattığı çeviri hareketi en az beş yüz yıl sürmüştür, Cumhuriyet, bunu yüzyıllık bir zaman zarfında, insanlık tarihi açısından son derece kısa bir zaman diliminde başarabilmiştir. Çok farklı dillerden yapılan yazınsal çevirilerin, ana dilde özgün bilgi üretilmesine ve Türkçenin genişlemesine büyük katkısı olmuş ve bilginin tabana yayılmasını sağlamıştır. Artık insanlar, ilk defa kendi ana dillerinde yazılmış yapıtları okumaya başlamıştır. Bunda Arap abecesinden, hem öğrenimi ve yazımı daha kolay hem de Türkçenin yazımına ve sesletimine daha uygun düşen, tüm dünyanın ortak abecesine dönüşmüş Latin abecesine geçmenin de¹⁰ önemli bir katkısının olduğunu belirtmek gerekir.

9 TEDA Projesi, Türkiye Cumhuriyeti Kültür ve Turizm Bakanlığınca yürütülen projenin kısa adıdır. Bunun açılımı, **Türk Kültür, Sanat ve Edebiyat Eserlerinin Dışa Açılımını Destekleme Projesidir**. Bu proje, Türk kültür, sanat ve yazınıyla ilgili Türkçede veya başka bir dilde yayımlanmış yapıtların, çeviri yoluyla yurt dışında tanıtılmasını sağlamak için yurt dışında veya yurt içinde etkinlik gösteren yayıncılara teşvik veren bir çeviri, yayım ve tanıtım destek programıdır.

10 II. Abdülhamid göre, "*Halkımızın büyük bilgisizliğine sebep, okuma-yazma öğrenimindeki güçlüğüdür. Bu güçlüğü'nin nedeni ise Arap harfleridir.*" (Sultan Abdülhamid, 1974: 177-178) Bundan çok daha önce, 18. yüzyılda III. Selimin kız kardeşi Hatice Sultan ve ressam Melling'in Latin harfleriyle Türkçe mektuplaştığı biliniyor. Hitzel ve diğ. (2001). Bunun dışında İsmail Gaspıralı'nın (1851-1914) Rusya'da Kırım Bahçesaray'da 1883'te bir ilkokul kurup burada Latin harfleriyle üç ayda okuma yazma öğrettiği duyulunca bu okulun sayısı kısa sürede patlamış ve beş bine çıkmıştır. Ayrıca Gaspıralı'nın çıkarmış olduğu *Tercüman* (1883-1918) gazetesinin basımında da Latin harflerini kullanıyordu (Ortaylı, 2018: 351). Bunların dışında I. Dünya Savaşı'nda Galiçya Cephesi'ndeki Osmanlı ordusunda haberleşme zorunlu olarak Arap harfleri yerine Latin harfleriyle yapılıyordu. Gerçekte Latin harfleri 1939'dan bu yana bütün telgraflarda, bazı sözlüklerde, Yunan harflerinin ise Karaman Rumlarının İncil'lerinde kullanıldığını biliyoruz.

Neredeyse yüzyıllık bir çeviri sürecinin bize kazandırdıklarını özetle söylemek gerekirse, yüzyıllardır ihmal edilmiş, hor görülmüş olan anadilimiz, dünyanın en kadim dillerinden biri olan Türkçemiz, yüzyıllardır süren tutsaklıktan sonra artık tam özgürlüğüne kavuşturulmuştur. Bu özgürlük eşi benzeri görülmemiş bir biçimde, bu dilin sözcük dağarcığını genişletmiş evrensel anlamda bir hukuk, bilim, yazın ve sanat dili olmasını sağlamıştır.

Yüzyıl önce dünyanın hiç bilmediği, duymadığı Türk Yazını devasa gelişmeler katetmiş, artık bütün dünya yayınları arasında çoktan yerini almıştır. Bu dil sayesinde Nobel Edebiyat Ödülü ile sanat ve bilim ödülü alan ve yapıtları neredeyse bütün dünya dillerine çevrilen çok sayıda yazarımız ve bilim insanımız vardır. Bugün artık, bütün dünya, Türk Dilini, Türk Tarihini, Türk Yazını, Türk Bilimini ve Folklorunu ve Sinemasını ve Sporcularını bilir hâle gelmiştir. Bilim insanlarımız artık dünyanın dört bir tarafında, çok ünlü üniversitelerinde görev yapacak düzeye erişmişlerdir. Bu da, gerçekte, Cumhuriyetin yüzyılda başardığı diğer işler arasındaki işlerden sadece küçük olarak değerlendirilebilecek olanlardandır. Türkiye çağdaş uygarlık ve aydınlanma yolunda her şeye rağmen ilerlemeye devam edecektir, çünkü bu kapı neredeyse iki yüzyıl önce Tanzimat'la aralanmış ve Cumhuriyet'le zirveye ulaşmıştır. Türkiye Cumhuriyeti evrensel kültür halkasına, “*muassır medeniyetlere*” eklemlenmeyi ve bunun da ötesine geçmeyi er ya da geç başaracaktır. Bunu başarmasından da başka çaresi yoktur, tersi durumda Ortadoğu'nun derin kısır döngüsünün içine hapsolacaktır.

KAYNAKÇA

Anamur, H. (1997). Hasan-Âli Yücel ve Türkiye’de çeviri, Anamur, H. (Ed.), *Hasan-Âli Yücel anma kitabı. Çeviri: ekinler ve zamanlar kavşağı* içinde, (ss. I-X). 2. baskı. İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi Yayını.

Atatürk Ansiklopedisi, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/>

Aytaç, Gürsel (1999). Türkiye’de edebi çeviri etkinliği, Yağcı, Ö. (Ed.) (1999), *Cumhuriyet dönemi edebiyat çevirileri seçkisi* içinde, (ss. 347-349), Ankara: Kültür Bakanlığı.

Aytaç, Gürsel (1997). *Karşılaştırmalı Edebiyat Bilimi*, Ankara: Gündoğan Yayınları.

Barut, Evren (2020). *Ulus-Devlet İnşasında Çeviri ve İdeolojinin Rolü Çerçevesinde Tercüme Bürosu ve Tercüme Dergisi*, Doktora Tezi.

Berkes, Niyazi (2002). *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, Yay. Haz. Ahmet Kuyaş, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Birinci Türk Neşriyat Kongresi (1997) 1-5 Mayıs 1939: Raporlar, Teklifler, Müzakere Zabıtları. 2. Baskı, Edebiyatçılar Derneği, Ankara.

Boybeyi, Songül (1998) *100. Doğum Yıldönümünde Hasan-Âli Yücel*, 1. Baskı, Ankara: Atatürk Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı.

Çıkar, Mustafa (1998). *Hasan-Âli Yücel ve Türk Kültür Reformu*, 2. Baskı, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Dino, Güzin (1999). Sebahattin Eyuboğlu ve Türkiye’de çeviri hareketleri. Yağcı, Ö. (Ed.), *Cumhuriyet dönemi edebiyat çevirileri seçkisi* içinde, (ss. 294-301), Ankara: Kültür Bakanlığı.

Erhat, Azra (1940). Latince ilk edebi eser bir tercümedir, *Tercüme*, Cilt 1, Sayı 3., 270-274.

Erhat, Azra (1980). *Sevgi yönetimi*, İstanbul: İnkılâp ve Aka.

Erhat, Azra, (2003). “Tercüme Bürosu ve Tercüme Dergisi Üstüne”, *Çeviri Seçkisi I: Çeviriyi Düşünenler* içinde (Haz.: Mehmet Rifat), 1. Baskı, ss. 59-64, İstanbul: Dünya Yayıncılık,

Eruz, Sâkine (2003). *Çeviriden çeviribilime*. İstanbul: Multilingual.

Günyol Vedat (1985). Türkiyede Çeviri, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C. 2, İstanbul.

Hasan Âli Yücel’in 31.5.1940 tarih, 82/4942 sayılı ve 409 nolu tamimi. *Maarif Vekilliği Tebliğler Dergisi*, 3. 6.1940. s. 216.

Hitzel, Frederic; Perot, Jacques; Anhegger, Robert (2001) *Hatice Sultan Melling Kalfa-Mektuplar*, çev. : Ela Gültekin, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Kant, İmmanuel (1984). “Aydınlanma Nedir Sorusuna Yanıt”, *Seçilmiş Yazılar* içinde, (ss. 213-221), çev.: N. Bozkurt, Remzi Kitabevi: İstanbul.

Karakuş, Rahmi (2015). *Felsefe Serüvenimiz*, Ankara: Aktif Düşünce Yayınları.

Karantay, Suat (1999). Tercüme bürosu. Normlar ve işlevler. Yağcı, Ö. (Ed.), *Cumhuriyet dönemi edebiyat çevirileri seçkisi* içinde, (ss. 338-344). Ankara: Kültür Bakanlığı.

Karantay, Suat ve Salman, Yuldanur (1999). Vedat Günyol’la Söyleşi. Yağcı, Ö. (Ed.), *Cumhuriyet dönemi edebiyat çevirileri seçkisi* içinde (ss. 134-142). Ankara: Kültür Bakanlığı.

Karantay, Suat, (1991). “Tercüme Bürosu, Normlar ve İşlevler”, *Çeviri Sayı* 16. İstanbul: Metis Yayınları, ss. 96-101.

Karantay, Suat (2003). “Tercüme Bürosu: Normlar ve İşlevler”, *Çeviri Seçkisi I: Çeviriyi Düşünenler içinde* (Haz.: Mehmet Rifat), (ss. 65-73), 1. Baskı, Dünya Yayıncılık: İstanbul.

Kayaoğlu, Taceddin (1998). *Türkiye’de Tercüme Müesseseleri*, İstanbul: Kitabevi.

Kaynardağ, Arslan (1997). “Yücel Dönemi Devlet Yayınlarında Felsefe Çevirileri”, “*Hasan-Âli Yücel Anma Kitabı*” içinde, İstanbul: YTÜ Yay.

Korucu, Burcu (2007). *Türk Hümanizmi’nin Çeviri Boyutu: Tercüme Bürosu ve Tercüme Dergisi* (1940-1946), Yüksek Lisans Tezi.

Ortaylı, İlber (2018) *Gazi Mustafa Kemal Atatürk*, İstanbul: Kronik Kitap.

Özakman, Turgut (2007). “Hasan-Âli Yücel’i Anarken,” *Cumhuriyetin İlk Yıllarından Günümüze Dil Kültür Eğitimi* içinde, Ankara: Gazi Üniversitesi Yay. No: 8.

Özkırımlı, A. (1999). Çeviri. Yağcı, Ö. (Ed.), *Cumhuriyet dönemi edebiyat çevirileri seçkisi* içinde, (ss. 217-222). Ankara: Kültür Bakanlığı.

Sauer, Jutta (1997). Türkiye’de ilk çeviri dergisi Tercüme, Çev. : Mustafa Çıkar, *Kebikeç*, Sayı 5, 35-49.

Sığırıcı, İlhami (2023). *Cumhuriyet’in İlk Yüzyılı Dolayısıyla Osmanlı’dan Cumhuriyete Çeviri Hareketi*, Konferans, Gazi Üniversitesi, Doğu Batı Topluluğu.

Sinanoğlu, S. (1980). *Türk humanizmi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Soysal, Fırat (2017). “Cumhuriyet Dönemi Çeviri Kurumları, Tercüme Bürosu ve Kurumsallaşma İlişkisi Üzerine Bir Değerlendirme”, *Journal of History School (Tarih Okulu Dergisi)*, S. XXXII, Aralık, ss. 211–220.

Sultan Abdülhamid (1974) 177-178). *Siyasi Hatıratım*, çev.: Salih Can, İstanbul: Hareket Yayınları.

Şengör, Ali Mehmet Celâl (2022). *Hasan-Âli Yücel ve Türk Aydınlanması*, Genişletilmiş 11. Basım, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.

Tahir Gürçağlar, Şehnaz (2003). “Tercüme Bürosu Nasıl Doğdu. Birinci Türk Neşriyat Kongresi ve Çeviri Planlaması”, *Çeviri Seçkisi I: Çeviriyi Düşünenler*, (Haz.: Mehmet Rifat), 1. Baskı, (ss. 48-58) İstanbul: Dünya Yayıncılık.

Tahir Gürçağlar, Şehnaz (2005). *Kapılar: Çeviri Tarihine Yaklaşımlar*, 1. Baskı, İstanbul: Scala Yayıncılık.

Tahir Gürçağlar, Şehnaz (2014). *Çevirinin ABC'si*, 2. Baskı, Say Yayınları: İstanbul.

Tuncel, B. (1999). Çeviri. Yağcı, Ö. (Ed.), *Cumhuriyet dönemi edebiyat çevirileri seçkisi* içinde, (ss. 269-276). Ankara: Kültür Bakanlığı.

Turgay Kurultay, (1999). Cumhuriyet Türkiye’inde Çevirinin ağır yükü ve Türk Hümanizması, *İstanbul Üniversitesi Alman Dili ve Edebiyatı Dergisi*, Sayı 11. ss. 13-36.

Uzunköprü, Barbaros (2021). *Tanzimat ve Erken Cumhuriyet Dönemlerinde Çeviri Faaliyetleri ve Modernleşme: Encümen-i Daniş ve Tercüme Bürosu Örneklerinde Modernleşme ve Çeviri İlişkisi*, Yüksek Lisans Tezi.

Ülken, Hilmi Ziya (1997). *Uyanış Devirlerinde Tercümenin Rolü*, İstanbul: Ülken Yayınları.

Vural, Mehmet (2018). *Tanzimat’tan Günümüze Türkiye’de Felsefe*, Ankara: Elis Yayınları.

Yazıcı, Mine (2001). *Çeviribilimine giriş*. İstanbul: Emek Matbaacılık.

Yazıcı, Mine (2004). *Çeviri Etkinliği*, İstanbul: Multilingual.

Yücel, Hasan-Âli (1998). “*Hürriyet gene Hürriyet*”, Der: Canan Yücel Eronat, Ankara: Kültür Bakanlığı Yay. Cilt I, II, III.

Yücel, Hasan-Âli (1999). *TBMM Konuşmaları ve İlgili Görüşmeler*, Der: Canan Yücel Eronat, Ankara: TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yay: 87, I. Cilt.

CUMHURİYET DÖNEMİNDE AYDINLANMA HAREKETİ: KÖY ENSTİTÜLERİ

Necdet AYSAL*

ÖZET

Cumhuriyet aydınlanmasının eğitim alanında özgün ve çok ses getiren uygulamalarından birisi şüphesiz Köy Enstitüleri'dir. 17 Nisan 1940 tarihinde 3803 sayılı kanunla açılan Enstitülerin amacı, köyü ve köylüyü eğitim yoluyla aydınlatarak kalkındırmak, köy öğretmeni başta olmak üzere köye yönelik mesleklerde eğitilmiş elemanlar yetiştirmektir. Hazırlıkları 1935'te başlayan ve 1937'de denemesine girişilen bu sisteminin kuramcı ve kurucusu İsmail Hakkı Tonguç'tur. Türk eğitim tarihine öğretmen ve eğitim yöneticisi olarak önemli katkılarda bulunan Tonguç'un fikirleri ve alın teri ile şekillenen Köy Enstitüleri, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ve Milli Eğitim Bakanı Hasan Âli Yücel'in destekleriyle kuruluş amaçlarının çok üstünde bir başarı göstermiş, köyün/köylünün sorunlarını ortaya koyan ilerici bir kuşağın yetişmesini sağlamıştır. Enstitülerde ekonomik ve toplumsal kalkınma birlikte hedeflenmiş, Türk köylüsünün üzerindeki bilgisizlik ve cahillik örtüsü kaldırılmaya çalışılmıştır. Bu çalışmada Köy Enstitüleri'nin kuruluş amaçları ve faaliyetleri ele alınacak, Enstitülerin kapatılmasına yol açan olumsuz propaganda ve eleştiriler üzerinde durulacaktır.

Anahtar sözcükler: Hasan Âli Yücel, İsmail Hakkı Tonguç, Köy Enstitüleri, Cumhuriyet Halk Partisi, Demokrat Parti, Eğitim kursları, Köy öğretmen okulları.

THE ENLIGHTENMENT MOVEMENT IN THE REPUBLIC ERA: VILLAGE INSTITUTE

ABSTRACT

One of the distinctive and highly influential implementations of the Republican enlightenment movement in the field of education is undoubtedly the Village Institutes. Established on April 17, 1940, by Law No. 3803, the primary aim of these institutes was to enlighten and develop villages and villagers through education, as well as to train professionals, especially village teachers, for rural occupations. The theoretical framework and founder of this system, which began its preparations in 1935 and was experimented within 1937, is İsmail Hakkı Tonguç. Shaped by the ideas and hard work of Tonguç, who made significant contributions to Turkish education history as a teacher and educational administrator, the Village Institutes achieved far greater success than their initial objectives, thanks to the support of President İsmet İnönü and Minister of National Education Hasan Âli Yücel and they played a vital role in nurturing a progressive generation that identified and addressed the problems of rural life. Economic and social development were simultaneously targeted in these institutes, and efforts were made to remove the veil of ignorance and illiteracy that had long plagued Turkish villagers. This study will discuss the founding purposes and activities of the Village Institutes, the negative propaganda and criticisms that led to their closure.

* Prof. Dr., Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, aysal@ankara.edu.tr,
ORCID ID: 0000-0001-9574-6208

Keywords: *Hasan Âli Yücel, İsmail Hakkı Tonguç, Village Institutes, Republican People's Party, Democrat Party, Instructor courses, Village teacher schools.*

GİRİŞ

Bireyden topluma, gelişimin en önemli anahtarı olan eğitim, insanlara hayatta gerekli olan bilgi ve kabiliyetlerin sistematik bir şekilde verilmesidir. Bireyin toplum içinde önemli bir yere sahip olması ve hayatını devam ettirebilmesi için bilgi ve yeteneğe ihtiyacı vardır.¹

Osmanlı Devleti'nin eğitim sistemi, Selçuklulardan devralınan geleneksel İslami eğitim anlayışına dayanmaktadır. Osmanlıda dini kurumlar eğitim sistemini düzenlemekle yükümlü tutulmuş ve eğitim hiçbir zaman toplumun tamamına ulaşamamış, hatta köyler başta olmak üzere büyük şehirlerde bile halkın büyük çoğunluğu eğitimden yoksun kalmıştır. Bu esnada Batılı devletler, XVI ve XVII. yüzyıllarda basım tekniğini geliştirerek bilimsel yaklaşımla eğitim ve öğretime önem vermiş, Osmanlı Devleti İslam dininin yılmaz savunucusu olarak içine kapanık ve üstünlük kompleksi içerisinde çağdaşlaşmayı ve gelişmeyi kabul etmeyen hatta küçümseyen bir düşünceyle kendisini her türlü yenilik hareketlerinin dışında tutmuştur. Bu bağlamda eğitim ve öğretim işlerinin yetersizliği ve yüzyıllar boyu ihmal edilmesi, devletin çöküşünü hızlandırmıştır (Akyüz, 2010: 140-141).²

Osmanlı devlet adamları ve aydınlar, bu kötü gidişatı durdurabilmek amacıyla ıslahat hareketlerini başlatmış ve Tanzimat döneminde askeri, siyasi, sosyal ve ekonomik alanlarda olduğu gibi eğitim alanında da çok önemli gelişmeler yaşanmıştır. Eğitim işlerini tek bir elden yürütmek amacıyla 17 Mart 1857'de Maarif-i Umumiye Nezareti kurulmuş ve eğitim-öğretim hizmetlerinden sorumlu bir bakan ilk defa Meclis-i Vükela içerisinde yer almıştır. 1869 yılında "*Maarif-i Umumiye Nizamnamesi*" adı ile Genel Eğitim Tüzüğü hazırlanmış ve bu tüzükle eğitim hakkı, eğitim sisteminin belirlenmesi, öğretmen yetiştirme ve istihdamı gibi hususlar düzenlenmiştir (Lewis, 2004: 113). Medreseler dışında ilköğretimden yükseköğretime kadar her aşamada Batı tipi yeni okullar açma ilkesi kabul edilmiş ve eğitim-öğretim kurumları "İptidai, Rüştîye ve İdadi" isimleriyle ilk, orta ve yükseköğretim adı altında üç basamağa ayrılmıştır (Tekeli ve İlkin, 1999: 188-189).³ Dönem içerisinde Mülkiye ve Galatasaray Lisesi gibi modern okulların yanı sıra kızların öğrenim görmeleri için Ebe Mektebi, Kız Rüştîyeleri, Kız Sanayi Mektepleri ve Kız Öğretmen Okulları açılmıştır. Fakat bu tür uygulamalar öğretimde bir ikiliğin

1 Güney Afrika Cumhuriyeti'nin ilk siyahi Başkanı ve Nobel ödüllü Nelson Mandela, eğitimin önemini şu şekilde vurgulamıştır: "*Dünyayı değiştirmek için kullanacağınız en güçlü silah eğitimidir*"

2 Osmanlı İmparatorluğu'nda eğitim, XIX. yüzyıl ortalarına kadar Sıbyan Mektepleri, Medreseler ve Enderun Mektepleri tarafından verilmektedir. Mahalle Mektepleri özel kişiler tarafından açılmış parasız okullar olup, ilkökul seviyesinde eğitim vermekte, medreseler ise yine parasız olup yatılı eğitim veren kuruluşlar olarak dikkati çekmektedir. Bunun yanı sıra sarayda yetenekli devşirme çocuklarına yönetim, maliye ve askerlik bilgilerini öğreten Enderun Mektebi bulunmaktadır. Bu üç okulun en büyük özelliği dilinin Arapça olması ve derslerin hemen hepsinde din bilgilerine ağırlık verilmesidir.

3 Maarif-i Umumiye Nizamnamesine göre okullar önce "*umumi*" ve "*hususî*" olarak ikiye ayrılmıştır. Umumi okulların nezaret ve yönetimi devlete ait olup hususi okulların nezareti ise devlete ait olmakla beraber kurulması ve yönetimi şahıslar ya da cemaatlere bırakılmıştır Bu nizamnameye göre kızlar için 6-10, erkekler için 7-11 yaşları arasında sıbyan mekteplerine devam zorunludur. Her köy ve mahallede bir sıbyan, 500 evli kasabalarda rüştiye, 1000 evli kasabalarda idadi, vilayet merkezlerinde sultaniler, İstanbul'da kız ve erkek öğretmen okulları ve bir üniversite, uygun yerlerde kız rüştiyeleri açılması planlanmıştır. Nizamnamenin eğitime gösterdiği mali kaynak devlet bütçesinden ayrılan ödenek, her türlü bağışlar, tahsis edilen vakıf gelirleri ve öğrencilerden toplanan paralar olacaktır.

yaratılmasına neden olmuş ve bu okullardan yetişenler arasında “*medreseli-mektepli*” mücadelesi baş göstermiştir. Üstelik öğretim kurumlarındaki bu ikiliğe çok geçmeden dinsel, siyasal ve ekonomik gayeler güden yabancı okulların eklenmesi, Osmanlı eğitim kurumlarını Ziya Gökalp’in deyimiyle tamamen kozmopolit bir hale sokmuştur.

23 Nisan 1920’de Ankara’da temelleri atılan Yeni Türk Devleti’nin 2 Mayıs 1920 tarihinde 3 sayılı Kanun’la kurulan ve on bir vekâletten oluşan İcra Vekilleri Heyeti’nde (Bakanlar Kurulu) Maarif Vekâleti de bulunmaktadır. 3 Mayıs’ta göreve başlayan Bakanlık, eğitim konusunda Osmanlı’dan olumsuz bir miras devralmıştır. Eğitim ve kültürde birlik olmadığı gibi okullaşma oranı düşük ve okuma yazma bilenlerin sayısı son derece azdır. Devlet eğitimin dışında tutulduğundan bu denetimsiz ortamda çok sayıda yabancı okul başına buyruk bir şekilde faaliyet göstermektedir.

Ulusal Bağımsızlık Savaşı’nın en bunalımlı günleri 10-25 Temmuz 1921 tarihleri arasında yaşanmış ve Kütahya-Eskişehir Savaşları’nı kaybeden Türk ordusu Sakarya Nehri’nin doğusuna çekilmek zorunda kalmıştır. Yeni bir Yunan saldırısının beklendiği günlerde 15-21 Temmuz 1921’de Ankara’da yaklaşık 250 öğretmenin katılımıyla “*Maarif Kongresi*” düzenlenmiştir (Akyüz, 2010: 320-321). Mustafa Kemal Paşa, son derece güç şartlarda toplanan bu kongrenin ertelenmesine razı olmamış ve Kongre’nin açış konuşmasında, millî ve çağdaş bir eğitimin temellerinin atılmasını isteyerek şu acı gerçeği dile getirmiştir (Aysal, 2020: 185): “*Şimdiye kadar izlenen öğretim ve eğitim yöntemlerinin, milletimizin gerileme tarihinde, en önemli etken olduğu kanısındayım... Eğitim işlerinde muhakkak muzaffer olmak lâzımdır. Bir milletin kurtuluşu ancak bu suretle olur...*” Eğitimin bir ulusun geleceğini nasıl belirleyeceğini ve milleti gerçek zafere eğitimin kavuşturacağını ifade eden Mustafa Kemal Paşa, 1 Mart 1922’de TBMM’nin üçüncü toplanma yılını açış konuşmasında izlenecek eğitim politikası ve Anadolu köylüsü hakkında şu hususlara yer vermiştir (Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri, 1997: 240):

“Türkiye’nin asıl sahibi ve efendisi kimdir? Bunun yanıtını hemen birlikte verelim. Türkiye’nin asıl sahibi ve efendisi, gerçek üretici olan köylüdür. İşte bu köylüdür ki bugüne dek eğitim ve öğretim ışıktan yoksun bırakılmıştır. Öyle ise herkesten daha çok gönence, mutluluğa ve zenginliğe en çok hak kazanan ve lâayık olan köylüdür.”

Mustafa Kemal Paşa’ya göre bir milleti çağdaş medeniyetler seviyesine ulaştırmaya çalışan en önemli unsurlar arasında eğitim kurumları gelmekte idi. O, Millî Mücadele’yi zaferle sonuçlandırdıktan sonra gittiği her yerde, katıldığı her toplantıda eğitimin temel ilke ve hedeflerini ortaya koymuş ve cehaletin ancak eğitim yoluyla ortadan kaldırılabileceğini dile getirmiştir. Bu tür konuşmalarla ortam ve kamuoyunu hazırlayan Mustafa Kemal Paşa’nın girişimleriyle ulusal eğitimin amacı ve gözetilecek ana ilkeler, 8 Mart 1923 tarihinde “*Eğitim Andı*” olarak yürürlüğe konmuştur. Ayrıca Cumhuriyetin ilanı sonrasında 3 Mart 1924’te kabul edilen 430 sayılı Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile Türkiye Cumhuriyeti Devleti içerisindeki bütün bilim ve öğretim kurumları Maarif (Eğitim) Bakanlığı’na bağlanmıştır. Bu kanunla öğretim kurumlarındaki “*medrese-okul, yabancı okul*” şeklinde içerikte ve amaçta birbirine zıt üçlü bölünmüşlüğe son verilmiş, eğitim kurumları üzerinde devlet kontrolü sağlanmış ve eski eğitim kurumları kaldırılmıştır (Turan, 1995:66-67).⁴

4 2 Mart 1926 tarihinde çıkarılan Maarif Teşkilatı Hakkında Kanun ile Tevhid-i Tedrisat Kanunu tamamlanmış, devletin izni olmadan hiçbir okul açılmayacağını öngören bir düzenleme ile öğretim programları çağın koşullarına göre yeniden düzenlenmiştir.

Cumhuriyetin ilk yıllarında Türkiye’deki eğitim sistemini inceleyip, modernleşmesi için uygun tavsiyelerde bulunmak üzere birçok yabancı eğitim uzmanı ve bilim insanı davet edilmiştir. Bu uzmanlardan birisi Amerikalı filozof, toplum bilimci ve eğitimci John Dewey’dir. 1923’te İsmail Safa (Özler) Bey’in Maarif Vekâleti döneminde Türkiye’ye davet edilmiş, Maarif Vekili Vasıf (Çınar) Bey döneminde ise daveti kabul ederek 19 Temmuz 1924 tarihinde eşi ile birlikte İstanbul’a gelmiştir. Dewey, Türkiye’deki görevinin tüm eğitim sistemini ıslah etmek olmadığını ancak incelemelerinin ardından görüşlerini bilimsel metotlara uygun bir program halinde ortaya koymak istediğini vurgulamıştır (Dewey, 1939:1-28).⁵ Hazırladığı raporlarda açılacak okulların Türkiye’nin gerçeklerinden hareket edilerek oluşturulması gerektiğini belirtmiştir. Bu gerçeklerden yola çıkılarak köylerde incelemelerde bulunan eğitimciler, köylünün yaşadığı eğitim sorununu yerinde görmüşlerdir.

Türk milletinin çağdaş uygarlık düzeyine ulaştırılması için önce halkın eğitilmesi ve okuma-yazma oranındaki düşüklüğün ortadan kaldırılması gerekiyordu. Bu amaçla 1 Kasım 1928’de Harf Devrimi gerçekleştirilmiş ve yeni Türk harflerinin geniş kitlelere öğretilmesi amacıyla Millet Mektepleri kurulmuştur (Arıbaş ve Koçer, 2008:229-230).⁶ Böylece ülke çapında okuma yazma oranının arttırılması için bir eğitim seferberliği başlatılmıştır. Bu devrim, siyasi açıdan laikleşme sürecinin temelini atarken, diğer yandan da kültürel değişimin önünü açacaktır. Ayrıca, cehalete karşı açılan bu savaşın Halk Evlerinin kurulmasıyla yeni bir güç kazandığı da görülecektir.

Mustafa Kemal (Atatürk) Paşa, Türk milletinin kadın-erkek, zengin fakir ayırt etmeden bir bütün halinde eğitim imkânı veren bir kültür ve eğitim merkezini gerekli görmüş, Türk Ocakları ve Öğretmen birliklerini de içinde toplayan Halkevlerini 19 Şubat 1932’de 14 il merkezinde kurdurmuştur (Gediklioğlu, 1991:11-15). Halkevleri, halkçılık politikasının somutlaşmış uygulaması olarak ortaya çıkan ve sosyo-kültürel gelişmeyi hızlandıran, halkı orta çağ karanlığından kurtarmayı amaçlayan kurumlardır (Çeçen, 1974:89). Kuruluş amacı, halkı salt okur-yazarlıkta, temel bilgilerde değil, kültürel, toplumsal ve güzel sanatlar alanında geliştirmek, ulusal değerleri çağdaş yöntemlerle işleyip zenginleştirmek, Atatürk devrim ve ilkelerini yaymak ve kökleştirmek olarak açıklanmaktadır. Genç aydınların tamamen özverili çalışmaları Halkevlerinin kısa sürede gelişmesine neden olmuş ve folklorcular, tarihçiler, sosyologlar halkevleri faaliyeti içinde köyleri de inceleme fırsatı bulmuş ancak şehirlerde elde edilen başarılar köylerde alınamamış, bu durum ise dikkatlerin köylere çekilmesine sebep olmuştur.

KÖY ENSTİTÜLERİ

Cumhuriyetin ilk yıllarında ülke nüfusunun yaklaşık yüzde sekseni köylerde yaşamakta ve buralarda okul ve öğretmen sayısının yeterli olmadığı görülmektedir. Özellikle köy okullarında görevlendirilen şehirli öğretmenler köy hayatına uyum sağlayamadığından kısa bir süre sonra ayrılmakta ve başarılı olamamaktadır. Bunun dışında Türk köylüsü çok çeşitli bulaşıcı hastalıkla uğraşmakta ve üretimini son derece ilkel yöntemlerle yapmaktadır. Bu bağlamda

⁵ Dewey iki aylık ziyaretinde incelemelerini ve düşüncelerini içeren iki rapor hazırlamıştır. Bu raporlarda, *“yalnız kâğıt üzerinde değil, halkın eğitimini amaç edinen, birçok bölgesinde öğretim ve öğretmen eksiği bulunan bir ülkede, eğitim bakanlığı merkezi bir görev almalıdır”* görüşü hayata geçirilmeye çalışılmıştır.

⁶ Okuma ve yazmayı kısa süre içerisinde geniş halk kitlesine öğretebilmek amacıyla Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa’nın direktifleri ve Milli Eğitim Bakanı Mustafa Necati (Uğural) Bey’in yardımlarıyla 1 Ocak 1929’da Millet Mektepleri açılmıştır.

Millî Mücadele'nin ağır yükünü çeken Anadolu köylüsü, demokrasiyi yaşatacak Cumhuriyet yurttaşı niteliğine henüz kavuşturulamamıştı. Ayrıca 1930-1940'lı yılların ağır ekonomik koşulları altında köye hizmet götürmek de çok zordu. Bu sorunlardan kurtulabilmek için köylünün dilinden anlayan yeni bir aydın tipine gereksinim vardı. Bu da köylünün kendi içinden çıkabilecekti (Tonguç, 1946: 212). Bu bağlamda sorunları yakından gören ve kendisi de bir köylü çocuğu olan büyük eğitimci İsmail Hakkı Tonguç Bey, Köy Enstitüsü sisteminin hem kuramcısı hem de kurucusu olacaktır.

Tonguç, Kırım göçmenlerinden İdris Bey ve Dobruca Türklerinden Vesile Hanım'ın oğlu olup 1893 yılında Silistre vilayetine bağlı Tatar Atmaca Köyü'nde doğmuştur. 1901-1907 yılları arasında 4 yıllık ilkokul eğitimini köyde, ortaöğretimini Silistre Rüştîyesinde yatılı olarak tamamlamıştır.⁷ Dönemin koşulları ve maddi imkânsızlıklar nedeniyle bir üst öğrenime devam edemeyen Tonguç, yaklaşık beş yıl köyde kaldıktan sonra annesinin girişimleriyle öğretmenlik eğitimi için İstanbul'a gönderilmiştir (Yalçın, 2006: 11).⁸ 1914'te Kastamonu Öğretmen Okulu'na parasız yatılı öğrenci olarak alınan İsmail Hakkı Bey, bu okulun eğitim seviyesi ve niteliğini beğenmediğinden kaydını 1916 yılında İstanbul Darülmüallimin'e nakletmiş ve dönemin en modern eğitim kurumundan 1918'de mezun olmuştur (Tonguç, 1946: 17-19). İstanbul Öğretmen Okulu'nda iyi derece Fransızca ve Almanca öğrenen İsmail Hakkı Bey, Eylül 1918'de pedagoji alanında mesleki kurs için Almanya'ya gönderilmiştir. Almanya'nın Kalsruhe şehri Ettlingen Öğretmen Okulu'nda Batı medeniyetini ilk defa yakından görme şansını yakalamıştır (Topuz, 2005: 84-85). Dünya Savaşı'nın sona ermesi ile birlikte yaklaşık 8 ay süren eğitimini tamamlayamadan Nisan 1919'da İstanbul'a geri dönmek zorunda kalmıştır. Aynı yıl içerisinde Eskişehir Öğretmen Okulu'na Resim İşleri ve Beden eğitimi öğretmeni olarak atanmıştır (Yalçın, 2006: 16).⁹ Eskişehir'in Temmuz 1921'de Yunanlılar tarafından işgali üzerine Ankara'ya dönmüş ve Ankara Hükümeti yarım bıraktığı eğitimi tamamlaması için O'nu Ağustos 1921'de tekrar Almanya'ya göndermiştir. Karlsruhe şehrinde Güzel Sanatlar Okulu ve Güzel Sanatlar Akademisi Beden Eğitimi Enstitüsü'nde okuyan İsmail Hakkı Bey, 1922 yılında eğitimini tamamlayarak yurda dönmüştür. Bir süre Konya, Ankara ve Adana Öğretmen Okullarında idarecilik ve öğretmenlik yapmış ve 1925 yılında Maarif Vekâleti tarafından tekrar değişik ülkelerin mesleki eğitim kurumlarında incelemeler yapmak üzere Avrupa'ya gönderilmiştir. Avrupa'daki incelemelerini tamamlayarak yurda dönen İsmail Hakkı Bey, bir süre Ankara Öğretmen Okulu'nda Resim-El İşleri ve Beden Eğitimi Öğretmenliği yapmıştır.

7 İsmail Hakkı Bey, 1904-1907 yılları arasında Silistre Rüştîyesinde ortaöğretimini tamamlamıştır. 1873 yılında açılan bu yatılı okul, öğretmen kadrosu ve zengin kütüphanesiyle İsmail Hakkı Bey'in kişiliğinin gelişmesine büyük katkı sağlamıştır.

8 İsmail Hakkı Bey, Silistre Ortaokulu'ndan mezun olduktan sonra bir süre babasının desteğiyle yumurtacılık yapmaya başlamıştır. "*Köylerden yumurta toplayıp tüccara satıyordum. Amacım yumurtacılıktan kazanacağım paraları biriktirerek İstanbul'a okula gitmekti.*" Bu işin yanı sıra 1910 yılında Bulgar yönetiminin köyde yaptığı genel nüfus sayımında görev almış ve böylece biraz para kazanabilmiştir.

9 İsmail Hakkı Bey, 11 Eylül 1919'da 62 sicil numarasıyla ilk kez öğretmenliğe başlamıştır.

1934 yılında kabul edilen Soyadı Kanunu ile İsmail Hakkı ve ailesi “*en büyük erkek evlat*” anlamına gelen “*Tonguç*” soyadını almıştır (Türkoğlu, 1997: 30-33). Bakanlık merkezinde çeşitli eğitim kursları düzenleyen ve yabancı uzmanlarla birlikte dersler veren İsmail Hakkı Bey, sonraki yıllarda Köy Enstitülerinin temel ilkesi ve sloganı olarak ortaya konacak olan “*iş için, iş içinde, işle eğitim*” anlayışını geliştirmiştir.

Cumhuriyet Halk Partisi’nin 1935 yılında gerçekleşen Büyük Kurultayı’nda, devlet eliyle başlatılan planlı kalkınma hareketine bağlı olarak köyleri geliştirme hareketinin başlatılması kararlaştırılmıştır. Aynı yıl Millî Eğitim Bakanlığı’na getirilen Saffet Arıkan’ın¹⁰ isteği doğrultusunda İsmail Hakkı Tonguç, “İlköğretim Genel Müdürlüğü” görevine atanmıştır (Sorguç, 1982: 54). Tonguç, kısa bir süre sonra eğitimin yaygınlaştırılması amacıyla küçük köylerin ihtiyacı olan öğretmenlerin, orduda görev yapan erbaşlardan karşılanması önerisinin uygulanabilirliğini araştırmak üzere görevlendirilmiştir. 1936 yılının Nisan ayından itibaren Kayseri, Çorum, Yozgat ve Eskişehir’de araştırmalar yapan Tonguç, önce ciddi bir köy incelemesi yaparak, rakamları ve eski yapıları değerlendirerek 20 yıllık bir plan taslağı hazırlamıştır.

İlköğretimde en önemli sorunun öğretmen yetiştirme olduğunu ifade eden Tonguç, devam etmekte olan eğitim yöntemini eleştirmekte, öğretmen sayısının yetersizliğini dile getirmektedir. 1936-37 ders yılındaki 50 öğrenciye bir öğretmen hesabına göre, şehir ve kasaba okullarında görevli olan öğretmenler dışında, en az 2.500 yeni öğretmene ihtiyaç vardır. Tonguç, bu ihtiyacın öğretmen okullarından her sene mezun olan 650-700 genç öğretmenle 4-5 yıl içinde giderilebileceğini, bu süre zarfında köylerin öğretmen ihtiyacının ilk etapta köy öğretmenleriyle sağlanması gerektiğini düşünmektedir (Türkoğlu, 1997: 112). Tonguç’a göre 1954 yılına kadar öğretmen, koruyucu, tarım teknisyeni ve sağlık hizmeti ulaşmamış köy kalmayacaktır (Tonguç, 1946: 319; Tonguç, 1947: 470-471).¹¹ Bu tespit ve düşünceye göre hazırladığı ve yakın zamanda Köy Enstitülerinin kuruluşuna zemin hazırlayacak olan “İlköğretim ve Eğitim Meselesi” başlıklı raporunu Milli Eğitim Bakanı Saffet Arıkan’a sunan Tonguç, köy enstitülerinin ilk örneği olan Köy Öğretmen Okulları’nın açılışına da öncülük edecektir (Soysal, 1942: 40-41; Dinçer, 2017: 280-281).

10 Saffet Arıkan (1888-1947) Erzincan doğumlu olup, Harbiye ve Harp Akademisi’ni bitirdikten sonra 1911’de Kurmay Yüzbaşı olarak Yemen’de komutanlık yapmıştır. Çanakkale ve Kurtuluş Savaşı’na katılan Arıkan, Berlin Büyükelçiliği’nde de bulunmuş ve 1935-1938 yılları arasında Millî Eğitim Bakanlığı yapmıştır.

11 Tonguç’a göre nüfus sayısı 400’den çok olan yaklaşık 8.000 köy ilkokulu için 10.000 öğretmene ihtiyaç vardır. Bunun yanı sıra nüfusu 400’den az olan yaklaşık 32.000 köy için 12.000-12.500 öğretmene ihtiyaç vardır. Bu bağlamda köylerde zorunlu öğretim yaşındaki çocukların %50’si doğrudan doğruya öğretmenler ve geri kalanları ise yalnız öğretmenler aracılığıyla ilköğretime kavuşacaklardır.

212): Tonguç'un köy sorunu ve köylünün kurtuluşuna dair fikirleri şöyledir (Tonguç, 1946:

“Köy meselesi bazılarının zannettiği gibi mihaniki surette (kolaylıkla ve düşünmeksizin yapılacak) köy kalkınması değil, manalı ve şuurlu bir şekilde köyün içten canlandırılmasıdır. Köy insanı öylesine canlandırılmalı ki onu hiçbir kuvvet yalnız kendi hesabına ve insafsızca istismar etmesin. Ona esir ve uşak muamelesi yapamasın. Köylüler şuursuz ve bedava çalışan birer iş hayvanı haline gelmesinler. Onlar da her vatandaş gibi her zaman haklarına kavuşabilsinler. Köy meselesi, köyde eğitim problemleri de içinde olmak üzere bu demektir...”

İlköğretim Genel Müdürü İsmail Hakkı Tonguç, Temmuz 1936'da Eskişehir Mahmudiye'de ilk Eğitim Kursu'nun açılışına öncülük etmiştir. Bu kurslara askerliğini yapmış okuryazar gençler katılacak ve başarılı olanlar eğitimci unvanıyla köylerde “geçici öğretmen” olarak görevlendirilecektir. Eskişehir'in Çifteler Çiftliği'nde dört aylık kursu tamamlayan 84 eğitimci, staj için Ankara köylerine gönderilmiş ve son derece başarılı olmuşlardır. Geçici öğretmen sanıyla kendi köylerine giden eğitimci, topladıkları çocukları üç yıl okutup mezun ederek yenilerini alacak, köyde çıkan sağlık sorunlarını kaymakamlığa bildirecek, köylüye modern tarım tekniklerini öğreteceklerdir. Ayrıca akşam okulları ile yetişkinlere okuma-yazma, hesap ve yurttaşlık öğretmekle de yükümlü tutulmuşlardır. Bu arada eğitimci adayları, yakın zamanda açılacak Köy Enstitülerinin ilk binalarının temellerini de atmışlardır.

Eğitimci Kurslarının bu başarısı sonrası Tonguç'un girişimleriyle TBMM'de 11 Haziran 1937 yılında 3238 sayılı “Köy Eğitimci Kanunu” kabul edilmiş ve eğitimciye yasal işlerlik kazandırılmıştır (Akandere ve Esen, 2021: 28; Arslan, 2021: 57):

“Nüfusları eğitimci gönderilmesine elverişli olmayan köylerin eğitim ve eğitim işlerini görmek ve ziraat işlerinin fenni bir şekilde yapılması için köylülere rehberlik etmek üzere köy eğitimci istihdam edilir. Köy eğitimci, Maarif ve Ziraat vekillikleri tarafından, ziraat işleri yaptırılmaya elverişli okul ve çiftliklerde açılan kurslarda yetiştirilir... Bu yasa uyarınca çıkarılan yönetmeliğe göre; köy eğitimci kurslarına eğitimci namzedi olarak, askerliğini başarı ile bitirmiş, okuma yazma bilen ve ziraat işleriyle meşgul, arazi ve hayvan sahibi veya böyle bir ailenin çocuğu, müstait (yetenekli) kimseler arasından seçilerek alınırlar. Resmî ilkokullarda ilk tahsilini yapmış olanlar tercih edilirler.”

24 Haziran'da yürürlüğe giren bu kanun çerçevesinde Kızılçullu (İzmir) ve Karaağaç (Edirne)'ta da birer eğitimci kursu açılmıştır. Köy eğitimci kursları ve köy eğitimci okullarının başarılı olması, artık eğitimde yaşanan sorunların nasıl çözümlenebileceğini ortaya koymuştur. Köy Enstitülerinin kuruluşu aşamasında Gazi Mustafa Kemal Atatürk, uzun süredir çekmekte olduğu hastalığa yenik düşmüş ve 10 Kasım 1938'de vefat etmiştir. TBMM, İsmet İnönü'yü

Cumhurbaşkanı seçmiş, İnönü 1,5 ay sonra, sağlık sorunları sebebiyle istifa eden Saffet Arıkan'ın yerine 28 Aralık 1938'de Hasan Âli Yücel'i Milli Eğitim Bakanı olarak görevlendirmiştir. Milli Eğitim Bakanı Yücel, İsmail Hakkı Tonguç'tan İlköğretim Genel Müdürü olarak görevde kalmasını ve başlattığı çalışmaları devam ettirmesini rica etmiş ve Tonguç Yücel'in yanında yer almıştır (Türkoğlu, 1997: 133). Sistem üzerinde anlaşılan Bakan Yücel¹² ile Genel Müdür Tonguç, Cumhurbaşkanı İnönü'nün de desteğini alarak başlatılan çalışmaları hızlandırmıştır (Çıkar, 1997: 17; İnan, 1995: 13-25). İlköğretim sorununu, bir insan ve ulus olma sorunu olarak gören Cumhurbaşkanı İnönü, yeni uygulamaya desteğini verirken şu değerlendirmeyi yapmıştır: *“İlköğretimi olmayan memlekette Orta çağ yönetimi bütün şekilleriyle devam eder... Hür vatandaşlardan birleşik bir ulus olmanın çarelerinin başında ilköğretim çaresi gelir... İlköğretim sorunu, insan olmak, ulus olmak sorunudur.”*

Köy eğitmen kurslarının bu başarısı sonrasında 7 Temmuz 1939'da 3704 sayılı “Köy Eğitmen Kurslarıyla İlk Öğretmen Okullarının İdaresine Dair Kanun” ile Millî Eğitim ve Tarım Bakanlıklarının ortak denetimi altında Köy Öğretmen Okullarının açılması öngörülmüştür. 14 Temmuz'da yürürlüğe giren bu kanunla başta Kızılçullu olmak üzere Çifteler ve Gölköy Eğitmen Kursları Köy Öğretmen Okulu'na dönüştürülmüştür.¹³ Bu bağlamda köy eğitimi konusu Bakan Yücel'in girişimleriyle 17-29 Temmuz 1939 tarihleri arasında toplanan Birinci Maarif Şûrası'nda her yönüyle ele alınmış ve tartışmaya açılmıştır. Ancak köylünün eğitiminde yalnızca köylüye okuma-yazma öğreten bir öğretmenin yeterli olmayacağı, köy öğretmeni yetiştirecek kurumların çok yönlü eleman yetiştirmesi gerektiğine karar verilmiş ve yeni açılacak kurumlara “*Köy Enstitüsü*” adının verilmesi uygun bulunmuştur (Cumhuriyet, 1940: 1).¹⁴

KÖY ENSTİTÜLERİNİN KURULUŞU VE FAALİYETLERİ

Köy Enstitülerinin kurulmasına ilişkin yasa tasarısı, 17 Nisan 1940'da TBMM'ne sunulmuş ve komisyonun önerisi üzerine ivedilikle görüşülmesine başlanmıştır. Tasarının gerekçe-sinde öne çıkan bazı hususlar şunlardır (Çavdar, 1999: 373-374):

12 Hasan Âli Yücel (1897-1961), Türk eğitimci, yazar ve siyaset adamıdır. 1921'de Edebiyat Fakültesi'nde Felsefe bölümünü bitiren Yücel, çeşitli okullarda öğretmenlik yapmış ve 1935'te İzmir Milletvekili seçilerek TBMM'ye girmiştir. 1938-1946 yılları arasında Millî Eğitim Bakanlığı yapmıştır. Bu görevi sırasında köy enstitülerinin kurulmasında, teknik öğretimin gelişmesinde etkin roller üstlenmiştir.

13 1924 yılından önce ilkokul sonrası eğitim süresi 4 yıldır. Bu süre 1924'te 5 yıla ve 1932-33 öğretim yılında ise 6 yıla çıkarılmıştır. Ancak bütün bunlar artan nüfusla birlikte öğretmen açığını özellikle köylerde karşılayamaz hale gelmiştir. Öğretmen açığını kapatabilmek amacıyla 22 Mart 1926 tarihli Maarif Teşkilatına Dair Kanun çerçevesinde Denizli'de eğitim veren Erkek Muallim Mektebi, 1927 yılında Köy Muallim Mektebi'ne dönüştürülmüştür. Ayrıca Kayseri Zincidere Köyü'nde bir Köy Muallim Mektebi açılmış ancak beş-altı yıllık bir denemeden sonra 1933 ve 1934 yıllarında bu okulların kapatılması yoluna gidilmiştir.

14 Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün köy eğitimi konusundaki düşünceleri şu şekildedir: *“...İlköğretim konusunda milletçe iş birliği yapılması, XX. yüzyılın ileri ve güçlü bir milleti olabilmek için mutlaka ilköğretim sorununun çözülmesi, seferberliğe en uzak köyden başlanması, devlet bütçesinin bu iş için yeterli olmadığı ancak az masrafla çok öğrenci okutacak bir yöntem bulunması, konuyla ilgili esaslar gösterilir ise bunlardan faydalanabilecekleri...”*

“İlköğrenime başlayan çocukların şehir ve kasabalarda %80’i, köylerde ise %20’si okutulabilmektedir. Şimdiye kadar köy okullarımızın çoğu üç yıllık ilkokullardır. Onun için bu okullara giden öğrenci de normal beş sınıflı ilkokulu bitiremiyordu... 40.000 köyün ancak 4.959’unda öğretmenli ve 4.000’inde eğitmenli okulumuz vardır. 31.000 köyümüz okulsuzdur. Şimdiye kadar köylere hep büyük şehirlerde kurulmuş olan öğretmen okullarında yetiştirdiğimiz şehirli gençleri yolladık... Bu kuruluşlardan yetişen öğretmenlerimizin köy koşullarına gereği gibi uymadıkları görülmüştür. Geleceğin köy öğretmenlerini, görecekleli hizmetin gereklerine daha uygun şekil ve koşullar altında yetiştirmek zorunda bulunmaktayız.”

Yasanın birinci maddesinde “*Köy Öğretmeni ve diğer köy meslekleri erbabını yetiştirmek üzere Maarif Vekilliğince Köy Enstitüleri açılacağı*” hükme bağlanmaktadır. Yasaya göre beş sınıflı köy okulunu bitiren sağlıklı ve yetenekli çocuklar seçilecek ve okullara kabul edileceklerdir. Bu Enstitüleri bitirip görevlerine atananların mecburi hizmet yılları yirmi yıldır. Mezunlar altı yıl sürecince 20 TL maaş alacaklar ve bu maaş altıncı yılsonunda 30 TL ve on beşinci yılsonunda da 40 Türk lirasına yükseltilecektir. Öğretmenlere göreve başladıklarında bir kereye mahsus olmak üzere 60 TL sermaye, tarım araç ve gereçleri ile ailesiyle geçimine yetecek arazinin devletçe verilmesi öngörülmektedir. Kanun maddesinde de açıkça görüleceği üzere Enstitüler adeta birer tarım işletmesi biçiminde donatılıyorlardı (Çavdar, 1999: 376).

Yasa tasarısının TBMM’de görüşülmesi sırasında şiddetli tartışmalar yaşanmış, bazı milletvekilleri tasarımı savunurken bazıları da ağır bir dille eleştirmiştir. Özellikle Kâzım Karabekir, enstitülere yalnızca köy çocuklarının alınmasının ülkede kentli-köylü ayırımını doğuracağını öne sürerek adı geçen tasarımı şu sözlerle eleştirmiştir (Turan, 1995: 42): “...*Parti programında sınıf ayırımı yok diyoruz ama onu elimizle yaratıyoruz... Biz şehir ve köy çocuklarını birbirleriyle kaynaştıracak yerde bir safiyet-i fikriye ile ayırırsak sonra acaba bu köylere başka taraflardan yapılacak telkinlerle günün birinde biz bu şehirlilerin karşısında başka fikirlerle onları mücehhez bulmaz mıyız?*” Milli Eğitim Bakanı Hasan Âli Yücel ise bu eleştiriye şu şekilde karşılık vermiştir (Çavdar, 1999: 375):

“Köy ilkokullarından gelen çocukları şu veya bu şekilde tereddüde mahal vermeksizin imtihan ederek, karakterlerini yoklayarak ve bedeni kabiliyetlerine bakarak seçip enstitülere alacağız... Bizim arzumuz köyün içerisinde bilgili, sıhhatli, memleketine bağlı ve müstahsil vatandaş yetiştirmektir. Yoksa köylüyü bu arz ettiğim melekelerle techiz edip onları şehre akın eder vaziyete getirmek değildir... Mesele köylü çocuğunu hayat bakımından köylülük mahiyetini kaybetmeksizin yetiştirmektir. Bu davayı hiçbir zaman zayıflatmayalım...”

Bu tartışmaların sonunda Meclis Genel Kurulu'nda yapılan oylamada tasarı 278 milletvekilinin evet oyuyla kabul edilerek yasalaşmıştır (Kirby, 1962: 199-202).¹⁵ Oylama sırasında Kazım Karabekir başta olmak üzere Celal Bayar, Adnan Menderes ve Fuat Köprülü gibi bazı milletvekilleri, Enstitülerin yeni bir toplumsal sınıfı ortaya çıkarabileceği kuşkusu ile oylamaya katılmamışlardır (Kirby, 1962: 140).¹⁶ 17 Nisan 1940 tarih ve 3803 sayılı Köy Enstitüleri Kanunu'nda “*Köy Öğretmeni ve köye yarayan diğer meslek erbabını yetiştirmek üzere ziraat işlerine elverişli arazi bulunan yerlerde Maarif Vekilliği'nce [MEB] Köy Enstitüleri açılır.*” ibaresi yer almaktadır. Bu yasa hükmüne göre enstitülerin görevi sadece köy öğretmeni yetiştirmekle sınırlı olmayıp, öğretmenle birlikte sağlık görevlileri, teknisyenler gibi meslek elemanları yetiştirmekti (Altunya, 2002: 1).

Kanunun yürürlüğe girmesiyle birlikte 1937-1939 yılları arasında açılan 4 köy öğretmen okulu, 1940 yılında Köy Enstitüsüne dönüştürülmüş ve 1940-1948 yılları arasında ise 17 Köy Enstitüsünün açılışı gerçekleşmiştir (Yılmaz, 2023: 344).¹⁷ İkinci Dünya Savaşı'nın sınıra dayandığı, ülkede kuraklık, kıtlık ve hastalıkların kol gezdiği bir dönemde açılışı gerçekleşen Enstitüler, kuruluş felsefesi gereği tarıma elverişli arazisi bulunan, su kaynaklarına sahip ve ana yolların kesiştiği köylerde kurulmuştur.

Enstitülerde görevli eğitmen ve öğretmenlerin yetki ve amaçları; okul ve kurslar ile köy halkını yetiştirmeye dönük işler olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Birinci aşamada köy okulu binası ve dersliklerin yapımında çalışmak, okul eşyasını muhafaza etmek, hayvanlara bakmak, onları üretmek ve okul arazisini örnek olabilecek şekilde işlemek, eğitim-öğretim ve öğrencinin sağlığı ile ilgili tedbirleri almak gibi hususlar yer almaktadır. İkinci aşamada ise köy halkının milli kültürünü yükseltmek, köyün iktisadi hayatını geliştirmek için ziraat, sanat ve teknik alanlarında köylülere örnek olabilecek işler yapmak, köy ve çevresinde bulunan kültür ve tabiat varlıklarının tespiti ve korunması ile ilgili işlerde muhtarlar, köylülerle ve ilgili diğer birimlerle beraber çalışmaktır. Temin edilecek araçlara göre köy gençlerinin yüzücü, kayıkçı, avcı, güreşçi, binici, atıcı, bisiklet, motosiklet ve traktör sürücüsü olmalarını sağlamaktır.

Köy Enstitülerinin ilk resmi ders programı 1943 tarihinde 3 bölüm halinde hazırlanmış olup genel eğitim (Kültür), tarım ve teknik çalışmaları kapsamaktadır. Her öğrencinin haftada 22 saat genel eğitim, 11 saat tarım ve yine 11 saat teknik eğitim olmak üzere toplam da 44 saat

15 426 milletvekilinden 148'i oylamaya katılmamış ve tasarı oy çokluğu ile TBMM'de kabul edilmiştir.

16 Köy Enstitülerinin kuruluşu ile ilgili kanun 22 Nisan 1940 tarihli olup, Kanun sayısı 3803'tür.

17 1937'de açılan İzmir Kızılçullu ve Eskişehir Çifteler Köy Öğretmen Okulu ile 1938'de Kırklareli Kepirtepe ve 1939'da açılan Kastamonu Gököy Öğretmen Okulu 1940 yılında Köy Enstitülerine dönüştürülmüştür. 1940 yılında ise Malatya Akçadağ, Antalya Aksu, Samsun Lâdik/Akpınar, Adapazarı Arifiye, Trabzon Vakfikebir/Beşikdüzü, Kars Cılavuz, Adana Bahçe/Düziçi, Isparta Gönen Köy Enstitüsü, Balıkesir Savaştape, Kayseri Pazarören Köy Enstitüleri; 1941'de Ankara Hasanoğlan ve Konya Ereğli/İvriz Köy Enstitüsü; 1942'de Sivas Yıldızeli/Pamukpınar ve Erzurum Pulur Köy Enstitüsü; 1944'te Diyarbakır Ergani/Dicle ve Aydın Ortaklar Köy Enstitüsü ile 1948'de Van Erçiş Köy Enstitüsünün kuruluşu gerçekleşmiştir.

ders alması sağlanacaktır (Akyüz, 2010: 394).¹⁸ Bu bağlamda ders yılı yaklaşık on buçuk ve tatile düşen pay ise bir buçuk aydır. Hâlbuki diğer eğitim kurumlarında yaz tatili genel olarak dört aydır. Bu müfredatla sıkı disiplin altına alınan öğrencilerin sadece öğretmen olarak değil köylüye rehber olacak ve köyün sosyal-ekonomik kalkınmasını gerçekleştirecek bireyler olarak yetişmesi öngörülmüştür.

Enstitülerde sabahın erken saatlerinde uyanan öğrenciler kızlı-erkekli zeybek ve halk oyunları eşliğinde sabah sporlarını yapıyor ve kahvaltıyı ise kendilerinden önce kalkıp fırında ekmek pişiren öğrenci arkadaşları hazırlıyordu. Kahvaltı sonrası zorunlu okuma saatinde Bakan Hasan Âli Yücel'in Türkçeye tercüme ettirdiği dünya klasikleri okunuyordu. Öğrenciler her sene 25 adet klasik romanı okumakla yükümlü tutulmuşlardır. Öğrenciler ders dışında gazete, dergi ve kitap okuma alışkanlığı ile tartışmayı, düşünmeyi ve sorgulamayı öğrenmişlerdir. Bunun yansira enstitülerde inceleme, araştırma yapma, okuduklarını paylaşma ve bunları hayata geçirmeye dayalı bir öğrenme süreci yaratıldığı için bilimsel düşünme ve bilimsel çalışmaya uygun bir eğitim sisteminin temelleri atılmıştır. Bu sayede zeki köy çocuklarındanengin entelektüel birikimli aydınlar yetişmesi söz konusu olmuştur. Bu aydın köy öğretmenleri en az bir tane müzik aletini çalabilmiş ve pek çok sanatçı örneğin Âşık Veysel müzik derslerinde öğrencilere bağlama öğretmiştir.

Enstitülerde yaparak ve yaşayarak öğrenme ilkesi temel alınmış ve iş içinde eğitim-öğretim metodu uygulanmıştır. Özellikle eğitimle üretim arasında sıkı bir ilişkinin kurulmasına önem verilmiştir. İkinci Dünya Savaşı sırasında Avrupa'da çekilen açlık, kıtlık ve ülkemizde yaşanan sıkıntılara rağmen Köy Enstitüleri'nde yapılan tarım sayesinde öğrencilerin ihtiyaçları bir anlamda karşılanmaya çalışılmış ve elde edilen üretim fazlası ile köylüye ve devlete yardım edilmiştir. Köy Enstitüleri ile köylüler modern tarım aletleriyle tanışmış; tarımda makineleşme ile bol ve kaliteli ürün elde etmişlerdir. Enstitülerde kurulan kooperatiflerle de köyler kapalı bir ekonomik yapıdan açık ekonomik yapıya geçiş sürecine girmiştir. Böylece Köy Enstitüleri'nde ekonomik kalkınma ile toplumsal kalkınma eş zamanlı olarak hedeflenmiş ve Türk köylüsünün üzerindeki bilgisizlik ve cahilliğin getirdiği etkiler ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır. Eğitimde fırsat eşitliği yaratılarak, köylüyü sosyal ve ekonomik açıdan daha yüksek konumda olan şehirli bireylerin seviyesine ulaştırmanın yolu açılmıştır (Gediklioğlu, 1971: 241-250; Tonguç, 1947: 638-645).

1940-1946 yılları arasında köy enstitülerinde 15.000 dönümlük toprak parçası tarıma elverişli hale getirilmiş ve üretim yapılmıştır. Aynı dönemde 750.000 yeni fidan dikilmiş ve

18 Genel Kültür dersleri arasında Türkçe, tarih, coğrafya, yurttaşlık bilgisi, matematik, fizik, kimya, tabiat ve okul sağlığı, yabancı dil, el yazısı, resim-iş, beden eğitimi ve ulusal oyunlar, müzik, askerlik, ev idaresi ve çocuk bakımı, öğretmenlik bilgisi, toplum bilim, iş eğitimi, zirai işletmeler ekonomisi ve kooperatifçilik yer almaktadır. Ziraat dersleri olarak tarla ziraatı, bahçe ziraatı, fidancılık, meyvecilik, bağcılık, sebzecilik, sanayi bitkileri ziraatı (tütün, çay, pamuk vs.), kümes hayvanları bilgisi, arıcılık ve ipek böcekçiliği, balıkçılık ve su ürünleri, ziraat sanatları yer almakta; teknik dersler arasında ise köy demirciliği, nalbantlık, motorculuk, köy dülgerliği (ahşap ev yapımıcılığı) marangozluk, tuğla ve kiremitçilik, taşçılık, duvarcı ve sıvacılık, betonculuk, köy ve el sanatları, dikiş, biçki ve nakış, örgü ve dokumacılık bulunmaktadır.

oluşturulan bağların miktarı ise 1.200 dönüm olmuştur. Ayrıca 150 büyük inşaat, 60 işlik, 210 öğretmen evi, 20 uygulama okulu, 36 ambar ve depo, 48 ahır ve samanlık, 12 elektrik santrali, 16 su deposu, 12 tarım deposu, 3 balıkthane ve 100 km. yol yapılmıştır. Enstitülerde öğrenciler tarafından sulama kanalları oluşturulmuş ve uygulamalı eğitim yapılan çiftliklerin sulama suyu buralardan karşılanmıştır.

Enstitülerde öğrencilere bazı yetki ve sorumluluklar verilerek onların kişiliğinin geliştirilmesine çalışılmış, ileride köyde öğretmenlik yaparken karşılaşılabilecekleri güçlükleri yenebilecek yetenekleri kazanmaları sağlanmıştır. Yeteneklerine göre yetiştirilip köylere gönderilen mezunlar, köylerde lider olarak köyün aydınlanma yolunu açmışlardır. Köylerde öğrencilerden başlayarak aileye kadar ulaşan bir eğitim ortamı yaratılmış, düzenlenen kurslarla okuma-yazma ve meslek kazanımlarına yönelik eğitim verilmiştir. Öğretmenler bu çalışmaları yaparken köylerde yalnız olmamış, gezici öğretmen, gezici başöğretmen ve ilköğretim müfettişlerince sürekli denetlenmiş ve karşılaşılan sorunlar hep birlikte çözülmüştür. Köylerin ihtiyaç duyduğu nitelikli öğretmen ve sağlık elamanlarının yetişmesine olanak sağlayan Enstitüler, aynı zamanda köylüyü yanlış ve boş inançlardan kurtararak bilinçlendirme ve aydınlatma görevini de üstlenmiş, ülkenin modernleşmesine katkı sunmuştur.

Köy enstitüleri, kuruluşundan kapatıldığı yıla kadar 1.308'i kadın ve 15.943'ü erkek olmak üzere toplam 17.251 nitelikli öğretmen yetiştirmiştir. Bu öğretmenler, yapmış oldukları çalışmalarla Enstitü kuruluş amaçlarının çok üstünde bir başarı göstermiş, köylünün sorunlarını ortaya koyan ilerici bir kuşağın yetişmesini sağlamıştır. Köy Enstitülerinde yetişen yazarlar, düşünürler Türkiye insanına ufuk açan bir rol oynamışlardır. Mahmut Makal'in "*Bizim Köy*"ü, Fakir Baykurt'un "*Yılanların Öcü*", "*Kaplumbağalar*" ve "*Tırpan*"ı, Mehmet Başaran'ın şiirleri, Talip Apaydın'ın öykü ve romanları akla gelen ilk örneklerdir (Çavdar, 1999: 376-377). Bu isimlerin dışında Ümit Kaftancıoğlu, Pakize Türkoğlu, Hatun Birsan Başaran, Ali Dündar, Mehmet Uslu ve Dursun Akçam gibi önde gelen yazarlar ve düşünürler bu okullarda yetişmişlerdir.

KÖY ENSTİTÜLERİNİN KAPATILMASI

Bütün olumlu gelişmelere karşın Enstitülerdeki eğitim, öğretim ve köy okullarının yaptırılmasında karşılaşılan güçlükler, kimi zaman eleştirilere yol açmış ve bu eleştiriler giderek suçlamalara dönüşmüştür.

Köy Enstitülerinin aleyhine yönelik propaganda ve eleştiriler 1943'te toplanan 2. Eğitim Şûrası'nda belirginleşmeye başlamıştır. Bu eleştiri ve suçlamaları şu şekilde sıralamak mümkündür. Enstitülere yalnızca köy çocuklarının alınması ve mezunlarının da yine köylerde görevlendirilmesi, toplumda bir köylü-kentli ayrımı yani sınıf farklılığı doğurmaktadır. Bu bölünme Anayasaya da girmiş olan Halkçılık ilkesine ve anlayışına da ters düşmektedir. Enstitülerde aşırı solcu, hatta komünist ideolojiyi yansıtan bir eğitim ve öğretim yapılmaktadır. Öğrencilerin okul yapımlarında, tarım ve teknik uygulamalarında, temizlik ve bakım işlerinde çalıştırılma-

ları Sovyet Rusya'yı ve komünist rejimleri andırmaktadır. Bu tür eğitim Milliyetçilik ilkesiyle çelişmektedir. Enstitülerin yönetim kadrosu genelde solcu, Marksist tanınan kişilerce doldurulmuştur. Okul, ışık, öğretmen evi yapımında ve çocuklarını okula göndermede köylülere getirilen yükümlülükler son derece ağır olup özellikle yurdun ulaşımı güç bölgelerinde tek tip okul binası projesinin uygulanması yapım giderlerini daha da artırmaktadır. Bu yükümlülükler Anayasanın eşitlik ilkesine de aykırıdır (Turan, 1995: 46-47).

Yatılı olan Enstitülerde uygulanan karma öğretim, yani kız-erkek beraberlikleri, Türk aile ve ahlâk anlayışına uymamaktadır. Mutaassıp kesim, bir öğrencinin bir kız öğrenciye, onu evlenmeye zorlayan mektup yazdığı, bir kız öğrencinin hamile kaldığı, köy kızlarının namuslarının ayaklar altına alındığı gibi eleştiriler öne sürüyordu. Adı geçen enstitüler köy kızları için yurt çapında açılmış kapılar olup yapılan eleştirilerin amacı Köy Enstitülerinin düzeninin bozulmasına zemin hazırlamaktı. Nitekim bu eleştiriler sonucu kız öğrenciler bir-iki enstitüde toplanmış ve karalama yoluyla beklenen sonuç sağlanmıştır (Gediklioğlu, 1991: 289-290). Enstitülerdeki karma eğitimi eleştiren taassup grup, kız öğrencilerin pantolon-cekete giymesini de eleştirerek komünist modası olduğunu iddia etmişlerdir. Bu eleştirileri yapanlar köy kızlarını sömüremeyeceğini, amaçları doğrultusunda kullanamayacaklarını düşünen kişilerdi (Türkoğlu, 1997:492).

Köy Enstitülerine karşı olanlar özellikle üniversitelerdeki sağ-sol olaylarını bahane ederek, Köy Enstitülerini bu akımlardan korumak gerektiğini belirtiyorlardı. Enstitülerdeki üretici eğitim de eleştirilerek, milliyetçilik ve gelenekçilik yönünden eksikliklerinin bulunduğu söyleniyor ve II. Dünya Savaşı'nın ülkede yarattığı bunalımı bile eğitim yanlısına bağlıyorlardı. Özellikle İkinci Eğitim Şûrası'nda bu eleştirileri getirenler, Köy Enstitülerini yakından tanımayan, ön yargılı fikirlere sahip mutaassıp gruptu (Türkoğlu, 1997: 492).

İtirazların kaynağı, köylünün okumasının “gözünün açılmasının” doğru olup olmadığını tartışan gerici zümre ile eskiden beri köylünün sırtından geçinen ağalardı (Yalman, 1990: 25). Köy Enstitüleri ile fakir çocukların okuması, köylüyü uyandırması ve köylerde yıllarca süregelen ağalık düzenini sorgulaması bir korku yaratmaya başlamıştı. Bunun olsa olsa Rusya'da olabileceği düşüncesiyle Enstitülere karşı kötüleme kampanyasıyla “*din elden gidiyor*” feryadını koparan kişiler, çıkarlarını tehlikede gören politikacılar, köyden kente ve Ankara'ya uzanan karalamalarını Çankaya'ya kadar ulaştırarak, Köy Enstitülerinin kapatılmasına zemin hazırlamışlardır (İlbaş, 1962: 82-89). Bir gazetecinin dönemin Van Milletvekili Minyas Kartal ile yaptığı röportaj konuya açıklık getirmektedir (Yılmaz, 2023:350):

“-Köy Enstitüleri komünist yetiştirdiği için mi kapatıldı? -Hayır. Beni babam Moskova Üniversitesi'nde okuttu. Komünizmin ne olduğunu ben gayet iyi biliyorum. Köy Enstitülerinde komünizmi bilen kimse yoktu. -Peki, karma eğitimden dolayı mı kapatıldı? -Hayır. Bu da değil bütün dünyada okullar karma eğitim, kız erkek beraber okuyor. -Peki ya neden? -Ben kapattırdım Köy Enstitülerini. Ben toprak ağasıyım. 200'e yakın köyüm var. Bu köydeki

halk bana tapar. Ne iş varsa bana sorar. Evlenecek, boşanacak, askere gidecek, mahkemesi nesi varsa gelir bana danışır. Ama Köy Enstitüleri açıldıktan sonra 5 köyüme Köy Enstitüsü mezunu geldi ve köylerden artık kimse bana danışmamaya başladı. Ben düşündüm 200 köyümün hepsine Köy Enstitüsü mezunu gelirse benim ağalığım ne olur, sıfıra düşer! Böyleyse benim harekete geçmem gerekir dedim ve doğudaki bütün ağalara telefon ettim, onları topladım. Bir de batıdan buldum Eskişehir’den Emin Sazak. Sonra Menderes ile pazarlığa gittik. ...1950 seçimlerinin olacağı zaman. Dedik ki Köy Enstitülerini kapatırsan şu gördüğün doğudaki tüm toprak ağaları ve batıdan Emin Sazak’ın oyları sana. Kapatmazsan oy yok. Menderes de 1950’de iktidara gelir gelmez Köy Enstitülerinin temelini sarsmaya başladı.”

Köy Enstitülerine karşı yapılan eleştirilerden biri de zararlı yayın diye nitelendirilen Köy Enstitüleri Dergisi, kitaplıklarda bulunan yabancı dillerden çevrilmiş klasikler ve öğretmenlerin konuşmalarına dayanarak ortaya atılan komünizm propagandası olmuştur. Enstitülerde din düşmanlığı işlendiği, din derslerinin konmadığı ve bir bayan öğretmenin “*Allah ile devlet olmasa beşeriyet saadete kavuşur*” dediği iddia edilmiştir (Gediklioğlu, 1991: 496). Ayrıca Enstitülerin kapatılma sürecini, dönemin koşullarının yanı sıra CHP’nin iktidarı kaybetme kaygısıyla devrimlerden verdiği ödünler, öğrenci ve köylüler arasındaki bazı tartışmaların siyasetçiler tarafından suiistimal edilmesi gibi nedenler de hızlandırmıştır.

1945’te çok partili siyasal hayata geçişle birlikte CHP’nin karşısında muhtelif siyasi partilerin kurulması, enstitülere yöneltilen suçlamaları da arttırmıştır. Karşıt partiler arasında özellikle Demokrat Parti, CHP yönetimini yıpratmak için Köy Enstitülerini bir koz olarak kullanmaya başlamıştır. İşin ilginç yanı suçlamaların CHP içinden de taraftar bulmasıdır. 5 Ağustos 1946’da Büyük Millet Meclisi açılmış ve 7 Ağustos’ta da sağ eğilimli “*Recep Peker Kabinesi*” kurulmuştur. Yeni hükümette ise Hasan Âli Yücel’in yerine Millî Eğitim Bakanlığı’na Reşat Şemsettin Sirer getirilmiştir (Büyük Larousse Sözlük, 1986: 10584; Cumhuriyet, 1946: 2).¹⁹ Yeni Milli Eğitim Bakanı’nın ilk icraatı, Köy Enstitülerinin kurulmasında büyük payı bulunan ve Enstitülerce “*baba*” unvanıyla tanınan İsmail Hakkı Tonguç’u İlköğretim Genel Müdürlüğü’nden uzaklaştırmak olmuştur. Sirer’in amacı Köy Enstitülerini kendi “*millî*” görüşüne uydurarak değiştirmektir. Onun düşüncesine göre Tonguç, Enstitüler konusunda İnönü’yü kandırmıştı. Nitekim önce Talim ve Terbiye Kurulu’na atanan Tonguç, çok geçmeden bir ortaokulun resim öğretmenliğine gönderilecektir. Bunu “*solcu-Tonguçcu*” olarak tanınan Enstitü yöneticileri ile öğretmenlerin görevden alınıp, başka birimlere atanmaları izlemiştir.²⁰

19 I. Eğitim Şûrası’nda Tonguç’un hazırladığı “*Köyde Eğitim Raporu*”na da karşı çıkmıştı. Eğitimi ve siyaset adamı olan Sirer, Yükseköğrenimini tamamladıktan sonra 1943’ten ölümüne kadar (1953) Sivas Milletvekili olarak Meclis’te bulunmuştur. Recep Peker Hükümeti’nde 1946-1948 arasında Millî Eğitim Bakanlığı ve bir ara da Çalışma Bakanlığı yapmıştır. Milli Eğitim Bakanı iken Köy Enstitülerinin kapatılmasında etkin rol oynamıştır.

20 Reşat Şemsettin Sirer’in Demokrat Parti’nin iktidarı sırasında, 11 Kasım 1951’de TBMM’nin gizli oturumunda Enstitüler konusunda yapılan görüşmelerde “*Tonguç Baba’yı defederken hiçbir mukavemetle karşılaşmadım... İcraatıma devam ederken 500 kişilik kadrodan 400 kişiyi ayırırken hiçbir taraftan güçlük görmedim...*” şeklindeki konuşması son derece ilginçtir.

Enstitülerdeki bu tasfiye hareketi olanca hızıyla devam ederken, suçlamalarda da önemli oranlarda artışlar göze çarpmaktadır. Çifteler Enstitüsü'nde komünistlerin bir şebeke kurduğu, Hasanoğlu Yüksek Enstitüsü'nde komünist öğrencilerin bulunduğu ihbarları birbirini izlemiştir. Bu yüzden Enstitü mezunlarından bir kısmı yedek subay okullarından er olarak çıkartılmışlardır. Enstitü öğrencileri arasında sağcı-solcu, milliyetçi-komünist ve ilerici-gerici ayrımı ve sürtüşmeleri de baş göstermiştir. Bunların dışında Enstitülerde komünizm propagandası yapıldığı yolundaki suçlamalara Fevzi Çakmak Paşa'nın da katılması, Hasan Âli Yücel-Kenan Öner davasına yol açmıştır (Yücel, 1947: 15-20).²¹

Köy Enstitüleri ile ilgili değişiklikler bununla da kalmamış 1947'de ilgili yasa ve yönetmeliklerde yapılan düzenlemelerle, sistemin işleyişi adeta durdurulmuştur. 4274 ve 5210 sayılı yasalarla köy okullarının, öğretmen, sağlık memuru ve ebe evlerinin yapımlarının devletçe üstlenilmesi kabul edilmiş, Enstitülere verilen canlı ve cansız tüm demirbaşlar, donanım araçları geri alınmış ve bunların dışında Hasanoğlu'daki Yüksek Köy Enstitüsü ile bütün eğitim kursları kapatılmıştır. Ayrıca Enstitülerin öğretim programlarında yeni düzenlemelere gidilmiştir. Milli Eğitim Bakanı Reşat Şemsettin Sirer, Köy Enstitülerini kuruluşlarında öngörülen sistemin dışına çıkartırken, muhalefetteki Demokratik Parti'nin de desteğine dayanmıştır. CHP iktidarının son hükümeti olan Şemsettin Günaltay Kabinesi'nde Millî Eğitim Bakanlığı'nı üstlenen Tahsin Banguoğlu döneminde ise 1949'da çıkartılan 5541 sayılı yasa ile enstitülere yalnızca köy çocukların alınması yönteminden vazgeçilmiştir. Bundan böyle köy çocuklarının yanında ¼ oranında belediyesi bulunan kasabalardaki ilkokul mezunları da enstitülere alınmış ve bu okullardaki karma eğitime son verilmiştir (Türkoğlu, 1997: 513-515).

1938-1940 yıllarında Köy Enstitüsü sistemini, ilköğretim sorununu kesin olarak çözecek bir model diye uygulamaya koyan CHP hükümetleri ve onun savunucusu İsmet İnönü, 1946'dan başlayan ve son dört yıllık yönetimlerinde adım adım bu sistemi kaldırmaya yönelmiş görünüyordu. Bunda da çok partili yaşama geçildikten sonra Enstitülere ilişkin eleştiri ve suçlamaların daha da artması, öte yandan İnönü'nün milli şef gücünü yitirmesinin ve CHP'de sağ eğilimli çevrelerin güç kazanmasının kuşkusuz büyük etkisi vardır. Bu gelişmelerle atılan geri adımlardan sonra, 1950'de iktidara gelen Demokrat Parti döneminde Köy Enstitülerinin tamamen kapatılması zor olmamıştır. Köy Enstitüleri, DP'nin ilk kabinesinde Milli Eğitim Bakanı olarak görev alan Tefik İleri döneminde çıkarılan 27 Ocak 1954 gün ve 6.234 sayılı kanunla kapatılmış ve altı yıllık öğretmen okullarına dönüştürülmüştür (Cumhuriyet, 1954: 7; Sakaoğlu, 1993: 115).

21 Bağımsız Milletvekili Fevzi Çakmak, “*solcuları koruyan Halk Partili bir eski Milli Eğitim Bakanı olduğunu*” ileri sürmüş, bunun üzerine Hasan Âli Yücel, 5 Şubat 1947'de Ulus gazetesinde yazdığı yazıda, “*Bu ben miyim*” diye sorunca, cevabı Fevzi Paşa yerine DP İstanbul İl Başkanı Kenan Öner, “*Evet sensin*” diyerek Yücel'i komünistleri korumak ve komünizmin yayılmasına yardımcı olmakla suçlamıştır. Yücel ise haksızlığa uğradığı gerekçesiyle Kenan Öner aleyhine dava açmıştır. Ankara Üniversitesi profesörlerinden Bülent Nuri Esen'i de avukat olarak tutmuştur.

SONUÇ

Köy Enstitüleri, İkinci Dünya Savaşı'nın tüm zorluklarıyla hissedildiği, insanların ekonomik olarak sıkıntıda olduğu bir dönemde kurulmuş eğitim kurumlarıdır. Bu kurumlarla ekonomik ve toplumsal kalkınma birlikte hedeflenmiş ve Türk köylüsünün üzerindeki bilgisizlik ve cahillik örtüsü kaldırılmaya çalışılmıştır. Bilimsel ve felsefi anlamda laik eğitimin temelleri atılan enstitülerde sanat, edebiyat, bilim ve teknoloji alanlarında analitik düşünen-sorgulayan ve birey yetiştiren demokratik bir eğitim başlamıştır. Ezberci eğitim anlayışını bir kenara bırakan Enstitüler, öğrencilerin aktif olduğu ve uygulamaya dayalı “İş için, iş içinde eğitim” temel ilkesini uygulamaya sokmuştur. Öğrenciler bir yandan teorik dersler alırken diğer yandan atölye, tarla ve bahçelerde çalışarak üretici bireyler olarak yetişmişlerdir. Köy Enstitülerinde öğrencilerin sosyal ve kültürel etkinliklere katılabileceği, uygulama yapabileceği alanların (tiyatro ve sinema salonları, laboratuvarlar, atölyeler, tarım bahçeleri vb.) bulunması, onların çok yönlü gelişimine olanak sağlamıştır. Köy enstitüleri bir yandan sanat, evrensel ve ulusal sanat ürünlerinden yararlanırken diğer yandan kendi ürettiği sanatsal ürünlerin toplumla buluşmasında öncü rolü üstlenerek toplumun sanatsal ve kültürel gelişimine katkı sunmuştur.

Enstitülerde yörenin ve bölgenin ihtiyaçlarına göre programlar hazırlanmıştır. Programların en önemli özelliği yerel değerlerle ulusal evrensel değerlerin birlikte harmanlanarak özgün bir program oluşturulmasıdır. Programda tarım, teknik ve genel kültür derslerine yer verilmiştir. Programlarda ağırlık teoriden değil uygulamadan yana aktif yöntemlere ve öğrenci katılımına olanak sağlayacak şekilde düzenlenmiştir. Enstitülerde kitap ya da okuma eylemi ders programının doğal bir parçası sayılmış ve okuma ile yaşam arasında anlamlı bir bağ kurulmuştur. Okuduğunu anlama stratejileri etkin bir şekilde kullanılarak okuyan, değerlendiren ve yorumlayan bireyler yetiştirilmiştir.

Köy enstitüleri, kuruluşundan kapatılışına kadar olan zaman diliminde aydınlanma ve modernleşmeyi benimsemiş, üretime yönelik öğretmen tipini yetiştirmeyi başarmıştır. Ancak Köy Enstitülerinde başarıyla uygulanan bu çağdaş, bilimsel programlar ve demokratikleşme alanında elde edilen kazanımlar, çıkar çevreleri üzerinde kaygılar ve korkular yaratmıştır. Enstitülerin kuruluş misyonuna göre işleyişi 1946 yılına kadar devam etmiş ve çok partili dönemin ilk genel seçimi sonrası Milli Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel ve İlköğretim Genel Müdürü İsmail Hakkı Tonguç görevden alınmıştır. Reşat Şemsettin Sirer'in başkanlığı döneminde 19 Şubat 1947 tarih ve 5012 sayılı yasa ile köylerdeki kadınlar ilköğretim seferberliği yükümlülüğü dışında bırakılmış ve aynı yıl içerisinde çıkarılan 5117 ve 5129 sayılı kanunlarla köylerdeki öğretmenlerin enstitülerle bağları kesilerek aylıklı memur konumuna getirilmiştir. Enstitülerdeki karma eğitim ve eğitmen kursları sonlandırılmıştır. 1954 yılında Köy Enstitülerinin kapatılmasından sonra köylere kültürel ağırlıklı eğitim götürülememiş, Cumhuriyetin temel hedefi olan köylüyü aydın bir üretici konumuna getirmek ideali sahipsiz kalmıştır.

Köy Enstitüleri, Türkiye'ye özgü sosyo-ekonomik koşullardan beslenen bir eğitim ve kültür hareketi olarak değerlendirilebilir.

KAYNAKÇA

- Akandere, O. , Esen, S. (2021), Köy Enstitülerinde İş ve Üretim Odaklı Eğitim, Küme Çalışmaları ve İmece. *Atatürk Yolu Dergisi*, 69 (2021), 28.
- Akyüz, Y. (2010), *Türk Eğitim Tarihi (MÖ 1000-MS 2010)*, Ankara: Pegem Akademi Yayınları.
- Altunya, N. (2002), Köy Enstitüleri Bilim ve Aklın Aydınlığında. *Eğitim Dergisi*, 3 (26),
- Arslan, L. (2021), Türk Siyasetinde Köy Enstitüleri Tartışmaları, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi*, Ankara: 2021.
- Arıbaş, S. ve Koçer, M. (2008), *Türk Eğitim Tarihi*, İstanbul: Lisans Yayıncılık.
- Aydoğan, M. (1997), *Hasan Âli Yücel, Köy Enstitüleri ve Köy Eğitimi İle İlgili Yazıları, Konuşmaları*, İstanbul: Köy Enstitüleri ve Çağdaş Eğitim Vakfı Yayınları.
- Aysal, N. (2005), Anadolu da Aydınlanma Hareketinin Doğuşu: Köy Enstitüleri. *Atatürk Yolu Dergisi*, 9 (35), 267-282.
- Aysal, N. (2020), Atatürk Dönemi Türk Devrimi. *Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III (1997)*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Bucak, E. B. (1983), *Türkiye'nin Eğitim Politikaları ve Siyasi Parti Ödülleri*, Ankara: Adım Yayınları.
- Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi (1986)*, Reşat Şemsettin Sırer maddesi, XX, 10584.
- Cumhuriyet Gazetesi (1940)*, Yol ve Maarif Hareketleri, 16 (6726), 2.
- Cumhuriyet Gazetesi (1954)*, Köy Enstitüleri İle İlköğretim Okulları Birleştirildi, 29(10596), 7.
- Cumhuriyet Gazetesi (1946)*, Recep Peker Kabinesi, 23 (7894), 2.
- Cumhuriyet Gazetesi (1940)*, Köy Enstitüleri ve Açılacak Yerler, 16 (6727), 1.
- Çavdar, T. (1999), *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1839-1950*, Ankara: İmge Kitabevi.
- Çeçen, A. (1974), *Halkevleri, Atatürk ve Halk Evleri*. Ankara, TTK Yayınları.
- Çıkar, M. (1997), *Hasan Âli Yücel ve Türk Kültür Reformu*, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Doğramacı, İ. (1985), Atatürk ve Eğitim. *Atatürk Araştırmaları Merkezi Dergisi*, 1(3), 653-670.
- Dinçer, H. (2017), Bir Toplumsal Hareket Olarak Köycülük ve Selahaddin Demirkan. *Türkiye Cumhuriyeti'nin Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, C. 1, Türkiye Cumhuriyeti'nin Ekonomik ve Sosyal Tarihi Uluslararası Sempozyumu-Bildiriler, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Gediklioğlu, Ş. (1991), *Türkiye'de Yaygın Eğitimden Çağdaş Eğitime*, Ankara: Kadioğlu Matbaası.

- Gediklioğlu, Ş. (1971), *Evreleri, Getirdikleri ve Yankılarıyla Köy Enstitüleri*, Ankara: İş Mat. Tic.
- Genelkurmay Başkanlığı (1998), *Atatürkçülük, Atatürkçü Düşünce Sistemi*, İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi*, 20 Şubat 1932, 2.
- İlbaş, H. (1962), Bu Korku Neden, *İmece Dergisi*, 2 (11), 46-57.
- İnan, R. (1977), Türkiye Cumhuriyeti ve Eğitim (Bir Yokluktan Bir Atılıma). *Atatürk Konferansları (1973-1974)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- İnan, R. (1995), *Atatürkçü Destansal Milli Eğitim Bakanı Hasan Âli Yücel*, I. B., Ankara: Eğit-Der. Yayınları.
- Kirby, F. (1962), *Türkiye’de Köy Enstitüleri*, İstanbul: İmece Yayınları.
- Lewis, B. (2004), *Modern Türkiye’nin Doğuşu*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Sakaoğlu, N. (1993), *Cumhuriyet Dönemi Eğitim Tarihi*, İstanbul: Cep Üniversitesi İletişim Yayınları.
- Sorguç, B. (1982), *1920’den 1981’e Millî Eğitim Bakanlığı*, İstanbul: MEB Yayınları.
- Soysal, M. E. (1942), *Köy Enstitülerinin Tarihçesi ve Kızılçullu Köy Enstitüsü*, Bursa: Yeni Basımevi.
- TBMM Zabıt Ceridesi*, I. Dönem, 3. Toplantı, 188, 5.
- Tekeli, İ. ve İlkin, S. (1999), *Osmanlı İmparatorluğunda Eğitim ve Bilgi Üretim Sistemi Oluşumu ve Dönüşümü*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Tonguç, E. (2001), *Bir Eğitim Devrimcisi: İsmail Hakkı Tonguç*, Ankara: Güldiken Yayınları.
- Tonguç, İ. H. (1946), *İlköğretim Kavramı*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Tonguç, İ. H. (1947), *Canlandırılacak Köy*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Topuz, H. (2005), *Tavcan / Savaş Yıllarında Kültür Devrimi*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Turan, Ş. (1995), *Türk Devrim Tarihi Yeni Türkiye’nin Oluşumu (1923-1938)*, Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Türkoğlu, P. (1997), *Tonguç ve Enstitüleri*, İstanbul: Yapı ve Kredi Yayınları.
- Yalçın, R. (2006), İsmail Hakkı Tonguç’un Türk Eğitim Sistemi Üzerine Görüşleri, İstanbul: Yeditepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.
- Yalman, A. E. (1990), *Yarının Türkiye’sine Seyahat*, İstanbul: Cem Yayınları.
- Yücel, H. Â. (1947), *Davam*, Ankara: Ulus Basımevi.
- Yılmaz, A. (2023), Tarihsel Gelişimi Bağlamında Köy Enstitüleri (1940-1954). *Asya Studies-Academic Social Studies / Akademik Sosyal Araştırmalar*, 7 (24), 339-352.

EKLER

EK-1

Sayfa : 13682

(Resmî Gazete)

22 NISAN 1940

B — CEDVELİ

F. M.	Varidatın nev'i	Muhammenat Lira K.	Tahsilât Lira K.
1	Demiryolları işletme hasılatı		
1	Yolcu	6 150 000 00	7 788 387 15
2	Yolcu ağırlığı	200 000	178 647 29
3	Mesajeri	450 000	608 006 26
4	Seyri seri	900 000	1 207 862 25
5	Seyri hafif	13 850 000	17 554 067 08
6	Muhtelif hasılat	570 000	1 761 305 11
	Fasil yekûnu	22 120 000	29 098 277 14
2	Liman ve rıhtım hasılatı		
1	Haydarpâşa liman ve rıhtımı	630 000	680 227 05
2	Derince limanı	150 000	170 138 56
	Fasil yekûnu	780 000	850 365 61
3	Sıhhiye tevkiyatı	170 000	203 852 72
4	Münevvis hasılatı		
1	İstimalden iskate edilen vagon, lokomotif ve hurda demirler satışı	5 000	824 10
2	Memurlardan alınacak tahsil ücreti	2 500	2 316 04
3	İdareye aid binalardan alınacak icar bedeli	35 000	78 721 05
4	1 Haziran 1912 tarihli itilâfnamesine tevfiқан İsmir Liman İdaresinden acevâ maktûan alınacak bedel	7 500	0
	Fasil yekûnu	50 000	81 061 19
5	Bakma işletmeye devredilmiş hatlardaki nevkis bedellerine mahsuben	250 000	250 000
F.M.	Şark hattı varidatı	0	741 598 65
	UMUMİ YEKÜN	23 370 000	31 225 955 31

58 917 000 liralık fevkalâde tahsisat verilmesi hakkındaki 3628 sayılı kanuna ek kanun

Kanun No: 3802

Kabul tarihi: 17/4/1940

Madde 1 — 3628 sayılı kanunun birinci maddesi ile Millî Müdafaa Vekâleti bütçesinde (muhtelif müdafaa hizmetleri karşılığı) namile açılacak hususî fasla 9 100 000 ve Jandarma Genel Komutanlığı bütçesinde (muhtelif jandarma hizmetleri karşılığı) unvanı altında açılacak hususî fasla 400 000 ve Nafia Vekâleti bütçesinde (askeri ihtiyaçlar için yapılacak işlemler, yol ve meydanlar karşılığı) unvanı altında açılacak hususî fasla da 1 500 000 liranın tahsisat kaydine mevzuatı verilmiştir.

Bu tahsisatların hizmetlere tevzi ve maddelere tefriki İcra Vekilleri Heyeti kararla yapılır.

Madde 2 — Bu kanun negri tarihinden muteberdir.

Madde 3 — Bu kanunun hükümlerini İcra Vekilleri Heyeti memurdur.

20/4/1940

Köy Enstitüleri Kanunu

Kanun No: 3803

Kabul tarihi: 17/4/1940

Madde 1 — Köy öğretmeni ve köye yarayan diğer meslek erbabını yetiştirmek üzere ziraat işlerine elverişli arazi bulunan yerlerde, Maarif Vekillikine köy enstitüleri açılır.

Madde 2 — Bu enstitülerin 1 numaralı cevdele gösterilen meşgul muallim ve memurları 3656 sayılı kanunun ikinci maddesine bağlı cevdele Maarif Vekillikine kısımla ilâve edilmiştir.

Madde 3 — Enstitülere tam devrelî köy ilköğretim bitirmiş şahıslar ve müstaid köylü çocuklar seçilecek alınacaktır.

Enstitülerin tahsil müddetleri en az beş yıldır.

Öğretmen olmayacağına kanaat getirilen talebenin ayrılacağı mesleklerin tahsil müddetleri Maarif Vekillikine tesbit edilir.

Madde 4 — Enstitülere kabul edilecek sıhhi sebeplerden gayri sebeplerle müesseseden ayrıldıkları veya çıkarıldıkları takdirde okudukları müddete isabet eden masraf, kendilerinden veya kefillerinden alınacaktır.

Madde 5 — Bu müesseselerde tahsillerini bitirenler öğretmen tayin edilirler, Maarif Vekillikinin göstereceği yerlerde yirmi sen çalışmaya mecburdurlar. Mecburi hizmetlerini tamamlamadan meslekten ayrılanlar Devlet memuriyetlerine ve müesseselerine tayin edilemezler. Bu gibi bilerin kendilerinden veya kefillerinden müessesede bulundukları zamana aid masrafları iki misli alınır.

Madde 6 — Köy enstitülerinden mezun öğretmenler, tayin edildikleri köylerin her türlü öğretim ve eğitim işlerini görürler. Ziraat işlerini fenni bir şekilde yapmaları için bizzat meydana getirecekleri örnek tarla, bağ ve bahçe, atölye gibi tesislerle köylülere rehberlik eder ve köylülerin bunlardan istifade etmelerini temin ederler. Bu öğretmenlerin disiplin işlerini en suretle görülecek bir nizamname ile tayin edilir.

Madde 7 — Köy enstitülerinden mezun olan öğretmenler, ayda (20) lira ücretle Maarif Vekillikine tayin edilirler. Muvaffakiyetle mezun olanların ücretleri 6 ncı ders yılı başında 30, 15 inci ders yılı başında da 40 liraya çıkarılır. Bu öğretmenlerin istihkakları üç ayda bir peşin olarak yılda dört defada ödenir. Öğretmenlerin aylık ücretleri ve vazifesi mahalline gitme zaruri yol masrafları Maarif Vekillikine bütçesinden ödenir.

Madde 8 — Köy enstitülerinden mezun olan öğretmenler hasta oldukları takdirde, 788 sayılı kanunun 84 üncü maddesinin A, B ve C fıkralarındaki hükümlere göre, ücretlerini alırlar.

Madde 9 — Köy enstitülerinden mezun öğretmenlerin fîli askerlik hizmetleri esasında kayıtları terkin olunmayacağı gibi kendilerinin 1078 numaralı kanun maddesine atestönlük veya askeri memurluk tevcihinin kadar almakta oldukları ücretin üçte ikisi aylık tazminat olarak verilir.

Aynı öğretmenler, seferberlik, talim ve manevra gibi sebeplerle silah altına alındıkları takdirde, 3041 numaralı kanun hükmüne tâbi tutulurlar.

Madde 10 — Köy enstitülerinden mezun olanlara, Maarif Vekillikine bütçesinden ve bir defaya mahsus olmak üzere yazıfeye başladıkları ay içinde zati tahsisat bedeli olarak (60) lira verilir.

Madde 11 — Köy enstitülerinden mezun öğretmenlere istihvale rıyaset aletleri, silah edilmiş tohum, çift ve irad hayvanları, cins fidan gibi istihsal vasıtaları, köy öğretmenlerinin tayin edildikleri okulların demirbaşına geçirilmek suretile Devletçe parasız olarak verilir.

Madde 12 — Köy öğretmenlerinin tayin edildikleri okullara, köy hududu içindeki ziraat işlerine elverişli arazi den Köy Kanununa göre satın alınarak öğretmen ve alimlerin geçimine, okul talebinin derin tahkikatına yetecek miktarda arazi tahsis edilir. Köyde Devlete aid arazi bulundukça takdirde okula tahsis edilecek arazi tercihan bunlardan ayrılır.

Madde 13 — Köy öğretmenlerinin okul namına meydana getirdikleri her türlü işletmelerdeki mahsul, hayvan ve binalar kuraklık, sel, yangın, çok hasar yapan nebat ve hayvan hastalıkları ve bilûmun cevri hadiseleri gibi sebeplerle ziyana uğradıkları takdirde işletmeyi yeniden tesis maksadıyla Maarif Vekillikine bütçesinden zamanında okul namına zarar ve ziyân karşılayacak bir yardım yapılır.

Madde 14 — Köy okuluna aid her türlü demirbaş eşya, hayvan ve sair okulun malı olup bu işletmeden elde edilecek hasılat, öğretmenlere aittir. Ancak öğretmenin ayrıldığı bir demirbaşlar yeni gelen öğretmene, bu mümkün olmadıkça hallerde yeni öğretmen gelinceye kadar köy ihtiyar heyetine, işletilmek üzere, aynen teslim edilir. İşletmeyi köy ihtiyar heyeti teslim ettiği takdirde işler imcele ile yapılır. Bu suretle elde olunan mahsullerden satılması zaruri olanlar, ihtiyar heyetlerine satılacak nakden ve diğerleri aynen muhafaza ve yeni öğretmene devir ve teslim olunur.

Kanun No.	Başlık	Tarih	Dünya Cid	Sehile	Resmî Gazete Sayı
3628	58 917 000 liralık fevkalâde tahsisat verilmesi hakkındaki kanun	3	29	1383	4222

17 Nisan 1940 tarih ve 3803 sayılı Köy Enstitüleri Kanunu

22 NISAN 1940

(Resmî Gazete)

Sayfa : 13683

İşletmeye aid eyya ve tesisat ile hayvanlar Devlet emvali muamelesine tâbi tutulur.

Madde 15 — Köy öğretmenlerinin işleri geziel başöğretmenler ve ilk tedrisat müfettişleri tarafından takip ve teftiş edilir.

Köy öğretmenlerinin işlerinin normal bir şekilde yürütülmesine Devlet teşkilâtı mensupları yardım ederler.

Madde 16 — Köy öğretmenlerinin tayin edilecekleri okulların binaları ve öğretmen evleri Maarif Vekillîğince verilecek plânlara göre Köy Kanununa tevfiğin, bölge ilk tedrisat müfettişi ile geziel başöğretmenin nezaretinde köy ihtiyar heyetleri tarafından yaptırılır ve öğretmen tayin edilecek köylere keyfiyet uç yıl önce bildirilir. Köy bütçesinde de ona göre tedbirler alınır. Öğretmen işe başlamadan evvel okul binası ile Öğretmen evi tamamen bitirilir.

Köy okulları binalarının tamiri ve okulun daimi masrafları köy ihtiyar heyetlerince temin edilir.

Madde 17 — Köy enstitülerine aşağıda adları yazılı müesseselerden mezun olanlar öğretmen tayin edilirler.

- 1) Yüksek okullar ve üniversite fakülteleri mezunları,
- 2) Gazi Terbiye Enstitüsü mezunları,
- 3) Öğretmen okulları mezunları,
- 4) Ticaret liseleri ve orta ziraat okulları mezunları,
- 5) Erkek sanat okulları ve kız enstitüleri mezunları,
- 6) Köy enstitüleri mezunları,
- 7) İnşaat usta okulları mezunları,
- 8) Bunlardan başka her türlü teknik ve mesleki okullar mezunları.

Bu enstitülerde muhtasus işçiler yevmiye veya aylık ücretle usta öğretici olarak çalıştırılabilir. Köy enstitülerinde çalıştırılacakların ne suretle tayin edilecekleri, terfi şekilleri ve bu enstitülerin idari işlerinin nasıl yürütüleceği bir nizamname ile tesbit olunur.

Madde 18 — Bu kanun hükümlerine tâbi olacak köy öğretmenleri için Maarif Vekillîği tarafından, hukuk şahsiyeti haiz ve mereli Vekillik olmak üzere «köy öğretmenleri tekaüd sandığı» ve «köy öğretmenleri sağlık ve içtimai yardım sandığı» teşkil edilecektir.

a) Tekauüd sandığının sermayesi ve gelirleri şunlardır :

1. Maarif Vekillîği bütçesine köy enstitüleri masrafları olarak her yıl konulacak tahsisat yekûnunun binde biri.
2. Aylıkları artırılan, sandığa dahil, köy öğretmenlerinin ücretlerinden kesilecek ilk aylık zamları.
3. Sandık sermayesinin bütün gelirlerle bîlûmum müteferrik gelirler.

Tekaüd sandığının mevcut alacakları Devlet emvaline mahsus hak ve rûhanları haizdir. Bu paralar ve ailelûmum aidat ile faiz ve temetüleri bir güne harç ve resme tâbi olmadığı gibi haciz ve temlik edilemez. Hizmet müddetleri (30) seneyi dolduran ve sandığa dahil bulunan köy öğretmenleri tekaüdlüklerini talep edebilirler. Bu gibiler ayda 20 lira ücretle tekaüde sevk edilebilirler. Tekauüdlük ücretleri üç ayda bir peşin olarak ödenir.

b) Sağlık ve içtimai yardım sandığının sermayesi ve gelirleri şunlardır :

1. Maarif Vekillîği bütçesine köy enstitüleri masrafları namile her yıl konulacak tahsisat yekûnunun binde biri.
2. Sandığa dahil öğretmenlerin aylıklarından kesilecek yüzde birler.
3. Teberrürlar.
4. Sandık sermayesinin gelirleriyle sair bîlûmum gelirler.

Her iki sandığın tediyeleyi Divanı Muhasebat vizesine tâbi değildir.

Madde 19 — Bir öğretmenin vefatı halinde okula aid olup menfaati öğretmene tahsis edilmiş bulunan emvalin ölüm yılı içinde elde edilecek hasılatının yarısı yardım sandığına ve yarısı da gelecek öğretmene verilir.

Ölen öğretmenin mirasçıları, okul emvalinin hasılatı üzerinde hiç bir hak iddia edemezler.

Madde 20 — Köy öğretmenleri tekaüd sandığı ile köy öğretmenleri sağlık ve içtimai yardım sandığının idaresi, işleyiş tarzı, öğretmenlerin tekaüde sevk usulleri, yapılacak yardımların şekilleri, vefatı bu iki sandığın bütün işlerine müteferri bîlûmum hususlar birer nizamname ile tesbit olunur.

Bu nizamnamelerde hükmi şahsiyeti haiz Devlet müesseselerinde kurulmuş mümasil sandıkların azalarına temin eylediği menfaatlara mütemazır menfaatlara gösteren hükümlerin bulunması şarttır.

Madde 21 — Köylerde çalışan öğretmenlerin ve ailelerinin, köy okullarındaki talebenin sıhhat işlerine meccanen bakmak üzere Maarif Vekillîğince sıhhat müfettişi hekimler tayin edilir.

Köy öğretmenleri, öğretmenlerin epleri ve çocukları Maarif Vekillîği prevantoryum ve sanatoryumunda parasız tedavi edilirler.

Madde 22 — Bu enstitülerin tesisat, inşaat ve tamirat işleri 2490 sayılı Arttırma ve Eksiltme ve İhale Kanununa tâbi değildir.

Muvakkat madde — A) 1 numaralı cedvelde gösterilen kadrolardan iliyık 2 sayılı cedvelde yazılı muallimlikler ve memuriyetler 1939 yılı Umumi Muvazene Kanununun 16 nci maddesine bağlı (L) cedvelinin Maarif Vekillîği kısmına konulmuştur.

B) 7/7/1939 tarih ve 3704 numaralı kanunda adı geçen köy öğretmen okulları bu kanunla köy enstitülerine kalıbedilmişlerdir. Mez-kür kanunun metnindeki köy öğretmen okulları tabirleri köy enstitüleri şeklinde değiştirilmiştir.

18/1/1940 tarih ve 3782 sayılı kanunun 7 nci maddesiyle açılan (köy öğretmen okulları her türlü masrafı) unvanlı fasıl (köy enstitülerinin masaf, ücret ve her türlü masrafları) şeklinde değiştirilmiş ve bu fasla fevkalâde tahsisat olarak (250 000) lira konulmuştur.

C) 1939 ve 1940 mali yıllarında bu enstitülerde çalıştırılacak ücretli müstahdemler kadrosu İra Vekilleri Heyetince tesbit edilir.

D) 1939 mali yılı umumi Muvazene Kanununun 4 üncü maddesine bağlı (D) cedvelinin Maarif Vekillîği kısmında yazılı leyl talebeler meyanına (köy enstitüleri) talebesi namile 2000 aded talebe kadrosu ilâve edilmiştir.

Madde 23 — Bu kanun negri tarihinden muteberdir.

Madde 24 — Bu kanunun hükümlerini İcra İra Vekilleri Heyeti memurdur.

20/4/1940

[1] NUMARALI CEDVEL

Köy enstitüleri muallimlerine ve memurlarına
aid kadro

Derece	Memuriyetin nev'i	Aded	Manş
4	Muallim	16	90
5	"	20	80
6	"	25	70
7	"	30	60
8	"	45	50
9	"	76	40
10	"	63	35
11	"	61	30
12	"	111	25
13	"	88	20
14	"	40	15
12	Memur	14	25
13	"	24	20
		613	

[2] NUMARALI CEDVEL

Köy enstitüleri muallim ve memurları kadrosundan
mekuf tutulacaklara aid cedvel

Derece	Memuriyetin nev'i	Aded	Manş
4	Muallim	16	90
5	"	18	80
6	"	17	70
7	"	10	60
8	"	25	50
9	"	45	40
10	"	23	35
11	"	26	30
12	"	71	25
13	"	48	20
14	"	10	15
12	Memur	8	25
13	"	2	20
		320	

No	Resmî	Dünya Tarih	Çöl	Sabit	Resmî Gözetme
442	Kör Kanunu	4	5	454	—
782	Mamur Kanunu	3	7	1065	334
1016	İhtiyat tabirleri ve diğer diğer memurları kanunu	3	8	1515	628
2490	Arttırma, Eksiltme ve İhale Kanunu	3	15	1687	1728
3941	Masa Kanununun bazı maddelerinde değiştirilmesine bakkında kanun				
3654	Devlet memurları aylıklarının tesbit ve tesbitine dair kanun	3	70	1397	4258
3704	Köy Öğretmen Kurulunda Köy Öğretmen Okullarının İdarasına dair kanun	3	10	1700	4358
3782	1939 mali yılı Muvazene Umumi Kanununa bağlı harca ve cedvelinin bazılarındaki değişiklik resminin bakkında kanun	3	21	—	4427

TÜRKİYE'DE ÇOK PARTİLİ HAYATIN KURULUŞU

Gültekin K. BİRLİK*

ÖZET

Cumhuriyetin ilanından bir yıl sonra ilk muhalefet partisi kurulmakla birlikte, kısa bir süre sonra kapatılmış ve çok partili hayata geçiş ancak İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra mümkün olabilmektedir. Türkiye İkinci Dünya Savaşı'na girmemekle birlikte, Savaşın ekonomi alanındaki tüm zorluklarını yaşamıştır. Yüksek enflasyon ve karaborsa ortamı geniş halk kesimleri üzerinde büyük zorluklar yaratırken, bir kesim bu ortamdan büyük kazançlar elde etmiştir. Hükümetin büyük kazanç sağlayan bu kesime varlık vergisi ve toprak mahsulleri vergisini uygulaması ise bu kesimin tepkisine neden olmuştur. Böylece, İkinci Dünya Savaşı yıllarında ekonomiden kaynaklanan sorunlar nedeniyle hem halkta hem de iş âleminde hükümete karşı bir tepki oluşmuş, yeni bir parti ve hükümet arayışı başlamıştır.

Türkiye'de çok partili hayatın başlamasında, İkinci Dünya Savaşı'nın yarattığı bu içsel sebepler yanında, Savaştan kaynaklanan dışsal sebepler de bulunmaktadır. Türkiye 19 Ekim 1939'da İngiltere ve Fransa ile ittifak anlaşması imzalamakla birlikte, dış politikada savaşa girmemeyi esas almıştır. Müttefiklerinin baskısına karşı savaşa girmemesi, 1944 yılında İngiltere ve ABD ile ilişkilerde soğukluk yaratmış ve Türkiye yalnız kalmıştır. İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki Sovyetler Birliği'nin Türkiye'den toprak talepleri karşısında, Türkiye bir taraftan bu talepleri reddederken diğer taraftan Batının desteğini sağlamaya çalışmıştır. Gerek Birleşmiş Milletlere üye olması gerekse Savaşın Batının temsil ettiği "Demokrasi Cephesi" tarafından kazanılması, Türkiye'de çok partili hayata geçişi teşvik etmiştir. Bu gelişmeler sonucunda, 1945 yılında Türkiye'de çok partili hayata geçilmiştir. İlk parti olmamakla birlikte, 7 Ocak 1946'da kurulan Demokrat Parti 21 Temmuz 1946 seçimlerinde Meclise girmiştir. Seçimler sonrasında kurulan Recep Peker Hükümeti zamanında iktidar ile muhalefet arasında yaşanan sorunlar, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün girişimleri ve 12 Temmuz 1947'de yayınladığı beyannamesi ile çözülmeye çalışılmıştır.

Anahtar sözcükler: Demokrasi, Çok partili hayat, Demokrat Parti, İkinci Dünya Savaşı.

ESTABLISHMENT OF MULTI-PARTY LIFE IN TURKEY

ABSTRACT

A year after the declaration of the Republic, the first opposition party was established, but it was closed down shortly after, and the transition to multi-party life was only possible after the Second World War. Although Turkey did not enter the Second World War, it experienced all the economic difficulties of the War. While high inflation and the black market environment created great difficulties for large segments of the population, a segment of society made great profits from this environment.

* Doç.Dr., Atılım Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, gultekin.birlik@atilim.edu.tr
ORCID ID: 0000-0001-8568-2263.

The government’s application of the wealth tax and land products tax to this segment, which made great profits, caused a reaction from this segment. Thus, due to the problems arising from the economy during the Second World War, a reaction arose against the government both in the public and in the business world, and the search for a new party and government began.

In addition to these internal reasons created by the Second World War, there were also external reasons arising from the War in the beginning of multi-party life in Turkey. Although Turkey signed an alliance agreement with England and France on October 19, 1939, it adopted the principle of not entering the war in foreign policy. Despite pressure from its allies, its failure to enter the war caused a distance in relations with England and the USA in 1944, and Turkey was left alone. In the face of the territorial demands of the Soviet Union from Turkey after World War II, Turkey rejected these demands on the one hand, while trying to gain the support of the West on the other. Both its membership of the United Nations and the victory in the war by the “Democratic Front” represented by the West encouraged the transition to a multi-party system in Turkey. As a result of these developments, a multi-party system was adopted in Turkey in 1945. Although not the first party, The Democratic Party, founded on January 7, 1946, entered the Parliament in the elections of July 21, 1946. The problems between the government and the opposition during the Recep Peker Government established after the elections were tried to be resolved by the initiatives of President İsmet İnönü and his declaration published on July 12, 1947.

Keywords: Democracy, Multi-party life, Democratic Party, World War II.

GİRİŞ

Cumhuriyetin ilanından bir yıl sonra, 17 Kasım 1924’te Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kurulmuş, ancak 3 Haziran 1925’te bakanlar kurulu kararı ile kapatılmıştır. Muhalefeti temsil eden Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasından sonra, 12 Ağustos 1930’da kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkası da Genel Başkanı Fethi (Okyar) Bey tarafından 17 Kasım 1930’da kapatılmıştır. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası bir muhalefet partisi iken, Serbest Cumhuriyet Fırkası Atatürk’ün desteği ve onayı ile kurulmuştur. Buna karşın, çok partili hayata geçiş için yapılan ikinci girişim de başarılı olamamıştır. Bu girişimlerden sonra Türkiye’de çok partili hayata geçiş ancak İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra başarılabilmektedir. İkinci Dünya Savaşı’nın yarattığı içsel ve dışsal sorunlar Türkiye’de çok partili hayata geçiş için uygun koşullar yaratmıştır.

İlk olarak 18 Temmuz 1945’te Milli Kalkınma Partisi kurulmakla birlikte, 7 Ocak 1946’da kurulan Demokrat Parti muhalefeti temsil etmiş ve 21 Temmuz 1946 seçimlerinde Meclise girebilen tek muhalefet partisi olmuştur. 21 Temmuz seçimlerinden sonra kurulan Recep Peker Hükümeti zamanında iktidardaki Cumhuriyet Halk Partisi ile muhalefetteki Demokrat Parti arasında ciddi sorunlar yaşanmış, bu kapsamda iktidar muhalefeti halkı isyana teşvik etmekle suçlarken, muhalefet iktidarı partilerini kapatmak istemekle suçlamıştır. Yaşanan sorunlar Cumhurbaşkanı İsmet İnönü’nün girişimiyle büyük oranda çözülmüş ve çok partili hayatın devamı için uygun bir ortam yaratılmak istenmiştir.

Bu çalışmayla Türkiye’de çok partili hayata geçişte İkinci Dünya Savaşı’ndan kaynaklanan içsel ve dışsal sebeplerin neler olduğu, çok partili hayat kurulduktan sonra ne tür zorluklarla karşılaşıldığı ve bu zorlukların nasıl aşıldığı konularının araştırılması amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda, İkinci Dünya Savaşı’nda Türkiye’nin izlediği dış politika, savaşın Türkiye’de yarattığı ekonomik sorunlar ve bunların sonuçları, Savaş sonrasında Sovyetler Birliği’nden kaynaklanan tehdit karşısında Türkiye’nin tavrı konuları çalışmanın kapsamına dâhil edilmiştir.

ÇOK PARTİLİ HAYATA GEÇİŞTE, İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI’NDAN KAYNAKLANAN İÇSEL NEDENLER¹

İkinci Dünya Savaşı’nın Türkiye’deki en olumsuz etkileri ekonomi alanında görülmüştür. Türkiye fiili olarak savaşa girmemekle birlikte, savaş ortamının getirdiği sorunları bütünüyle yaşamıştır. Yetişkin nüfusun büyük bir çoğunluğunun askere alınmasıyla, üretimde düşüşler görülmüş, bu kapsamda buğday üretimi % 50 civarında azalmıştır. Planlı ekonomi politikası terk edilerek, savunma harcamalarına öncelik verilmiştir. Savaş süresince ekonomide yaşanan sorunlar, azalan üretim ve daralan ithalat, yüksek enflasyon, büyük kentlerin beslenmesi, giyindirilmesi ve ısınmasının sağlanması gibi konular olmuştur. Savaş döneminde başbakan olan Refik Saydam ile Şükrü Saraçoğlu, ekonomiyi iki farklı şekilde yönetmiştir. Refik Saydam Hükümeti ekonomide yaşanan sorunları çözmek için sıkı bir fiyat kontrolünü ve tarım ürünlerini düşük fiyatla satın alma yöntemini benimsenmiştir. 18 Ocak 1940’da çıkarılan Milli Korunma Kanunu’yla hükümete çalışma sürelerini uzatma, ücretli iş yükümlülüğü, ücretleri sınırlandırılma, özel işletmelere geçici el koyma, ihracat, ithalat ve iç ticarete sınır koyma, temel tüketim maddelerini karneye bağlama gibi yetkiler verilmiştir (Boratav, 2007, 81-84).

Refik Saydam’ın başbakanlığı sürecinde, devletin ihracat ve ithalat üzerinde denetim sağlayabilmesi için Ticaret Ofisi ile İaşe Müsteşarlığı kurulmuştur. Refik Saydam Hükümeti zamanında alınan bu tedbirlerle ordu düşük bir maliyetle hazır bir halde tutulurken, kentte yaşayanlar çok fazla zorluk çekmeden ekmek ve kömür gibi ihtiyaçlarını karşılayabilmiştir. Buna karşılık, piyasayı denetleme çabaları sonuç vermemiş, karaborsa, vurgunculuk, yüksek enflasyon ile rüşvet ve nüfuz ticareti engellenememiştir. Temmuz 1942’de başbakan olan Şükrü Saraçoğlu zamanında piyasaya uygulanan sıkı kontrol mekanizması gevşetilmiş, İaşe Müsteşarlığı kaldırılmış ve gıda maddeleri üzerindeki fiyat denetimi hafifletilmiştir. Bunun sonucunda genel fiyat seviyesi % 90’a, buğday fiyatları ise % 200’e varacak şekilde artmıştır. 1942 ve 1943 yılları, savaş yıllarının en yüksek enflasyonuna sahne olmuştur. Bu ortamda orta ve büyük ölçekli çiftçiler ile tüccarlar büyük kazançlar elde ederken, geniş halk kesimleri bu durumdan olumsuz bir şekilde etkilenmiştir (Boratav, 2007, 84-85; Ortaylı, 2012, 90-91).

¹ Yeni düzenleme ve ilaveler ile şu yayınlardan türetilmiştir: (Birlik, 2011); (Birlik, 2018); (Birlik, 2021).

Karaborsacılık gibi yöntemlerle zenginleşmiş olan tüccarlar ile aracılardan vergi almak, böylece ekonomik sıkıntı çeken dar gelirlielerin durumunu iyileştirmek amacıyla (Karpas, 1996, 110) Şükrü Saraçoğlu Hükümeti girişimlerde bulunmuştur. Bu kapsamda ilk olarak, haksız kazançların vergilendirilmesi için Kasım 1942’de Varlık Vergisi çıkartılmıştır. Varlık Vergisi esas olarak tüccar ve sanayiciye uygulansa da, tali olarak esnaf ve çiftçiyi de kapsamıştır. Komisyonlarca belirlenecek ve bir kez uygulanacak olan bu vergi, yaklaşık olarak yarısı gayrimüslim olmak üzere toplam 114.000 kişiye uygulanmış ve 315 milyon lira gelir elde edilmiştir. Bu miktar, 1943 yılındaki devlet harcamalarının % 38’ine karşılık gelmekteydi. İtiraz hakkı olmayan bu vergiyi bir ay içinde ödemeyenlere ise çalışma yükümlülüğü getirilmiş, bu kapsamda 1400 kişi Erzurum Aşkale’de çalışmaya gönderilmiştir. Yoğun eleştiriler sonucunda 1944 yılının başında yürürlükten kaldırılmakla (Boratav, 2007, 85) birlikte, tüccar ve sanayiciler, Varlık Vergisini bir uyarı olarak görmüştür. Tüccar ve sanayicilerle birlikte azınlıklar da, Varlık Vergisinden sonra Cumhuriyet Halk Partisinden ya desteklerini çekmiş ya da asgari düzeye indirmiştir (Çavdar, 2008, 447). Vergiden etkilenen kesimde, devlet içinde sermayeye düşman gruplar bulunduğu düşüncesi yayılmış ve bu durum siyasi güveni oldukça sarsmıştır. Mülkiyete karşı beliren tehlikeyi gidermenin çaresi olarak hükümeti dizginlemek, ya da bu hükümet yerine, kişisel mülkiyeti ve hürriyeti fiilen güvence altına alacak olan yeni bir hükümet kurmak düşüncesi gelişmiştir. Vergiyle, istenen gelir tam olarak elde edilemediği gibi, genel ekonomik durum daha da kötüleşmiş, ayakta kalabilen büyük firmalar zararlarını kapatmak için fiyatlarını artırmıştır (Karpas, 1996, 111).

Şükrü Saraçoğlu Hükümeti zamanında ikinci olarak, tarımsal alanda elde edilmiş olan yüksek kazançları vergilendirebilmek için 26 Nisan 1944’de Toprak Mahsulleri Vergisi kabul edilmiştir. Savaş yıllarında büyük kâr elde eden orta ve büyük ölçekli toprak sahipleri, Toprak Mahsulleri Vergisi ve daha sonra çıkartılan Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu nedeniyle, Cumhuriyet Halk Partisi iktidarının karşısında yer almıştır (Çavdar, 2008, 447-448). 1946’da kaldırılan bu vergiyle toplam 167 milyon lira toplanmıştır. Bu vergi, piyasa için üretim yapmayan yoksul köylünün üzerinde büyük bir yük oluşturmuştur (Boratav, 2007, 85-86).

Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu’nun görüşmeleri sırasında, Mecliste ilk kez olarak muhalefet ortaya çıkmıştır (Çavdar, 2008, 454). Kanun tasarısı önce, 32 milletvekilinin üye olduğu Meclis Komisyonunda görüşülmüştür. Bu komisyonda, büyük toprak sahipleri olan Rahmi Öken komisyon başkanı, Adnan Menderes raportör, Cavit Oral ve Emin Sazak da üye olarak görev almıştır (Turan, 1999, 171). Komisyonda görüşülen tasarıda, bazı maddelerde değişiklik yapılmakla birlikte, ana prensipler korunmuştur. Ancak komisyonun son toplantısına katılan Başbakan Şükrü Saraçoğlu tasarıda bazı değişiklikler yapılmasını istemiş, Adnan Menderes’in şiddetli itirazlarına rağmen, yeniden görüşmeler yapılarak başbakanın istekleri (17. Madde) kabul edilmiştir (Goloğlu, 1974, 323).

14 Mayıs 1945'te görüşülmeye başlanılan, köylünün durumunu iyileştirmek için hazırlanmış olan ve reform niteliği taşıyan Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu 11 Haziran 1945'te yasalasmıştır. Kanun ile topraksız ya da toprağı az olan köylüler ile çiftçilik yapmak isteyenlere, geçimlerine yetecek kadar toprak dağıtmak ve dağıtılan toprağın sürekli işletilmesi için gerekli donatımı sağlamak hedeflenmiştir. Bu amaçla ihtiyaç duyulan topraklar, hazine, vakıf ve belediyelere ait topraklar ile 5.000 dönümden büyük çiftliklerden istimlak yoluyla elde edilecekti. Bunlar ihtiyacı karşılayamazsa, 2.000 dönümlük, yani orta büyüklükteki topraklar da istimlak edilebilecekti. 17. Madde ile nüfus yoğunluğu fazla olan bölgelerde hazine, vakıf ve belediyelere ait topraklar yeterli olmazsa, yarıcılar, ırgatlar ve kiracılar tarafından işletilen 2.000 dönümden daha az olan topraklar da istimlak edilebilecekti. İstimlak bedeli ise uzun vadede ödenecekti (Karpata, 1996, 112).

Almanya'nın 7 Mayıs 1945'te teslim olmasının ve savaşın Avrupa'da bitmesinin hemen sonrasında, 14 Mayıs'ta Kanun görüşmeleri başlar başlamaz (Timur, 2001, 215), özellikle aşırı bir istimlak içeren 17. Madde, çoğı büyük toprak sahibi olan milletvekillerince eleştirilmeye başlanmıştır. Kanunu savunanlara göre, bu düzenleme Anayasada tanımlanmış olan halkçılık ilkesine uygundu. Toplumsal adaleti sağlayan bu Kanun milli bir ihtiyaçtı ve milyonlarca köylüyü, toprak sahibinin yarıcısı ya da ırgatı olmaktan kurtaracaktı. Eleştirenlere göre ise Kanun Anayasadaki ve Medeni Kanun'daki özel mülkiyet hakkına aykırıydı. Onlara göre, toprağın bölünmesi yerine ziraat usulleri geliştirilmeliydi (Karpata, 1996, 112-113).

Kanuna karşı en şiddetli eleştiriler, daha sonra Demokrat Partinin kurucularından olacak olan, Adnan Menderes ve Refik Koraltan tarafından dile getirilmiştir. Refik Koraltan'a göre çağdaş bir toplumda en öncelikli olması gerekenlerden biri mülkiyet hakkıydı. Bu Kanun'un özü ise Ali'nin malını alıp Veli'ye vermekten ibaretti. Aydınlı toprak sahibi olan Adnan Menderes, Başbakan Rüştü Saraçoğılu'nu, görüşmeler bittikten sonra komisyona müdahale ederek 17. Maddeyi usule aykırı olarak Kanuna koydurduğı için eleştirmiştir. Adnan Menderes'e göre Türkiye'de büyük toprak mülkiyeti yoktu. Toprak yetersizliğı, ziraata uygun arazilerin işletmeye açılmamasından kaynaklanıyordu. Bununla birlikte, 17. Madde hariç olacak şekilde, Kanun'u desteklediğini de açıklamıştır (Karpata, 1996, 114-116).

Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nun görüşmeleri sırasında Mecliste ilk kez olarak muhalefet görölmüştü. Birkaç gün sonra yapılan 1945 Yılı Bütçe Kanunu görüşmelerinde ise (o dönem mali yıl haziran ayında başlamaktaydı) muhalefet açık bir şekilde ortaya çıkmıştır. Meclisteki daha önceki oylamalarda hiçbir aleyhte ya da çekimser oy kullanılmamışken, 1945 Yılı Bütçe Kanunu görüşmelerinde, Adnan Menderes önderliğinde küçük çaplı da olsa bir muhalefet hareketi belirmiştir (Goloğılu, 1974, 344). 1945 Yılı Bütçe Kanunu görüşmeleri sırasında, Cumhuriyet Halk Partisinde ortaya çıkan ilk muhalefette Adnan Menderes, Celâl Bayar, Hikmet Bayur, Emin Sazak başta ekonomi kararları olmak üzere hükümeti eleştirmiştir (Çavdar, 2008, 454). Dördü Demokrat Parti kurucusu olmak üzere, toplam yedi milletvekili 1945 bütçesi aleyhinde oy kullanmıştır. Bu Meclisteki muhalefetin artık daha da belirginleşmesi anlamını taşımıştır (Karpata, 1996, 130).

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞINDA TÜRKİYE’NİN UYGULADIĞI DIŞ POLİTİKA VE BUNUN SONUÇLARI

19 Ekim 1939’da imzalanan Türk-İngiliz-Fransız ittifak anlaşmasına göre, savaş Akdeniz’e yayıldığında, yani İtalya savaşa girdiğinde, Türkiye müttefiklerine yardım edecekti. Türkiye’nin bir Avrupalı devletin saldırısına uğraması durumunda ise İngiltere ve Fransa Türkiye’ye yardım edecekti. Bununla birlikte Türkiye, ittifak anlaşması nedeniyle Sovyetler Birliği ile savaşa girmeyeceğine dair bir maddeyi de Anlaşmaya koydurmuştu (Sander, 2011, 148). İttifak anlaşması imzalamakla birlikte, Türk dış politikasının amacı, İkinci Dünya Savaşına katılmayarak Türkiye’nin toprak bütünlüğünü korumak olmuştur. Türkiye bloklar arasında denge politikası takip ederek bu amaca ulaşmayı hedeflemiştir.

Almanya’nın Balkanları işgali sonrasında, Polonya örneğinde olduğu gibi, Almanya ve Sovyetler Birliği’nin birlikte Türkiye’ye saldıracağı ve bölüşeceği konuşulmaktaydı. Türkiye’nin iyice İngiltere safında yer almasından endişelenen Hitler bu nedenle 4 Mart 1941’de İsmet İnönü’ye bir mektup göndererek, Alman ordusunun Türk sınırından 60 km. uzaklıkta olacağını bildirmiştir. Sovyetler Birliği de, ileride gerçekleşmesi muhtemel olan Alman-Sovyet savaşında Türkiye’nin tarafsızlığını sağlayabilmek için Türkiye’ye yaklaşmış ve 17 Aralık 1925 tarihli Dostluk ve Saldırmazlık Anlaşmasının yürürlükte olduğunu açıklamıştır. Ancak Sovyetler Birliği Kasım 1942’de Alman ilerleyişini Stalingrad’da durdurup savaşta üstün duruma geçtikten sonra, Türkiye’ye karşı politikasını sertleştirmiştir. Türkiye açısından bu noktadan sonra artık Almanya tehdidi ortadan kalkmış, ancak onun yerini Sovyetler Birliği’nin tehdidi almıştır (Sander, 2011, 151-153).

Türkiye İkinci Dünya Savaşı’nın sonuna kadar tarafsız değil savaş dışı kalmıştır. Mihver devletlerin savaşta üstün oldukları 1939-1942 döneminde, bu devletler tarafından Türkiye’ye savaşa girmesi için baskı yapılmıştır. Müttefik devletlerin savaşta üstünlüğü ele geçirdiği 1943-1945 döneminde ise bu kez Müttefik devletler tarafından Türkiye’ye savaşa girmesi için baskı uygulanmıştır. Aralık 1943’deki 2. Kahire Konferansında Türkiye’nin savaşa girmesi için baskılar en üst düzeye çıkmış, ancak Müttefik devletlerce Türkiye savaşa sokulamamıştır. Türkiye İngiltere’yi, taahhüt ettiğinden daha az yardımda bulunması ve Türkiye’yi geleceği ile yalnız başına bırakması; İngiltere ise Türkiye’nin gereğinden çok yardım istemesi nedeniyle suçlamış ve bu yüzden ilişkiler gerilmiştir. Bunun sonucunda İngiltere 2 Mart 1944’de Türkiye’ye yapmakta olduğu silah ve malzeme yardımını durdurmuş, ABD de 1 Nisan 1944’de Türkiye’ye yaptığı ödünç verme ve kiralama yardımına son vermiştir. İngiltere ve ABD’nin baskıları sonrasında Türkiye 20 Nisan 1944’te Almanya’ya krom satışını durdurmuş, 2 Ağustos 1944’te de diplomatik ilişkisini kesmiştir (Sander, 2011, 145, 158-159).

1945 yılı başında savaşın kaderinin belli olmasıyla, 4-11 Şubat 1945’te İngiltere, ABD ve Sovyetler Birliği arasında yapılan Yalta Konferansında, Sovyetler Birliği Montreux Boğazlar Sözleşmesi’nin değişmesi gerektiğini savunmuştur. Konferansta, 1 Mart 1945 tarihine kadar

Almanya ve Japonya'ya savaş ilan eden devletlere, San Francisco'da yapılacak olan toplantıya katılma ve Birleşmiş Milletler Cemiyetinin kurucu üyesi olma hakkı tanınmıştır. Sovyetler Birliği Temmuz 1945'deki Postdam Konferansında da Montreux Boğazlar Sözleşmesi'nin değişmesi gerektiğini yinelemiştir. Sovyetler Birliği'nin 5 Eylül 1944'te Bulgaristan'a savaş ilan etmesi, yani Sovyet ordularının Türk sınırına kadar ilerleme ihtimali ve Balkanlardaki Sovyet etkisi Türkiye'yi endişelendirmiş, Türkiye'nin İngiltere ve ABD ile daha yakın olmak istemesine neden olmuştur. Yalta Konferansında alınan, 1 Mart 1945'e kadar Almanya'ya savaş ilan eden devletlerin, kurulacak olan uluslararası örgütü görüşmek üzere San Francisco Konferansına katılabilmesi kararı üzerine, Türkiye 23 Şubat 1945'te Almanya'ya savaş ilan etmiş ve bunun sonucunda 5 Mart 1945'deki San Francisco Konferansına katılmış, böylece Birleşmiş Milletlerin kurucu üyelerinden biri olmuştur (Sander, 2011, 160).

Sovyetler Birliği 19 Mart 1945'te, süresi 7 Kasım 1945'te dolacak olan Türk-Sovyet Dostluk ve Saldırmazlık Anlaşmasının, İkinci Dünya Savaşı'nın ortaya çıkardığı büyük değişiklikler nedeniyle yenilenmeyeceğini bildirmiştir. Türkiye 7 Nisan'da, Sovyetler Birliği'nin önerilerini sormuş ve iki tarafın da çıkarına olacak şekilde yeni bir paktın yapılabileceğini bildirmiştir. Sovyetler Birliği Haziran 1945'te, yeni bir paktın imzalanabilmesi için, Türk-Sovyet sınırında değişiklik yapılması, yani Kars ve Ardahan'ın kendilerine terk edilmesi, Boğazlarda kendilerine üs verilmesi ve Montreux Boğazlar Sözleşmesi'nin yeniden gözden geçirilmesi gerektiğini bildirmiş, bu istekler ise Türkiye tarafından reddedilmiştir (Gönlübol ve diğerleri, 1993, 389-390; Sander, 2011, 160, 161).

Aralık 1945'de bazı Sovyet gazetelerinde, Gümüşhane ve Giresun'a kadar olan yerlerin Gürcistan'a ait olduğuyla ilgili yazıları yayınlanmış, bu yazıların Sovyet yönetimi tarafından yayınlatıldığı yönünde Türkiye'de genel bir kanı oluşmuştur. Başbakan Şükrü Saraçoğlu 6 Ocak 1946'da, Ardahan ve Kars hakkındaki toprak taleplerinin kabul edilmesinin mümkün olmadığını, Doğu sınırlarının 13 Ekim 1921'de imzalanan Kars Anlaşmasıyla belirlendiğini açıklamıştır. Ermenilere verilmeye çalışılan yerlerde hiçbir Ermeni'nin yaşamadığını, Gürcüler olduğu söylenenlerin ise Çar Ordusundan kaçarak anavatanına sığınmış olan Türk muhacirleri olduğunu söylemiştir (Cumhuriyet, 7 Ocak 1946, 1). Soruna bu şekilde yaklaşan Türkiye 22 Ağustos 1946'da Sovyetler Birliği'ne verdiği notayla (Akşam, 23 Ağustos 1946, 1), Montreux Boğazlar Sözleşmesi'nin ancak Sözleşmede belirtildiği şekilde değiştirilebileceğini, Sovyetler Birliği ile birlikte Boğazların savunulmasının ise Türkiye'nin egemenliğine ve güvenliğine aykırı olduğu için reddedildiğini açıklamıştır (Gönlübol ve diğerleri, 1993, 390).

ÇOK PARTİLİ HAYATA GEÇİŞTE, İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI’NDAN KAYNAKLANAN DIŞSAL NEDENLER²

İkinci Dünya Savaşı sonrasında ekonomi ve siyasi alanlarında liberalleşme eğilimini teşvik eden etmen, Almanya, İtalya ve Japonya’daki totaliter rejimlerin yenilgisi, yani Batı demokrasilerinin zaferi olmuştur (Ahmad, 1999, 24). İkinci Dünya Savaşı sonrasında Türkiye’nin siyasi ve ekonomik çıkarları Batı ile birlikte olmasını gerekli kılmıştır. Buna karşın Batıda oluşan hava, Türkiye’nin politik sistemi daha demokratik bir hale gelmedikçe, Batının desteğini göremeyeceği yönünde olmuştur. Türkiye’nin de katıldığı, Nisan 1945’te başlayan San Francisco Konferansında, Birleşmiş Milletler Anayasası hazırlanmıştı (Karpat, 1996, 127-128). Türkiye’nin Birleşmiş Milletlere girişiyle birlikte, demokratikleşme yolunda önemli adımlar atması gerektiği ortaya çıkmıştır. Yani Türkiye, Birleşmiş Milletler Anayasasını kabul etmekle, demokratik prensiplere uygun olarak, daha özgürlükçü bir rejime geçmeyi taahhüt etmiştir (Karpat, 1996, 127-128; Çavdar, 2008, 446).

Türkiye’nin Birleşmiş Milletlere girmek için San Francisco Konferansına katılması ve Birleşmiş Milletler Anayasasını kabulü sırasında, 7 Haziran 1945’te Cumhuriyet Halk Partisi Meclis Grubuna, Adnan Menderes, Celâl Bayar, Refik Koraltan ve Fuat Köprülü tarafından “Dörtlü Takrir (Önerge)” verilmiştir. Bu, Meclisteki muhalefetin artık iyice belirginleşmesi anlamına da gelmiştir (Karpat, 1996, 131). Dörtlü Takrir ile siyasi düzenin demokratikleşme zamanının artık geldiği savunulmuştur (Kongar, 1994, 159). Dörtlü Takrir ile üç istekte bulunulmuştur. Bunlar, TBMM’nin yaptığı denetimin, Anayasanın yalnızca şekline değil, ruhuna da uygun olarak yapılması; vatandaşların Anayasadaki politik hak ve hürriyetlerini kullanabilmesi; Cumhuriyet Halk Partisinin çalışmalarının, bu esaslar doğrultusunda yeniden belirlenmesidir. Bununla birlikte, Dörtlü Takrir Cumhuriyet Halk Partisi Meclis Grubunun kapalı bir oturumunda, yedi saat görüşüldükten sonra reddedilmiştir (Turan, 1999, 213; Goloğlu, 1974, 367).

Dörtlü Takrir 12 Haziran 1945’de reddedilmişti. Cumhuriyet Halk Partisine karşı tenkitleri iyi karşılayan kamuoyu, takrir sahiplerini de tasvip etmiştir. Bunun da etkisiyle, muhalif olan Vatan gazetesinde başbakanı ve bazı antidemokratik kanunları eleştiren yazılar yayınlayan Adnan Menderes ile Fuat Köprülü, 21 Eylül 1945’te Cumhuriyet Halk Partisinden ihraç edilmiştir. Bu durumu eleştiren Refik Koraltan da aynı sonuçla karşılaşmıştır. Basın Kanunu’nun bazı maddelerinin değiştirilmesi için bir tasarı hazırlayan Celâl Bayar, tasarının Cumhuriyet Halk Partisi Grubunda reddedilmesi sonrasında, 30 Eylül 1945’te milletvekilliğinden, 2 Aralık 1945’te de yeni bir parti kuracağını açıklayarak Cumhuriyet Halk Partisinden istifa etmiştir (Çavdar, 2008, 455; Ahmad, 2007, 126; Uran, 1959, 435). Celal Bayar’ın milletvekilliğinden istifa haberlerinin basında yer aldığı günlerde Türkiye’nin gündemini oluşturan konu, Sovyetler Birliği’nin talepleri nedeniyle, Türkiye’nin İngiltere’ye ve ABD’ye verdiği, Boğazlarda Sovyetlere üs verilmeyeceğine ilişkin muhtırası olmuştur (Vatan, 28-30 Eylül 1945, 1).

2 Yeni düzenleme ve ilaveler ile şu yayınlardan türetilmiştir: (Birlik, 2011); (Birlik, 2018); (Birlik, 2021).

1945 yılı sonuna gelindiğinde Cumhuriyet Halk Partisi iktidarı, cumhuriyetin ilk 15 yılındaki siyasi ve ekonomik atılımlarla sağladığı meşruiyetini büyük ölçüde yitirmişti. Türkiye'deki tüm sınıf ve katmanlar, savaşın sonunda değişiklik beklentisi içine girmişti (Boratav, 2007, 91). Savaş döneminde çekilen sıkıntılar işçi, köylü ve memurların Cumhuriyet Halk Partisine karşı bir tutum içine girmelerine neden olmuştu. Öte yandan Milli Korunma Kanunu, Varlık Vergisi, Toprak Mahsulleri Vergisi ve Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu da orta ve büyük ölçekli sermaye ile toprak sahiplerini benzer bir şekilde Cumhuriyet Halk Partisine karşı hareket etmeye yöneltmişti (Çavdar, 2008, 448). Böylesi bir ortamda, demokratikleşme talepleri nedeniyle Cumhuriyet Halk Partisinden ayrılmak zorunda kalan Celâl Bayar, Adnan Menderes, Fuat Köprülü ve Refik Koraltan, 14 Mayıs 1950'de iktidarı devralacak olan Demokrat Partiyi 7 Ocak 1946'da kurmuştur (Karpat, 1996, 130-132; Uran, 1959, 435).

Demokrat Partinin 7 Ocak 1946'da kurulmasından yaklaşık dört ay sonra, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü 5 Mayıs 1946 tarihindeki konuşmasında, dünyadaki siyasi durumun belirsiz bir devreye girdiğini, böyle zamanlarda milletin iradesini ortaya koyacak imkânların tanınması gerektiğini, seçimin buna imkân sağladığını söylemiştir. İsmet İnönü böylece, 1947'de yapılması gerekli olan genel seçimlerin önceye alınması konusunu gündeme getirmiştir. Demokrat Parti Genel İdare Kurulunca 8 Mayıs 1946 tarihinde yayınlanan bildiride, milletvekilliği seçimlerinin bir yıl önceye alınmasının en önemli sebebinin, dünyanın belirsiz bir döneme girmesi olarak gösterildiği, oysa bunun yeni bir şey olmadığı ve o günkü durumun İkinci Dünya Savaşı'nın bittiği 1945'ten daha az endişe verici olduğu belirtilmiştir. Bildiride, İsmet İnönü'nün son Meclis açış konuşmasında belirttiği gibi, 1947 seçimlerinin tek dereceli olması ve kazanan partinin iktidara gelmesi koşuluyla, milletvekili seçimlerine katılacakları açıklanmıştır (Akşam, 9 Mayıs 1946, 1-2). Demokrat Parti Genel Başkanı Celal Bayar, seçimlere acele olarak gitmek isteyen iktidar partisinin demokrasi fikrinde samimi olmadığını, bütün hesaplarının, daima iktidarda kalacak Cumhuriyet Halk Partisinin yanında bir de muhalefet partisinin bulunması üzerine olduğunu söylemiştir (Bayar, 1986, 53-56).

Seçim tartışmalarının yaşandığı sırada, 10 Mayıs 1946 tarihinde toplanan Cumhuriyet Halk Partisi Kurultayında, seçimlerle ilgili önemli kararlar alınmıştır. Kurultayda, seçimlerin tek dereceli olarak yapılması ve seçimlerin yenilenmesi kararlaştırılmıştır. Kurultayda ayrıca Mecliste muhalefet yapması için oluşturulan Müstakil (Bağımsız) Grubun kaldırılması kararı da alınmıştır (Karpat, 1996, 197; Burçak, 1979, 75). 29 Mayıs 1939'daki Cumhuriyet Halk Partisi olağan kurultayında, hem hükümeti hem de Cumhuriyet Halk Partisini denetlemek, eleştiri ve öneri getirmek, yani muhalefet partisi gibi çalışmak üzere 21 kişiden oluşan Müstakil Grup kurulmuş ve başkanı İsmet İnönü olmuştu (Çavdar, 2008, 398, 399). Artık gerçek muhalefet partileri kurulduğundan, bu gruba ihtiyaç duyulmadığı anlaşılmaktadır.

Demokrat Partinin bütün itirazlarına rağmen, genel seçimlerin 21 Temmuz 1946 tarihine alınması üzerine, 15 Haziran 1946 tarihinde yapılan Demokrat Partinin gayri resmi küçük kongresinde, seçimlere katılma kararı alınmıştır (Eroğul, 1998, 37-38). Seçim kampanyası sıra-

sında, Cumhuriyet Halk Partisi Demokrat Partiyi devrimlerden taviz vermekle suçlamıştır. Bu kapsamda, Arap harflerinin geri kabul edilmesini ve ezanın Arapça okunmasını istemesi nedeniyle, Demokrat Partiyi dini siyasete alet etmekle itham etmiştir (Karpat, 1996, 142). Demokrat Parti ise Cumhuriyet Halk Partisini, devletin dini inançlara müdahale etmesi, devletçilik uygulamasında haksızlık yapılması, köylerdeki ilkokul ve yol yapımında köylülere zorunlu olarak çalışma yükümlülüğü getirilmesi nedenleriyle suçlamalarda bulunmuştur (Burçak, 1979, 83-84). Celal Bayar 29 Haziran’daki seçim konuşmasında, Demokrat Partinin dine bakışı ile ilgili olarak, din konusunda Demokrat Parti Nizamnamesinde açık hükümlerin bulunduğunu, bu hükümler çerçevesinde laikliği değerlendirdiklerini, dini siyasete alet etmeyi ise asla düşünmediklerini söylemiştir. Celal Bayar bu konuşmasında, iktidarı ele almak için asla acele etmediklerini de açıklamıştır (Akşam, 30 Haziran 1946, 1).

Seçim kampanyası sırasında Cumhuriyet Halk Partisinin eleştirdiği konulardan biri de, Demokrat Partinin hemen iktidara gelmek istemesi üzerine olmuştur. Cumhuriyet Halk Partisi milletvekili olan Necmettin Sadak 13 Temmuz 1946’da Akşam gazetesindeki yazısında, Demokrat Partinin iktidarı hedeflemesi konusunu ele almış, kurulduğu ilk aylarda ve ilk seçimde hemen iktidara gelmeyi değil, Mecliste esaslı bir muhalefeti hedeflemesi ve bu hedefe yönelik olarak çalışması, bunu bir başarı olarak kabul etmesi gerektiğini savunmuştur. Meclisteki bilinçli muhalefetiyle kısa zamanda sevgi ve güven kazanabilecekken, Demokrat Partinin daha ilk yılında iktidar hırsına kapıldığını, bunun imkânsızlığını anlayamadığını belirtmiştir. Necmettin Sadak Demokrat Partinin, başlangıçta benimsediği ideale uygun olarak hareket etmesi, iktidarı sonradan gerçekleştirecek bir hedef olarak görmesi ve kuvvetli bir muhalefet partisi olmayı benimsemesi durumunda, seçim sürecinde yaşanan gereksiz tartışmaların da görülmeyeceğini yazmıştır (Aydın Tarihi, 1-31 Temmuz 1946, 54).

21 TEMMUZ 1946 SEÇİMLERİ SONRASINDA İKTİDAR İLE MUHALEFET ARASINDA YAŞANAN GERGİNLİK³

21 Temmuz 1946 seçimleri, Cumhuriyetin ilanından sonra çok partinin katılımı ile gerçekleşen ve tek dereceli seçim sisteminin uygulandığı ilk genel seçim olmuştur. “Çoğunluk sistemi” ile “açık oy” ve “gizli sayım” ilkelerinin de uygulandığı 21 Temmuz 1946 seçimlerinde, Cumhuriyet Halk Partisi 395, Demokrat Parti ise 64 milletvekilliği kazanmıştır. Demokrat Parti kurucuları olan Aydın Menderes, Celal Bayar, Fuat Köprülü ve Refik Koraltan bu seçimlerde milletvekili seçilmiştir (Akşam, 24 Temmuz 1946, 1). Seçimlere Cumhuriyet Halk Partisi tüm illerden katıldığı halde, Demokrat Parti teşkilatını henüz tamamlayamadığından, ancak 49 ilde katılabiliştir (Burçak, 1979, 79). Sonuçların bu şekilde açıklanmasına rağmen, Demokrat Partinin kendi tespitlerine göre, 21 Temmuz 1946 seçimlerinde Demokrat Partinin 279 milletvekili, Cumhuriyet Halk Partisinin ise 186 milletvekilliği kazanmış olması gerekmektedir (Bayar, 1986, 62).

3 Yeni düzenleme ve ilaveler ile şu yayınlardan türetilmiştir: (Birlik, 2011); (Birlik, 2018).

Demokrat Parti, seçimlerde usulsüzlük yapıldığı ve kendilerine baskı uygulandığı gerekçeleriyle, seçimden sonra itirazda bulunmuş ve 40.000 kişinin katılımı ile İzmir’de, 10.000 kişinin katılımı ile Bursa’da protesto mitingleri düzenlemiştir. Celal Bayar’ın seçimdeki usulsüzlükleri protesto eden bildirilerini yayınladığı gerekçesiyle, Yeni Sabah ve Gerçek gazeteleri sıkıyönetim tarafından kapatılmıştır⁴ (Eroğul, 1998, 37-38). Necmettin Sadak, seçimden sonra 22 Temmuz 1946 tarihli Akşam gazetesindeki yazısında, seçimlerle ilgili olarak Demokrat Partinin ileri sürdüğü bu iddialar üzerinde durmuştur. Demokrat Partinin iddialarının, seçimlerin aceleyle önceye alındığı ve baskı uygulandığı şeklinde özetlenebileceğini, fakat bu iddiaların abartılı olduğunu, bu seçimlerin Demokrat Partinin hoşuna gidecek derecede ideal geçmediği kabul edilse bile, sonucun bundan dolayı değişmeyeceğini yazmıştır (Aydın Tarihi, 1-31 Temmuz 1946, 81-83).

5 Ağustos 1946 tarihinde Mecliste yapılan seçimde, İsmet İnönü Cumhurbaşkanlığına, Kazım Karabekir ise Meclis Başkanlığına seçilmiştir (Akşam, 6 Ağustos 1946, 1). Seçimlerden sonra, sertlik yanlısı olarak tanınan Recep Peker 7 Ağustos 1946’da başbakanlığa atanmıştır (Uran, 1959, 458-459). Muhalefetin gittikçe artan saldırgan propagandası ve halktaki huzursuzluk Cumhuriyet Halk Partisi çevrelerini kaygılandırdığından, hükümetin başına Recep Peker gibi “kudretli bir insanın” getirilmesi, bu sorunu çözecek en iyi çare olarak görülmüştür. Buna karşın, Recep Peker’in başbakanlığa atanması, Cumhuriyet Halk Partisinin niyetleri bakımından muhalefette şüpheler uyandırmıştır (Karpas, 1996, 149). Recep Peker hakkında yapılan genel değerlendirme, daha çok tek parti düzeninin adamı, totaliter rejim için güçlü bir kişi olduğu şeklindeydi (Aydemir, 2000, 456). O, merkezi otoritenin tavizsiz bir şekilde kullanılmasının (Çavdar, 2008, 460) ve daha baskıcı bir siyasal düzenin taraftarıydı (Kongar, 1994, 161).

Recep Peker’in başbakanlık döneminde Demokrat Partinin seçimlerde usulsüzlük yapıldığı iddiasını yinemesi, İkinci Dünya Savaşı’nın özellikle ekonomi alanında geniş halk kesimlerinde yaratmış olduğu hoşnutsuzluğu daha da artırmıştır. Bu durumun ülkede bir güvenlik sorunu yaratacağını değerlendiren hükümet, Demokrat Partinin halkı kışkırtacak şekilde propaganda yapmasını gerekçe göstererek, sıkıyönetim kararıyla, 21 Temmuz 1946 seçimleri hakkında aleyhte yayın yapılmasını yasaklamıştır (Uran, 1959, 458-459). Bu, Recep Peker’in muhalefete karşı ilk müdahalesi olmuştur. Yine Basın Kanunu’nda yapılan değişiklikle, resmi görevliler hakkında kötü kanaat oluşturacak, halkın devlet güçlerine güvenini sarsacak yayınlara, beş yıla kadar hapis cezası getirilmiştir. Demokrat Parti ise bu Kanunu muhalif basını susturmak olarak görmüş ve karşı çıkmıştır (Turan, 1999, 236).

4 İkinci Dünya Savaşı’nın hızla gelişmesi üzerine Türkiye tedbirler almaya başlamıştır. Bu tedbirlerin ilki, 1940 yılında başlatılan sıkıyönetim uygulaması olmuştur. Önce Marmara Bölgesi’nde başlatılan sıkıyönetim uygulaması, daha sonra genişletilmiş ve çok partili hayata geçildikten sonra da sürdürülmüştür. Sıkıyönetim uygulamasının en yoğun yaşandığı alan basın olmuştur. Bu dönemde hangi haberlerin yazılıp yazılmayacağına, nasıl yazılacağına müdahale edilmiş, pek çok gazete sıkıyönetim ya da hükümet tarafından kapatılmıştır (Çavdar, 2008, 440-442).

1947 yılı bütçe görüşmelerinde muhalefetin görüşlerini açıklayan Adnan Menderes, o zamana kadar uygulanan yöntemlerin ekonomiyi güçlendiremediğini, mali kaynakların verimsiz kullanıldığını söylemiştir. Adnan Menderes’e göre, memleketin ekonomisiyle kıyaslandığında, lüks sayılabilecek derecede memur sayısı bulunmaktaydı ve tarım desteklenmemekteydi (Karpas, 1996, 151-152). Eleştirilere cevap veren Recep Peker, görüşlerinden dolayı Adnan Menderes’i hasta ruhlu bir “psikopat” olarak tanımlamıştır (Çavdar, 2008, 461; Turan, 1999, 236). Ayrıca Celal Bayar’ı da halkı isyana kışkırtmakla suçlamıştır. Recep Peker’e göre, muhalefet tarafından halka, sefalet içinde ve hürriyetten yoksun olarak yaşadıkları telkin edilmekteydi. Hükümet bu nedenle, muhalefetin halkı itaatsizliğe ve isyana kışkırtma girişimlerine artık bir son verecekti. Demokrat Partili milletvekilleri, Recep Peker’in Adnan Menderes’e yönelik bu sözlerinden dolayı Meclisi terk etmiş ve günlerce toplantılara katılmamıştır (Karpas, 1996, 152).

Demokrat Partinin 7 Ocak 1947’de başlayan birinci kurultayında “Hürriyet Misakı” kabul edilmiştir. Hürriyet Misakı ile anayasaya aykırı kanunların değiştirilmesi, yargı tarafından yürütülecek olan bir seçim kanununun kabul edilmesi ve cumhurbaşkanlığı ile parti başkanlığının birbirinden ayrılması öngörülmüştür. Bu isteklerin Mecliste kabul edilmemesi durumunda ise Demokrat Parti Merkez Komitesi, milletvekillerinin Meclisten çekilmesini davetle yetkilendirilmiştir (Karpas, 1996, 157; Çavdar, 2008, 461). Recep Peker’e göre, Demokrat Parti kurultayında hiçbir yapıcı sonuca ulaşamamıştı. Hürriyet Misakı, Atatürk’ün belirlediği ve cumhuriyetin temelini teşkil eden Misak-ı Millinin kaba bir taklidiydi. Recep Peker antidemokratik olarak nitelenen Polis, Basın ve Sıkıyönetim Kanunlarının hala gerekli olduğunu savunmakla birlikte, bunların çok nadir olarak uygulandığını da hatırlatmıştır (Karpas, 1996, 159).

Hükümetin basına ve muhalefete karşı sertlik politikası devam etmiş ve 16 Ocak 1947’de iki parti, bazı sendikalar, altı gazete ve dergi kapatılmıştır. Ayrıca, şiddetli muhalefet yapan Yeni Sabah gazetesi süresiz olarak kapatılırken, Vatan, Yeni Türkiye, Tasvir ve Yeni Mersin gazeteleri, hükümete karşı saldırgan tenkitlerde bulunduğu gerekçesiyle Şubat 1947’de mahkemeye verilmiştir.⁵ Recep Peker, aralarında Adnan Menderes ve Fuat Köprülü’nün de bulunduğu dört Demokrat Partili milletvekilinin dokunulmazlığının kaldırılması için Mayıs 1947’de Meclise yazı göndermiştir (Turan, 1999, 245).

İstanbul’da yapılacak olan ara seçimlere girme konusunu görüşmek üzere Demokrat Partili yöneticiler 1 Nisan 1947’de bir toplantı yapmak üzere İzmir’e gitmiştir. Bu toplantı öncesinde Adnan Menderes Kütahya’da, Recep Peker’i muhalefete karşı gizli niyetler beslemekle suçlamıştır (Karpas, 1996, 159). İddiaya göre, Recep Peker o günlerde, Demokrat Partinin kapatılması konusunu arkadaşları ile görüşmüş, konunun Cumhuriyet Halk Partisi grup toplantısına getirilmesi kararı alınmıştır (Bağlum, 1991, 15). Recep Peker ise İstanbul ara seçimlerini kastederek, siyasi partilerin vazifesinin seçimlere katılmak olduğunu açıklamıştır. Recep

5 Sınıf esası üzerinden cemiyet kurma yasağını kaldıran kanunun kabulünden sonra kurulan sendikaların hemen hepsi kapatılmıştır (Karpas, 1996, 153).

Peker ayrıca gerek muhalefet partilerine gerekse basına, İstiklal Mahkemesi Kanunu'nun halen yürürlükte olduğunu da hatırlatmıştır. Ancak bu ikazları etkili olamamış ve Demokrat Parti İstanbul ara seçimlerine katılmamıştır. Demokrat Parti İzmir, Balıkesir, Bandırma, Gönen ve Kütahya'da yaptığı büyük mitinglerle, hükümetin antidemokratik davranışlarını eleştirmiştir. Bu mitinglerde halkın büyük desteğini alan Demokrat Parti, Recep Peker'e Demokrat Partiyi kapatmaması için bir ihtar verdiği gibi, Hürriyet Misakının kabul edilmesi için de baskı uygulamak istemiştir (Karpat, 1996, 160).

İKTİDAR İLE MUHALEFET ARASINDAKİ GERGINLIĞI AŞMAK İÇİN İSMET İNÖNÜ'NÜN GİRİŞİMİ⁶

Partiler arası ilişkilerin gerginleştiği bu dönemde, İsmet İnönü 7 Haziran 1947'de Celal Bayar ile görüşmüştür. Celal Bayar, idare amirlerinin baskısı altında oldukları, bazı yerlerde teşkilatlarının baskıyla kapatıldığı ve partililerin dövülüp işten çıkartıldıkları yönünde şikâyetlerini dile getirmiştir. İsmet İnönü de hükümetin, Demokrat Partiyi ihtilal metotları takip etmek ve suikastlar telkin etmek ile suçladığını hatırlatmıştır. İsmet İnönü aynı gün Recep Peker'e yaşanan sorunları gidermek için bir tamim yayınlama konusunu sormuş, Recep Peker ise uzun bir zaman Demokrat Parti ile görüşmenin doğru olmayacağı değerlendirmesinde bulunarak, temasını kesmesini tavsiye etmiştir (İnönü, 2001, 454-456).

İsmet İnönü 14 Haziran 1947'de Recep Peker ile Celal Bayar'ı buluşturduğunda, Celal Bayar idare amirlerinin baskısından şikâyetçi olmuş, ancak Recep Peker idare mekanizmasının Demokrat Partiye baskı yaptığı iddiasını kesin bir şekilde reddetmiştir. Demokrat Partinin ihtilal metotlarını takip etmesinden dolayı şikâyetlerini şiddetli bir şekilde dile getirmesi üzerine, bu kez Celal Bayar bunu kesin olarak reddetmiştir. Recep Peker ise bazı Demokrat Partililerin *"Üç aya, altı aya kadar iktidara geleceğiz. Nasıl geleceğiz, geldiğimiz zaman görürsünüz"* şeklindeki ifadesinin başka bir anlamı olup olmadığını sormuştur. İsmet İnönü bu görüşmeyle ilgili olarak, Recep Peker'in muhalefet partisinin çalışmasını ve rejimin alışıp yerleşmesini arzu ettiğini, ihtilal edebiyatından vazgeçilmesini istediğini aktarmıştır. İsmet İnönü Recep Peker'in görüşmeden çok memnun olduğunu, temasta samimiyet ve iyi niyet gördüğünü, bu hava içinde yakınlaşmayı sağlayacak, gerginliği ise giderecek bir şeyler yapmaya çalışacağını söylediğini belirtmiştir. Recep Peker'in, görüşmeyi hazırladığı ve bu sonucun alınmasını sağladığı için, kendisine samimi duygularla teşekkür ettiğini de açıklamıştır (İnönü, 2001, 458-460).

İsmet İnönü 17 Haziran'da Celal Bayar ile görüşmüştür. İsmet İnönü 20 Haziran'da Recep Peker ile yaptığı görüşmesiyle ilgili olarak, 17 Haziran'daki görüşmeyi aktardığında, Recep Peker'in, iki parti arasındaki ilişkiyi takdir ettiğini, Celal Bayar'ın izlediği yolu ve Demokrat Partiye verdiği istikameti çok olumlu ifadelerle övdüğünü, üzerine düşen vazifeleri sadakatle yapacağına söz verdiğini, Meclisin iki aylık tatilinden sonra çok daha güvenli bir ortamda çalışacağını kuvvetle tahmin ettiğini söylediğini aktarmıştır (İnönü, 2001, 460, 461).

6 Yeni ilave ve düzenlemeyle şu yayından türetilmiştir: (Birlik, 2018).

15 Haziran’dan itibaren, görüşmeler hakkında genel bir bilgi basın aracılığıyla kamuoyuna duyurulmuştu. Bununla birlikte Celal Bayar 27 Haziran’da Sivas’ta, görüşmelerin içeriği hakkında bilgi vererek, Demokrat Partinin baskı görmeyeceğine ilişkin bir beyanname yayınlanmasına Recep Peker’in karşı çıktığını açıklamıştır (Akşam, 28 Haziran 1947, 1, 2). Recep Peker 2 Temmuz’da verdiği cevapta, olmayan bir baskı için beyanname yayınlanmasının, baskıyı kabul etmek anlamına geleceğini, bu yüzden beyanname yayınlanmasını kabul etmediğini söylemiştir. Recep Peker ayrıca görüşmeler hakkında, Celal Bayar’ın, mevcut haliyle Demokrat Partinin iktidarı üstlenemeyeceğini söylediğini de açıklamıştır (Akşam, 2 Temmuz 1947, 1, 2).

14 Haziran tarihli görüşmede, karşılıklı suçlamalar nedeniyle sağlanamayan uzlaşıdan, Celal Bayar ve Recep Peker’in bu açıklamaları sonrasında iyice uzaklaşmıştır. Bununla birlikte, İsmet İnönü iktidar ve muhalefet ile yapmış olduğu önceki görüşmelerden yola çıkarak, 12 Temmuz 1947’de bir beyanname yayınlamıştır. İsmet İnönü, son günlerdeki memleketin iç durumu hakkında başbakan ve muhalefet lideri ile yaptığı konuşmalarını ve bu konuda edindiği izlenimlerini açıklamak istediğini belirttiği Beyannamesinde, 7 Haziran 1947’den itibaren gerçekleşen görüşmeleri detaylı olarak anlatmıştır. Görüşmelerde iki taraf da şikâyetlerinde ve savunmasında ısrar etmiş, bununla birlikte “şiddetli tartışmalar” sırasında, bazı iyi niyet ifadeleri de dile getirilmiştir. Ancak durum, karşılıklı iddialar açısından düğümlenmiştir. Düğümü çözmeye çalışacağını söyleyen İsmet İnönü, hangi tarafın haksız olduğu konusu üzerinde durmayı yararsız gördüğünü, idarenin baskı yaptığı iddiasını başbakanın reddetmesini, bunu tasvip etmemesini bir teminat olarak kabul ettiğini ve bunu Celal Bayar’a söylediğini, benzer şekilde muhalefet liderinin kanun dışı maksat ve metotlar uyguladığı iddiasını reddetmesini, muhalefetin kanun içinde kalmak yönünde bir teminatı olarak gördüğünü ve bunu da başbakana söylediğini açıklamıştır.

İsmet İnönü’ye göre, çok partili hayata geçildikten sonraki bir buçuk yılda, yaşananlar ümit kırıcı olmakla birlikte, gelecekle ilgili ümitleri ortaya çıkaracak başarılar da elde edilmiştir. Ona göre bu durumu sürdürmek ve geliştirmek, iktidar ve muhalefet partilerinin görevleri arasındadır. İsmet İnönü gelecek için uygulanacak tedbirlere esas olacak çıkış noktasını şu şekilde açıklamıştır: *“Karşılıklı şikâyetlerde abartma payı ne olursa olsun haklılık payı da bulunmaktadır. İhtilalci bir teşekkül değil, kanuni bir partinin iktidar partisinin sahip olduğu şartlar içinde çalışmasını sağlamak lazımdır.”* Bu noktada devlet başkanı olarak kendisini, her iki partiye karşı da eşit derecede vazifeli olarak görmüştür.

Hükümetin huzur ve güvenliği sağlamakla yükümlü olduğunu hatırlatan İsmet İnönü, bir seneden beri valilerin yaşadığı ağır tecrübelerin, memlekette bir hükümet olup olmadığı şüphesini uyandıracak düzeyde olduğunu, siyasi hayatta emniyetin temel şartının, “meşru ve kanuni” siyasi partilere karşı tarafsız ve eşit muameleden geçtiğini belirtmiştir. İsmet İnönü varmak istediği amacın, iki parti arasında temel şartın, yani emniyetin yerleşmesi olduğunu, bu emniyetin bir bakıma memleketin emniyeti anlamına da geldiğinden kendisi için çok önemli olduğunu açıklamıştır. Ona göre, muhalefet teminat içinde yaşayacak ve iktidarın kendisini ezmek niyetinde

olmadığından emin olacaktır. İktidar, muhalefetin kanuni haklarından başka bir şey düşünmediğinden emin olacaktır. Vatandaşlar da, iktidarının bu parti veya diğer parti elinde bulunması ihtimalini vicdan rahatlığı ile düşünebilecektir. İsmet İnönü, bu sonuca varmak için karşılaştığı güçlüklerin çoğunlukla kişisel etkilerden kaynaklandığını, bu güçlükleri yenmek için iktidar ve muhalefet partilerinin liderlerinden samimi yardım istediğini de açıklamıştır (Akşam, 12 Temmuz 1947, 1, 2).

Recep Peker, İsmet İnönü'nün 12 Temmuz Beyannamesini, Cumhurbaşkanının anayasal yetkilerini aşması olarak görmüştür (Turan, 1999, 248). Recep Peker'e göre 12 Temmuz Beyannamesi, aşırı derecedeki çekişmeleri yatıştırmak ve vazifelerini anlayışla yerine getirmek için her iki partiye de verilmiş olan bir öğüttü. Yoksa hükümetin görevlerini ve anayasa gereğince Meclise karşı sorumluluğunu değiştirecek nitelikte ve tesirde bir belge değildi. Bu yüzden de ömrü kısa olmaya mahkûmdu (Karpat, 1996, 167).

Recep Peker her fırsatta İsmet İnönü'nün üstün vasıflarından, yüksek devlet adamlığından bahsetmekle birlikte, başbakan olarak bağımsız hareket etmek istemiş, "vesayete" tahammül göstermemiştir. İsmet İnönü ile anlaşamamalarının temel sebebini bu konu oluşturmuştur (Uran, 1959, 476). Hilmi Uran, Recep Peker'in Cumhuriyet Halk Partisinde çoğunluğu sağlayarak, İsmet İnönü'nün vesayetinden kurtulmaya çalıştığını açıklamıştır. İsmet İnönü ise Recep Peker'e karşı Cumhuriyet Halk Partisinde hizip yaratmak istemiş ve muhalefet yapması için Nihat Erim'in başkanlığında 35 kişilik bir grup (otuz beşler) oluşturmuştur (Turan, 1999, 245; Uran, 1959, 476).

26 Ağustos'ta Recep Peker'in Cumhuriyet Halk Partisi Grubundan istediği güvenoyuna 303 milletvekili kabul oyu verirken, 35 milletvekili ret oyu kullanmıştır. Oybirliğine alışkın olan bir partide, bu durumun bir güvensizlik anlamına geldiği yorumları yapılmıştır (Ahmad, 1999, 41). Recep Peker 4 Eylül 1947'de bazı bakanları değiştirmek için güvenoyu istediğinde ret oyu verenlerin sayısı bu kez 47'ye çıkmıştır. Bu durum Cumhuriyet Halk Partisi içinde Recep Peker'e karşı büyüyen muhalefeti göstermiştir. Bazı bakanların değiştirilmesi sonrasında, İsmet İnönü anayasada cumhurbaşkanına tanınan hakkını kullanarak, yeni kabineyi başkanlığı altında toplamış ve yayınlanan bildiride amaçlarının 12 Temmuz Beyannamesinin gerçekleştirilmesi olduğu açıklanmıştır (Turan, 1999, 248).

8 Eylül 1947'deki Cumhuriyet Halk Partisi Divanında, kurultaya sunulacak olan parti tüzüğü çalışması sırasında Recep Peker, parti genel başkan vekilliği ile başbakanlığın aynı kişide olması⁷ gerektiğini savunmuş, ancak bu görüş benimsenmemiştir. Recep Peker bu gelişme üzerine 9 Eylül'de Cumhuriyet Halk Partisi Divanında istifa ettiğini açıklamıştır (Erim, 2005, 185). Kişiliği bilindiği halde başbakanlığa atanması sonrasında, Recep Peker'in muhalefete

7 Daha önceki uygulamalarda başbakan aynı zamanda Cumhuriyet Halk Partisi Genel Başkan Vekili olurken, Recep Peker başbakanlığa atanırken Cumhuriyet Halk Partisi Genel Başkan Vekilliğine Şükrü Saraçoğlu getirilmiştir (Uran, 1959, 391, 457).

karşı beklenenden daha sert politikalarının, İsmet İnönü tarafından da rahatsızlıkla karşılandığı yönünde değerlendirmeler bulunmaktadır (Turan, 1999, 245). Recep Peker’in istifasını, tek parti savunucularının yenilgisi, İsmet İnönü’nün ve ılımlıların zaferi olarak görenler de mevcuttur (Ahmad, 1999, s. 41).

SONUÇ

Cumhuriyetin ilanı sonrasında iki kez denenmekle birlikte, Türkiye’de çok partili hayata geçiş ancak İkinci Dünya Savaşı’nın getirdiği içsel ve dışsal sorunlar sonrasında gerçekleşebilmiştir. İkinci Dünya Savaşı’nın başta enflasyon ve kara borsa olmak üzere geniş halk kesimleri üzerinde yarattığı ekonomik zorluklar ile hükümetin haksız kazanç sağlayanlara karşı uyguladığı vergiler, tek parti iktidarı döneminde Mecliste bir muhalefetin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bunun yanı sıra, İkinci Dünya Savaşı sonrasında Sovyetler Birliği’nin toprak talepleri karşısında Türkiye’nin Batının desteğini sağlamaya çalışması, Savaşın “Demokrasi Cephesi”ni temsil eden Batı tarafından kazanılmış olması nedeniyle, Türkiye’de çok partili hayatın kurulmasını teşvik etmiştir. Böylece, İkinci Dünya Savaşı’nın yarattığı içsel ve dışsal sorunlar, Mecliste ortaya çıkan muhalefetinin 7 Ocak 1946’da Demokrat Partiyi kurmasıyla sonuçlanmıştır.

1945 yılından itibaren Türkiye’de çok partili hayat başlamakla birlikte, sadece Demokrat Parti 21 Temmuz 1946 seçimlerinde Meclise girebilmiştir. Ancak, başta seçimlerde usulsüzlük yapıldığı yönündeki muhalefetin iddiaları olmak üzere, iktidar ile muhalefetin siyasi anlamda karşılıklı olarak suçlamaları nedeniyle bir uzlaşma ortamı yaratılamamış ve çok partili hayatın daha ilk yıllarında sorunlar baş göstermiştir. Bu ortamda, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü iktidar ve muhalefet liderleriyle yaptığı görüşmeler sonrasında 12 Temmuz 1947’de yayınladığı bildirgeyle sorunları çözmeye çalışmış, çok partili hayatın Türkiye’de yaşaması için çaba göstermiştir. Bu çabalar başarılı olmuş ve ilk iki girişimin aksine, Türkiye’de çok partili hayatın başlaması mümkün olabilmektedir.

KAYNAKÇA

Kitap ve Makaleler

- Ahmad, F. (1999) *Demokrasi sürecinde Türkiye*. İstanbul: Hil Yayınları.
- Ahmad, F. (2007) *Modern Türkiye'nin oluşumu*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Aydemir, Ş. S. (2000) *İkinci Adam II. Cilt*. İstanbul: Remzi Kitapevi.
- Bağlum, K. (1991) *Anıpolitik 1945-1960*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Bayar, C. (1986) *Başvekilim Adnan Menderes*. İstanbul: Tercüman Yayınları.
- Birlik, G. K. (2011) *Milli Mücadeleden Cumhurbaşkanlığına Kadar Celal Bayar (1919-1950) (Basılmamış Doktora Tezi)*, Ankara: Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü.
- Birlik, G. K. (2018) *İkinci Dünya Savaşının Türkiye'de Siyasi Muhalefetin Oluşumuna Etkisi, Çanakkale: 2. Uluslararası Eğitim Bilimleri ve Sosyal Bilimler Sempozyumu*.
- Birlik, G. K. (2018) *Başbakan Recep Peker'in Muhalefet ve Cumhurbaşkanı ile İlişkisi, Ankara: 1. Uluslararası İnsan Çalışmaları Kongresi*.
- Birlik, G. K. (2021) *Çok Partili Hayat Öncesinde CHP'de Muhalefet Girişimleri. Ankara: 13. Uluslararası Çin'den Adriyatik'e Sosyal Bilimler Kongresi*.
- Boratav, K. (2007) *Türkiye İktisat Tarihi (1908-2005)*. Ankara: İmge Kitapevi.
- Burçak, S. R. (1979) *Türkiye'de Demokrasiye Geçiş*, Künyesiz: Olgaç Yayınevi.
- Çavdar, T. (2008) *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1839-1950)*, Ankara: İmge Kitapevi.
- Erim, N. (Haz. Ahmet Demirel) (2005) *Günlükler 1925-1979 1. Cilt*, İstanbul: Yapı ve Kredi Yayınları.
- Eroğul, C. (1998) *Demokrat Parti*
- Goloğlu, M. (1974) *Milli Şef Dönemi (1939-1945)*, Ankara: Turhan Kitapevi.
- Gönlübol, M. ve diğerleri. (1993). *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1990)*. Ankara: Siyasal Kitapevi.
- İnönü, İ. (Haz. Ahmet Demirel) (2001) *Defterler (1919-1979) 1. Cilt*, İstanbul: Yapı ve Kredi Yayınları.
- Karpat, K. H. (1996) *Türk Demokrasi Tarihi*, İstanbul: AfaYayınları.
- Kongar, E. (1994) *Türkiye'nin Toplumsal Yapısı*, İstanbul: Remzi Kitapevi.
- Oral, S. (1989) *Siyasi Tarih Birinci Dünya Savaşının Sonundan 1980'e Kadar*, Ankara: İmge Kitapevi.

Timur, T. (2001) *Türk Devrimi ve Sonrası*, Ankara: İmge Kitapevi.

Turan, Ş. (1999) *Türk Devrim Tarihi IV*, Ankara: Bilgi Yayınevi.

Uran, H. (1959) *Hatıralarım*, Ankara: Künyesiz.

Dergi ve Gazeteler

Akşam, (9 Mayıs 1946, 30 Haziran 1946, 24 Temmuz 1946, 6 Ağustos 1946, 23 Ağustos 1946, 28 Haziran 1947, 2 Temmuz 1947, 12 Temmuz 1947)

Ayın Tarihi, 1-31 Temmuz 1946

Cumhuriyet, (7 Ocak 1946)

Vatan, (28-30 Eylül 1945)

TÜRKİYE'DE PSİKOLOJİNİN GEÇMİŞİ VE BUGÜNÜ

Nebi SÜMER*

ÖZET

Atatürk'ün Cumhuriyet ideali onarıcı pozitif iklime, özgüvene ve hızlı değişime odaklandığından Türkiye onlarca yıl süren savaş, kayıp ve göç travmalarından çok kısa zamanda sıyrılarak, yüzünü çağdaş uygarlığa ve geleceğe çevirmiştir. Türkiye'de psikolojinin yerleşik bir bilim olarak gelişimi Cumhuriyetin bu pozitif psikolojik atmosferinin genelde bilime, özelde psikoloji bilimine yansımaları ile gerçekleşmiştir. Türkiye'de psikoloji biliminin tarihi Cumhuriyetten önce 1915 yılında Alman deneysel psikolog Georg Anschütz'in İstanbul Darülfünun'da ders vermesi ile başlatılır. Ancak, psikoloji eğitim, bilim ve uygulamalarının yeşermesi ve yerleşmesi Cumhuriyetle birlikte gelişmiş ve kökleşmiştir. 1930'larda Muzafer Şerif, hocası Şekip Tunç ve diğer çağdaşlarının başlattığı bilimsel çalışmaları, uzun süre Batı ülkelerinden psikoloji bilgi ve ölçüm araçlarının Türkiye'ye aktarılması ya da Türkçeye kazandırılması süreci izlemiştir. Türkiye'de Psikoloji, özellikle son otuz yıldaki bölüm ve kabul edilen öğrenci sayılarındaki katlamalı artışla Batıdaki gelişimine paralel bir yörünge izlemektedir. 1960'lardan başlayarak başta ABD olmak üzere yurt dışında doktora yaparak ülkesine dönen bilim insanlarının da etkisiyle psikoloji eğitiminde ABD modeli baskın olmuştur. Pek çok bölümde hâlâ araştırmadan çok eğitim ön planda olmasına karşın, 1990'lardan sonra ivme kazanan geniş çaplı bilimsel araştırmalar, Çiğdem Kağıtçıbaşı'nın Aile Değişimi Modeli gibi özgün kuramlar ve kapsamlı araştırma işbirlikleri sayesinde, Türkiye'de psikoloji uluslararası bir nitelik kazanmıştır. Cumhuriyetle birlikte hızlanan sosyal değişim ve kentleşmeye paralel olarak insanın kendisini ve yaşadığı değişimleri anlamlandırma çabası, psikoloji bilimine yüksek ilgi olarak yansımış ve Türkiye'de sosyal bilimler arasında açık ara en çok tercih edilen disiplin haline gelmiştir. Ancak, psikoloji araştırmaları ve uygulamalarının gelişimini ve yaygın etkisini sınırlandıran sistemik ve yasal sorunlar bulunmaktadır. Bu bölümde Cumhuriyet'in yüzyılında Türkiye'de psikoloji biliminin tarihi özetlenmekte, yeni fırsat pencereleri ve aşılması gereken zorluklar tartışılmaktadır.

Anahtar sözcükler: Türkiye'de psikoloji, Cumhuriyet öncesi ve sonrası, Psikoloji araştırmaları ve eğitimi.

PSYCHOLOGY IN TURKEY: PAST AND PRESENT

ABSTRACT

Since Atatürk's ideal of the Republic focused on a restorative positive climate, self-confidence, and rapid change, Turkey quickly recovered from the traumas of decades of war, loss, and migration and turned its face towards modern civilization and the future. The development of psychology as an established science in Turkey was realized through the reflection of the Republic's early positive psychological atmosphere on science in general and psychological sciences in particular. The history of

* Prof. Dr. Sabancı Üniversitesi, Sanat ve Sosyal Bilimler Fakültesi, nebisumer@sabanciuniv.edu
ORCID: 0000-0002-7460-4515.

psychological sciences in Turkey began in 1915, before the foundation of the Republic, when German experimental psychologist Georg Anschütz gave lectures at the Darülfünun (Istanbul University). However, the flourishing and establishment of psychology education and science and practice of psychology developed and took root within the Republic after its declaration in 1923. The scientific studies initiated by Muzaffer Şerif, his teacher Şekip Tunç, and other contemporaries in the 1930s were followed by a long process of transferring psychological knowledge and measurement tools from Western countries to Turkey or translating them into Turkish. Psychology in Turkey, especially in the last thirty years, has followed a trajectory parallel to its development in the West with the exponential increase in the number of departments and the number of students accepted in these departments. Starting from the 1960s, the US model has been dominant in psychology education due to the influence of scientists returning to Turkey after completing their Ph.D.s abroad, especially in the USA. Although many departments still prioritize education over research, after the 1990s, psychology in Turkey has gained an international character owing to large-scale scientific research, original theories such as Çiğdem Kağıtçıbaşı’s Family Change Model, and extensive research collaborations. In parallel with the social change and urbanization that accelerated with the Republic, the effort to make sense of oneself and the changes one experiences was reflected in the high interest in psychology, and it became by far the most preferred discipline among the social sciences in Turkey. However, systemic and legal problems limit the development and widespread impact of psychological research and practice. This chapter summarizes the history of psychological science in Turkey in the century of the Republic and discusses new windows of opportunity and challenges to be overcome.

Keywords: Psychology in Turkey, Before and after the Republic, Psychological research and education.

TÜRKİYE’DE PSİKOLOJİNİN TARİHİ VE CUMHURİYETİN KURULUŞ PSİKOLOJİSİ

Cumhuriyetimizin 100. yılında psikoloji bilimlerinin tarihini Cumhuriyetin kuruluş psikolojisiyle birlikte değerlendirmek gerekir. Atatürk, yıllardır savaşlarda bitap düşmüş, zaten sınırlı olan ekonomik ve sosyal kaynaklarını tamamen kaybetmiş bir ülkenin yüzünü çağdaş uygarlığa, parlak ve mutlu bir geleceğe çevirmek için öncelikli olarak halkının psikolojik öz-kaynaklarına dayanmıştır. Bu nedenle, Cumhuriyet, yurduyla, dünya ile barışık, yurttaşlık bilinci yüksek, özgüvenli, çalışkan, yüzü geleceğe dönük, yetkin ve pozitif yurttaş ve ülke ideali üzerine kurulmuştur. Atatürk bu ideali Cumhuriyetin ilan edildiği gün, 29 Ekim 1923’te Meclis konuşmasında şu şekilde ifade etmişti.

“Milletimiz kendisinde var olan vasıfları ve değeri, hükümetin yeni adıyla, medeniyet dünyasına çok daha kolaylıkla gösterebilecektir. Türkiye Cumhuriyeti, dünya devletleri arasında tuttuğu yere layık olduğunu eserleriyle ispat edecektir... Daima milletin sevgi ve güvenine dayanarak hep birlikte ileri gideceğiz. Türkiye Cumhuriyeti mesut, muvaffak ve muzaffer olacaktır.”

Atatürk’ün Cumhuriyet ideali onarıcı pozitif iklim, özgüvene ve hızlı değişime odaklandığından, Türkiye onlarca yıl süren savaş, kayıp ve göç travmalarından çok kısa zamanda sıyrılarak, yüzünü çağdaş uygarlığa ve geleceğe çevirmiştir. Türkiye’de psikolojinin yerleşik bir

bilim olarak gelişimi Cumhuriyetin bu pozitif psikolojik atmosferinin genelde bilime, özelde psikoloji bilimlerine yansması ile gerçekleşmiştir. Cumhuriyetle başlayan laik eğitim sistemi ve çağdaş üniversite girişimi bu gelişmeyi somutlaştırmıştır. Fatma Başaran ve Nail Şahin'in (1990), psikolojinin bilim tarihini inceledikleri kapsamlı tarama yazılarında belirttikleri gibi, Osmanlı İmparatorluğu'nda hâkim olan insan doğasını dogmalarla ve kadercilikle açıklama yaklaşımı, çağdaş bilim ilkeleriyle ve özgür düşünceyle bağdaşmıyordu. Cumhuriyetle birlikte eğitim sistemindeki laik reformlar, insan davranışı ve zihninin bilimsel olarak incelenmesini teşvik eden bir ortam yarattı.

Cumhuriyet Öncesinde Psikoloji

Türkiye'de psikoloji tarihine ilişkin kaynaklar çoğunlukla bilimsel psikolojinin başlangıcını Cumhuriyet'in ilanından önce Alman Profesör Georg Anschütz'ün 1915 yılında deneysel psikoloji dersleri vermek üzere Darülfünun'a (İstanbul Üniversitesi'ne) gelişiyle başlatır. Anschütz, Fransız etkisini zayıflatmak için Almanya'nın eğitim yardımı kapsamında Türkiye'ye gönderdiği 15 akademisyenden birisidir. Batur (2003), geldiğinde 29 yaşında olan Anschütz'ün aslında profesör değil, asistan olduğunu ve Birinci Dünya Savaşı kaybedilince ayrıldığını belirterek, sırf deneysel psikoloji çalışması sebebiyle *ilk* olarak kabul edilmesini bilimsel tarih anlayışı bakımından yanlış bularak eleştirmektedir.¹

Yerel kültürümüzde psikolojik açıdan yorumlamaya uygun geçmiş tarihi yapıtların, tartışmaların ve yaklaşımların kapsamlı bir psikolojik değerlendirmesi henüz yapılmamıştır. Başaran ve Şahin (1960) Cumhuriyet öncesine ilişkin değerlendirmelerinde “ruha” ilişkin yorumların görece dinden bağımsız olarak Anadolu düşünürleri tarafından geçmişte kapsamlı olarak tartışıldığını örnekleriyle özetlemişlerdir. Özellikle Fârâbi, İbn Sînâ ve Gazalî'nin ruhun derinlikleri ve mutluluk konularındaki tartışmaları günümüzdeki yaklaşımlara yakınlığı bakımından ilgi çekicidir. Örneğin, Gazalî, özü gereği mutluluğun ne kadar “ruhani” ne kadar “cismanî” (beden kökenli) olduğunu tartışmaktadır. Bu tartışma Aristo'ya kadar uzanan mutluluğun “hedonik” ve “eudaimonic” (erdem dayalı) kökenine ilişkin tartışmalara benzemesi ve günümüzdeki yorumlarla örtüşmesi bakımından çok ilgi çekicidir. Kanımca, Gazalî'yi takip eden ve “Anadolu Aydınlanması” olarak bilinen 13. yüzyıl düşünürleri Hacı Bektaş-ı Veli, Mevlâna Celaleddin-i Rumi, Ahi Evran, Yunus Emre ve diğer düşünürlerin derinliğinde psikolojiye uygun sayılabilecek tartışma yapılmamıştır. Başaran ve Şahin, Anadolu geleneğinde özellikle Farabi ve Gazalî'ye kadar uzanan ruhun gizemleri ve insan erdemi konusundaki felsefi tartışmaların psikolojinin Türkiye'deki kavramsal gelişimine kaynaklık ettiğini belirtmişlerdir.

¹ Gerçi Almanya'da bütün akademik elite profesör deme yaklaşımının yaygın olduğu dikkate alınırsa bu ziyaretçi akademisyene genç yaşına rağmen profesör denilmesi anlaşılabilir. Anschütz'ün Türkiye'ye gelme motivasyonu veya ilk olup olmadığını bir yana bırakırsak, zaten o yıllarda kadınlar üniversiteye gitmiyor, sadece erkekler alınıyordu. Onların da neredeyse tamamı askere alındığından Anschütz'ün çok az sayıda felsefe öğrencisine ders verdiği bilinmektedir.

Cumhuriyet öncesi dönemdeki düşünce ve yaklaşımların psikoloji bilimleri gözüyle değerlendirilmesi sistematik olarak yapılmamıştır. Türkiye’de yerel (indigenous) psikolojinin gelişimi için çok önemli olmasına karşın geçmişte pek ilgilenilmeyen bu konu gelecek kuşaklar tarafından tamamlanması gereken bir eksikliktir. Batı’da da özellikle kültürel psikoloji ve evrimsel psikolojinin yükselişiyle psikolojiye tarihsel perspektiften bakma ve tarihsel verileri ve dokümanları psikoloji bilimleri penceresinden yorumla girişimleri hız kazanmıştır. Bu konuda Muthukrishna ve arkadaşlarının (2021) Batı kültürleri için yaptığı çalışmanın diğer kültürlerle genişletilmesi gerekmektedir.

Osmanlı İmparatorluğu’nun son dönemlerinde özellikle Batı ülkeleriyle artan entelektüel etkileşimlerin etkisiyle bir taraftan bilim olarak psikolojiye ilgi başlarken, diğer taraftan psikolojiyi ruhun gizemlerinde teolojik olarak yorumlama girişimleri görülmektedir. Teolojiyle karışık psikolojik yorumların izleri bu alanda Batı tarzı ilk Türkçe eseri yazan Hoca Tahsin Efendi’nin 1893 yılında yazdığı «Psiholoji yahut İlm-i Ruh» başlıklı risalesinde görülüyor. Psikoloji karşılığı olarak Hoca Tahsin Efendi “*Fenn-i Ahvâl-i Ruh, İlm-i Ahvâl-i Ruh, Fenn-i Psiholoji, Psiholojiya*” tabirlerini kullanmış (Odabaşı, 2016). İlk yazarların, zihîn ve ruhi etkinlikleri fizyolojik olarak açıklamaya bilimsel olarak yaklaştırmaya çalışırken “ruh” ile “psikoloji” arasında gidip geldiği anlaşıyor! Psikolojiye isim bulma kararsızlığından da anlaşılacağı gibi, o yıllarda psikolojinin, ne kadar dini tınısı olan “ruh” yaklaşımıyla, ne kadar fizyolojik kökenleriyle birlikte “davranış” yaklaşımıyla ele alınacağı karmaşası yaşanmış.²

Cumhuriyet döneminden önceki yıllarda yayınlanan psikoloji eserleri daha çok sürgündeki Jön Türklerin yurt dışındaki çevirilerinden oluşmaktadır. Arda Odabaşı (2016) “Osmanlı Matbuatında Milliyetçilik ve Psikoloji” başlıklı incelemesinde Türkçülük akımı ile psikolojiye ilginin nasıl aynı zamanda ortaya çıkan ilişkili iki akım olduğunu örnekleriyle anlatmaktadır.

2 Cumhuriyet sonrasında da psikolojiye ne denileceği konusundaki kararsızlık, “psikoloji” ile “ruh” arasında gidip gelen isimlendirmelerden anlaşıyor. Muzaffer Şerif 1933 yılında Edwin Boring’in meşhur “History of Experimental Psychology” kitabını “Amerikan Ruhiyatı” olarak isimlendirmesi (kitapta kendisini de Gazi Terbiye Enstitüsü Tecrübi *Ruhiyat* Müdürü olarak tanıtıyor) bilim alanında “ruh” kullanımına üstünlük kazandırmış gibi görünüyor. Ancak, Şerif’in, ikinci kez ABD’ye gidip döndükten sonra DTCF’de çevirdiği kitaplarda ve yazılarında “ruhiyat” yerine “Psikoloji” kullanmayı tercih ettiği görülüyor. Özellikle, 1943’te yayınladığı ve aydınlar arasında çok ses getiren ve başta Nihal Atsız olmak üzere zamanın Turancı-ırkçı akımının önderlerinin çok tepkisini çeken “*İrk Psikolojisi*” kitabı, “psikoloji” kullanımını “ruhiyatın” önüne geçirme bakımından kıymetlidir. Türk Dil Kurumu’nun 1974 yılında yayınladığı muhteşem psikoloji sözlüğünü sırf o yıllarda saplantı haline gelen “öztürkçe” konuşma sevdası nedeniyle “*Ruhbilim Terimleri Sözlüğü*” adıyla yayınlanmış olması, resmi anlayışın desteğiyle “ruhun” yanına “bilim” ekini alarak psikoloji ve psikiyatri alanlarını psikopatoloji temsiline sıkıştırmıştır. Psikoloji alanında yazılmış en iyi Türkçe eserlerden olan Atalay Yörükoğlu’nun 1978 yılında yayınladığı ödüllü kitabının da “*Çocuk Ruh Sağlığı*” olmasını yadırgamamıştık! Ama kanımca psikiyatri alanında daha yaygın olarak kullanılan “ruh sağlığı” kavramı da psikolojinin bilimsel temsiline uygun değil. Maalesef “ruh” yaklaşımının nostaljik gücü günümüzde de psikolojiyi geriye çeken bir gelenek olarak sürmektedir. Örnekler çoğaltılabilir, şimdilik psikolojinin ruhbilim olarak tanımlanmasının Türkiye’deki bilimsel gelişimini yavaşlattığını, kafaları karıştırdığını söyleyerek noktalayayım.

Osmanlı'nın son yıllarında Cumhuriyet'in yollarını döşeyen Jön Türkler psikolojiye ilgilerini zamanın çağdaş psikoloji eserlerini Osmanlıcaya çevirerek göstermişlerdir. Örneğin, Dr. Abdullah Cevdet Bey, sansür, jurnal ve hafiyelik dönemi olarak bilinen *İstibdat Döneminde* Fransız düşünür Gustave Le Bon'un psikoloji eseri "Les Lois psychologiques de l'Evolution des Peuples"i "Ruh-ül Akvam" ismiyle 1907'de Mısır'da çevirip, yayınlamıştır. Özetle, Sultan II. Abdülhamit'in baskı rejiminde siyaset konuşamayan aydınlar psikoloji eserlerini çevirip, tartışmışlar. Bu da II. Meşrutiyet Dönemindeki zengin fikir tartışmalarına katkıda bulunmuştur (Bkz., Odabaşı, 2016). Bu bağlamda, Dr. Mazhar Osman'ın Cumhuriyet'ten önce yayınlanmaya başladığı "Tababet-i Ruhiyye, Asabiye" yazılarını da anmak gerekir. Dr. Mazhar Osman Atatürk'ün teşvikli Cumhuriyet'in ilanından sonra da eserlerine yeni ciltler eklemiş ve Türkiye'de psikiyatri alanının kurucu önderleri arasında yer almıştır. Cumhuriyet öncesine doğrudan psikoloji eğitimi almamış olan entelektüellerin psikoloji çeviri kitapları, yorum yazıları ve psikiyatri alanındaki Mazhar Osman'ın yazıları dışında bilimsel psikoloji araştırmaları veya psikoloji eğitimi bulunmamaktadır.

Cumhuriyet Döneminde Psikoloji

Cumhuriyetle birlikte özellikle bilimde yönünü tamamen Batıya dönen Türkiye, laik eğitim reformlarının ardından psikoloji alanında da Batıdaki bilimsel seyrini takip ederek ilk olarak felsefenin sınırları içinde gelişmiştir (Bkz. Başaran ve Şahin, 1990; McKinney, 1960). Georg Anschütz'ün Almanya savaşı kaybedince Türkiye'den ayrılmasından sonra, felsefe kürsüsünde psikoloji eğitiminin bayrağını öncü bilim insanı Mustafa Şekip Tunç ve meslektaşı pedagog Ali Haydar Taner devralmıştır. Şekip Tunç'un, ABD'de psikolojinin kurucu öncüsü olan William James'in eserlerinden, psikodinamik akımın öncüsü Sigmund Freud'un eserlerine kadar bazı temel yapıtları Türkçeye çevirmesi bilimsel psikolojinin ilk kez geniş okur yazar kitlesi ile buluşmasını sağlamıştır. Tunç'un tek bir psikolojik akıma kapılmak yerine eklettik bir yol izlemesi, psikolojinin Cumhuriyetin ilanından sonra farklı akımları kapsayacak şekilde gelişimi için sağlam bir zemin oluşturmuştur.

Daha somut bir sınıflamayla Cumhuriyet döneminde psikolojinin gelişimi üç ana dönem içinde ele alınabilir. Kabaca, 1923'ten 1960'a kadarki süre (I) *Kuruluş ve Kuluçka Dönemi*, 1960-1980 arası (II) *Bağımsız Psikoloji Bölümlerinin Kurulması ve Genişleme Dönemi*, 1980 sonrası dönem ise (III) *Hızlı Büyüme ve Entegrasyon Dönemi* olarak adlandırılabilir. Her bir dönemdeki kritik tarihsel gelişmeleri aşağıda özetleyeyim.

Kuruluş ve Kuluçka Dönemi (1923-1960)

Cumhuriyet ilan edildiğinde çeviri psikoloji eserleri olmasına karşın bilimsel psikoloji çalışan bilim insanları yoktu. Genç cumhuriyetin laik eğitim ve öğretim birliği kapsamında öğretim elemanlarını lisansüstü eğitim için yurt dışına gönderme politikası psikoloji bilimine yükseköğretim kurumlarının kapısını açtı. Bu politikanın en önemli sonuçlarından birisi 1930'lu yıl-

larda, Harvard ve Columbia Üniversiteleri’ndeki eğitimini tamamladıktan sonra Türkiye’ye (iki kez) dönen sosyal psikolojinin kurucularından Muzaffer Şerif’in İstanbul dışında, 1933-1945 yılları arasında önce Gazi Eğitim Enstitüsü’nde sonra da Ankara Üniversitesi DTCF, Felsefe Bölümü’nde ilk psikoloji programını ve sosyal psikoloji laboratuvarını kurmasıdır. Doktora yıllarında başlattığı toplumsal normların oluşumu konusundaki çalışmalarına Türkiye’de devam eden Şerif, sosyal psikoloji alanındaki ilk sistematik araştırmaları yapmış ve öğrenci yetiştirmiştir. Muzaffer Şerif, üniversite eğitimini 1924-1928 yılında İstanbul Üniversite’nde tamamlamıştır ve Şekip Tunç’un öğrencisidir. Lisans yıllarında McDougall’ın Fizyolojik Psikolojisi kitabını Türkçeye çevirerek psikoloji bilimine katkı yapmaya başlamıştır. Şerif lisans eğitimi sonrası 1929 yılında Amerika’ya Harvard’a doktora için gönderilir. Lisansüstü eğitimini tamamladıktan sonra, doktorasını bitirmeden Gazi Eğitim Enstitüsü’ne döner ve sosyal normların oluşumunu deneysel olarak incelediği “otokinetik” deneylerine burada devam eder. Sonra doktorasını tamamlamak için yine ABD’ye döner ve Columbia Üniversitesi’nden doktora derecesini alır. Türkiye’ye kesin dönüş yılları İkinci Dünya öncesinin gergin yıllarıdır. Bir bilim insanı ve sosyal psikolog olmanın sorumluluğunu ve değerlerini taşıyan gerçek bir rol modeli olarak sosyal meselelere müdahil olur. Ses getiren eseri *İrk Psikolojisi*ni yayınlar ve arkadaşları ile birlikte iki popüler dergiyi, *Yeni Dünya* ve *Adımları* çıkarırlar (Şerif’in hayatı ve katkıları için bkz, Batur ve Aslıtürk, 2007; Sümer, 2018)

Muzafer Şerif’in bilime ve olaylara bakışını anlamak için hocası Şekip Tunç’un Cumhuriyet gazetesinde Şerif’in *İrk Psikolojisi* kitabına yaptığı eleştiriye, *Adımlar Dergisi*’nde (1943, sayı 4) verdiği yanıtı okumak yeterli olur sanırım!

“Ordinaryüs Profesör M. Şekip Tunç’a, Sayın Hocam, ‘İrk Psikolojisi’ hakkında yazdığınız tenkidi çok geç okuyabildim. Çünkü İstanbul’da çıkan ‘Cumhuriyet’ gazetesi benim okuduğum ve satın aldığım gazetelerden değildir... Evvela, tenkidinizde talebeniz olduğumu hatırlattığınıza teşekkür ederim. Bu bana, size karşı olan talebelik teşekkürlerimi sunmak fırsatını veriyor. Ben 1925-1928 yıllarında İstanbul Üniversitesinde talebe iken bir ruhiyatçı olarak yetişmem ve sonra tahsile gitmem hususunda yaptığınız teşviklere ve yardımlara karşı duyduğum teşekkür duyularını bir defa daha açıkça arz ederim.”

Bu nazik girişten sonra hocasının ırkçılığa karşı tarafsız ve kararsız duruşunu bilim insanı duyarlığıyla ve bilimsel temelde eleştirir. Etnosentrik yaklaşımları o yıllarda “kültür otarşisi” olarak isimlendirir ve çağının ötesinde bir duyarlık ve öngörü sergiler. Şerif’in o yıllarda ırkçılığa karşı duruşu başta aydınları ve bazı CHP’li politikacıları olumlu yönde etkilemiş, ırkçılık salgının Türkiye’de yaygınlaşmasına karşı adeta bir tampon görevi yapmıştır. Muzafer Şerif sadece psikoloji alanında değil, Türkiye’de sosyal değişim çalışan bütün sosyal bilim alanlarında yaygın bir etki yaratmıştır (Kağıtçıbaşı, 1994). Muzaffer Şerif’in 1945 yılında politik nedenler-

le Türkiye’den ayrılmak zorunda kalması Türkiye’de psikolojinin, özellikle sosyal psikolojinin derin bir kaybı olarak görülmelidir (Bkz., Sümer, 2018).

Birinci dönemde Muzafer Şerif dışında psikolojinin kuruluşuna katkıda bulunan ve yaygın etki bırakan ikinci grup ise Nazi rejiminden kaçarak Türkiye’ye göç eden, başta Prof. Wilhelm Peters olmak üzere Alman bilim insanlarıdır. Peters, 1937 yılında İstanbul Pedagoji Enstitüsü’nde ilk deneysel psikoloji laboratuvarını kurdu. Aynı zamanda, halen İstanbul Üniversitesi tarafından yayınlanan, Türkiye’deki ilk psikoloji dergisi “Psikolojik Çalışmalar” dergisinin kurucusudur. Ancak Prof. Peters’in Türkiye’de araştırmalardaki ağır bürokratik engellerden ve fon eksikliğinden şikâyet ederek 1952’de Türkiye’den ayrılması (bkz. Başaran ve Şahin, 1990) Türkiye’de akademinin günümüzde de yaşadığı sorunların tarihsel kökenini anlamak bakımından ilginçtir. McKinney (1960), Wilhelm Peters’tan önce Nazilerden kaçan başka bir Alman psikoloji bilim insanının da 1933’te İstanbul’a deneysel psikoloji laboratuvarı kurmak için yola çıktığını ancak, Türkiye’ye ulaşmadan hayatını kaybettiği söylüyor. Ancak, başka kaynaklarda bu bilgiye rastlamadım.

Bu dönemde anılması gereken bir diğer önemli isim de Almanya’da Gestalt Psikolojisi ekolünde doktorasını yaparak Türkiye’ye dönen Prof. Mümtaz Turhan’dır. M. Turhan daha sonra İkinci Dünya Savaşı sırasında İngiltere Cambridge Üniversitesi’nde sosyal psikoloji alanında da doktora yapmıştır. İstanbul üniversitesinde Deneysel Psikoloji Laboratuvarını (Tecrübi Psikoloji Kürsüsü) kuran Turan, sosyal değişim konularında yaptığı araştırmaları ve yayınları ile de öne çıkmıştır. Her ne kadar bilimsel birikimini sosyal değişim yolunda kullanma ve toplumsal olaylara müdahil olma konusunda Şerif kadar aktif olmasa da Türkiye psikoloji alanına yazınına katkı yapma ve psikoloji bilimini kurumsallaştırma bakımından Mümtaz Turhan’ın yaygın etkisi olmuştur (Bkz. Karşı, 2023).

Kuruluş döneminde, özellikle 1950-60 arasında Demokrat Parti Hükümeti yıllarında Fulbright Programı kapsamında eğitim ve araştırma amacıyla ABD’den kısa sürelerle Türkiye’ye gelen çok sayıda bilim insanı farklı üniversitelerde psikolojinin gelişmesine katkıda bulunmuştur. Türkiye’de psikolojinin durumu hakkında ilk kritik değerlendirmeyi bu dönemde Türkiye’ye gelen Fulbright profesörü Fred McKinney (1960) yapmıştır. “*American Psychologist*” dergisinde “*Psychology in Turkey: Speculation concerning psychology’s growth and area cultures*” başlıklı makalesinde McKinney, Türkiye’de psikoloji biliminin henüz hakkında yazı yazılacak kadar gelişmediğini ancak Asya-Afrika blokundaki ülkeleri temsil etmesi bakımından makaleyi yazdığını söyleyerek başlar. Cumhuriyet sonrası dönemi kısaca özetledikten ve özellikle Şerif’in, Peters’in ve Fulbright profesörlerinin katkısını, İstanbul ve Ankara’daki psikoloji eğitimi ve laboratuvarlarını özetledikten sonra, o dönemin Amerikan kültürünün yukarıdan bakan “etnosantrik” yaklaşımıyla Türkiye’yi değerlendirir. İstanbul’da deneysel psikoloji laboratuvarı olmasına karşın, psikolojinin hala felsefe disiplini altında çalışılıyor olması nedeniyle Batı anlamında bilimsel, deneysel psikolojinin henüz yerleşmediğini

belirtir. Yine de yüzü Batı’ya dönük olduğundan Türkiye’de psikolojinin gelişim çizgisinin Doğu ülkelerine model olabilecek kapasitede olduğunu vurgulayarak, “daha çok fırın ekmek yemeliler” anlamına gelen yorumlar da yapıyor.

McKinney, Osmanlı’dan gelen bazı geleneklerin ve geleneksel kültürün çağdaş Türkiye’de psikolojinin kökleşmesinin önünde bir engel olabileceğini tartışır. Hatta bizdeki şiirsel anlatıya olan güçlü bağlılığın insan davranışını ve deneyimlerini anlama ihtiyacını geleneksel olarak karşılaması sebebiyle, daha nesnel bir yaklaşımı öngören psikoloji biliminin pek ilgi çekmiyor olabileceğini ileri sürer. O yıllarda bir psikoloji derneği olduğunu da belirtmesine karşın bunu ben de bulamadım. Bu ilginç makaleden iki kesiti aşağıda paylaşayım.³

“Türk psikologlar arasında (Kuzey ülkelerindekilerin aksine) Amerikan dergileri yaygın olarak okunmuyor veya sindirilemiyor. Öğrenci seçimi, bireysel olarak araştırmalar ve okumalar yapacak, birbirlerini teşvik edebilecek ileri düzey öğrencilerden oluşan bir grup olacak şekilde titizlikle yapılmıyor. Kuzey ülkelerinde olduğu gibi, psikologlar arasında veya psikologlar ile ilgili akademisyenler arasında bir iletişim yok. Aralarındaki iletişim Batı’dakine kıyasla ihmal edilebilir düzeydedir. Türkiye’de bir psikologlar derneği olmasına rağmen, bana bunun sadece ismen var olan bir örgüt olduğu söylendi. (S. 719)

Psikolojideki yavaş büyüme, daha önce Katoliklikte görünen görgül ve skolastik olmayan Psikolojiye karşı tutuma benzer şekilde, İslam kültüründe de psikolojiye karşı bir dirençten mi kaynaklanmaktadır? Derinlerde yatan bir kültürel direnç var gibi görünse de bunun özellikle çağdaş dini tutumlarla ilgili olduğuna ilişkin bir gösterge yoktur. Kur’an öğrenmeyi ve aydınlanmayı vurgular ve eğitimli Müslüman, Ortodoks Hristiyan’dan çok Protestan Hristiyan’a ya da reformcu Yahudi’ye benzer.” (S. 719)

3 Dipnotundaki teşekküründe McKinney, makalesini yayınlamadan önce Prof. Dr. Hasan Tan’a okuttuğunu ve yorumlarını aldığını belirtir. Hasan Tan da 1960 öncesi ABD’de Psikolojide Ölçme-Değerlendirme ve Psikolojik Danışmanlık konularında eğitim almış ve ODTÜ’de psikoloji bölümünde (eski adıyla Sosyal Bilimler Bölümü) öğretim üyeliği yapmıştır. Ancak, Hasan Tan’ı Türkiye 1977’de ODTÜ’ye rektör olarak atandığı dönemde yol açtığı siyasi çatışmalar ve uzun boykot dönemi ile hatırlar. Hasan Tan’ın benim de uzun yıllar çalıştığım ODTÜ’de, Sosyal Bilimler Bölümünde olduğu dönemde Türkiye’nin daha sonra uluslararası alanda tanınmış psikoloji ve sosyoloji alanının önderleri aynı bölümde genç öğretim üyeleridir. Hasan Tan’ın politik motivasyonu bu seçkin hocaların ODTÜ’den ayrılmasına yol açmıştır. William Ayhan LeCompte’in, 1980 yılındaki psikoloji tarihi makalesinde özellikle ODTÜ’den bahsetmesi muhtemelen biraz da bu üzücü durumdandır.

Bağımsız Psikoloji Bölümlerinin Kurulması ve Genişleme Dönemi (1960 -1980)

İkinci dönemdeki en önemli etki ABD ve Avrupa’da doktora yaparak Türkiye’ye dönen ve Türkiye’de farklı alanlarda doktora yapan psikologların sayısındaki hızlı artış olmuştur. Zaten daha önceki dönemde Fulbright profesörlerinin etkisiyle güçlü bir Amerikan etkisi 1950’lerden itibaren başlamıştı. Avrupa’da özellikle İngiltere ve Fransa’da doktora yapanlar da bu etkiye görece hızlı uyum sağlamış ve yeni kurulan psikoloji bölümlerinde Amerika’da psikoloji lisans eğitiminde yaygın olan “liberal art” modeli Türkiye’de psikoloji eğitiminde temel alınmıştır. Güçlü Amerikan etkisinin gözlemlendiği bu dönemde üçü Ankara’da (Ankara Üniversitesi DTCE, Hacettepe Üniversitesi ve Orta Doğu Teknik Üniversitesi-ODTÜ), ikisi İstanbul’da (Boğaziçi ve İstanbul Üniversiteleri) ve biri İzmir’de (Ege Üniversitesi) olmak üzere altı bağımsız psikoloji bölümü kurulmuştur. Psikolojinin, felsefe bölümlerinde kürsü ya da bağımsız deneysel laboratuvarlar olmaktan kurtularak bağımsız psikoloji bölümleri olarak üniversite sisteminde yer alması somut kurumsallaşma deneyimi olarak kabul edilebilir.

Bu dönemde hem psikoloji biliminde küresel olarak Amerikan etkisinin baskın olması (ki hala öyledir) hem de Türkiye’de psikoloji eğitim sisteminin bu yapıya göre şekillenmiş olması nedeniyle, önceki dönemle karşılaştırıldığında ikinci dönem, Batur’un (2002) tanımlamasıyla, *Wilhelm Wundt kökenli Avrupa deneyselliliğinden Amerika işlevselliğine geçiş* dönemi olarak görülebilir. William Peters’in de ayrılmasıyla zaten Almanya tipi deneysel yaklaşımın Türkiye’de güçlü temsilcisi kalmamıştır. 1960-80 arasında deneysel araştırmalar sınırlı sayıda kalmış ve çok yaygın bir ölçek uyarlama, Batı’da geliştirilen ölçüm araçlarını Türkçeye kazandırma girişimi başlamıştır. Çok sayıda psikoloji ölçüm aracı, zekâ testleri vb. hızla bu dönemde Türkçeye uyarlanmış, az sayıda da olsa ilk özgün psikolojik ölçüm araçları da bu dönemde geliştirilmiştir. Ölçek geliştirme ve uyarlama aynı zamanda yöntem bilim ve istatistik bilgisi ve uygulaması gerektirdiğinden bu dönemde psikometri ve ölçme- değerlendirme ile çoğu akademisyen yakından ilgilenmiş, psikoloji bölümlerinde bu tür dersler kapsamlı olarak öğretilmiş ve komşu disiplinlere de psikometri uygulamaları tanıtılmıştır, dersler verilmiştir. Bu dönemdeki psikometri ilgisinin psikolojinin bilimsel, nesnel temeller üzerinde kurumsallaşmasına önemli katkıda bulunduğuna inanıyorum.

Psikolojide ölçme değerlendirmeden bahsederken, Öğrenci Seçme Yerleştirme Merkezi’nde (ÖSYM) önce danışman sonra da başkan olarak uzun yıllar hizmet eden Dr. Fethi Toker’i anmak gerekir. Dr. Toker endüstri-örgüt psikolojisi ve ölçme değerlendirme alanında yurt dışında aldığı eğitimi uygulamaya başarıyla aktararak fark yaratan psikologlar arasındadır. Dr. Toker’in döneminde kurumsallaşan ÖSYM, eğitim alanında nesnel ölçüme örnek olmuş, verilerini araştırmaya açmış ve psikometri alanında çalışan çok sayıda psikoloğun bilgi ve deneyimlerinden aktif olarak yararlanmıştır.

Kuruluş döneminde psikoloji bölümlerinden mezun olanlar başta sağlık ve eğitim alanları olmak üzere çok sayıda kurumda aktif olarak psikolog kadrolarında çalışmaya başlamıştır.

Ancak, hem psikolojinin uygulamaya dönük yönünün lisans eğitiminde yeterli düzeyde verilememesi hem de psikologların mesleki çalışmalarını düzenleyen yasal mevzuatın bulunmaması nedeniyle, günümüzde belirgin olarak yaşanan sorunlar, o yıllarda yaşanmaya başlanmıştır (Bkz. Eskin ve ark. 2020). Özellikle tıp fakültelerinde, hastanelerde çalışan akademisyenler ve psikologlar kadro, tanımlanma ve alan ihlalleri ile ilk kez bu dönemde karşılaşmaya başlamışlardır.

Hacettepe Üniversitesi örneğinde görüldüğü gibi, klinik psikolojide yüksek lisans ve doktora programlarının bu dönemde Tıp Fakültelerine bağlı Sağlık Bilimleri Enstitüleri altında yapılması, psikoloji ve psikiyatri arasında sınır geçirgenliği ve alan belirsizliği sorunlarına yol açmış ve kısmi gerginlikler de yaşanmıştır. Benzer gerginlikler psikoloji bölümlerinden ayrılan bir grup akademisyenin yine bu dönemde Eğitim Fakültelerinde Psikolojik Danışmanlık ve Rehberlik Bölümlerini kurmasıyla hem müfredat benzerlikleri hem de alan tanımlaması bakımından belirsizliklere yol açmıştır. 2011 yılında çıkan bir yasa ile klinik psikoloji uygulamalarına yönelik bir düzenleme yapılmış olsa da çağdaş psikoloji uygulamaları bakımından girişimler yetersiz kalmıştır. İkinci dönemde görülmeye başlanan psikoloji uygulamalarının statüsü ve psikologların haklarıyla ilgili sorunlar halen devam etmektedir.

İkinci dönemde Türkiye’de psikoloji bilimlerinin kökleşmesine önemli katkıda bulunan iki gelişme ise, 1976 yılında *Türk Psikologlar Derneği’nin* (TPD) kurulması ve ardından 1978 yılında derneğin ilk bağımsız akademik psikoloji dergisi olan *Türk Psikoloji Dergisi’nin* yayınlanmaya başlamasıdır. Bu gelişmelerin hemen ardından 1980 yılında dernek ilk Ulusal Psikoloji Kongresini düzenlemiştir ve bu kongreler halen en büyük ve etkin psikoloji kongreleri olarak devam etmektedir. Burada, TPD’nin kuruluşundan kısa süre sonra alanda etkin rol oynayarak Kamu Yararına Çalışan dernek statüsünün kazandırılması, psikologları kamuda bir meslek odasıymış gibi temsil etmesi, Türk Psikoloji Dergisi’nin 1995 yılında SSCI’ye kabul edilen ilk Türk sosyal bilim dergisi olmasındaki önderliği ve diğer fark yaratan hizmetleri nedeniyle, 2022 yılında aramızdan ayrılan Prof. Dr. Nail Şahin’i anmak gerekir. Prof. Şahin’in dernek başkanlığı döneminde 1999 Marmara Depreminde Türkiye’nin dört bir yanından binden fazla psikologu örgütleyerek deprem bölgesine psikososyal destek hizmeti için yönlendirmesi de Türkiye’de psikolojiye ilgiyi çok artırmış, toplumun psikoloji uygulamalarını tanınmasına önemli katkılarda bulunmuştur. Bu dönem içinde anılması gereken önemli bir diğer gelişme de kültürel psikoloji araştırmacılarının yüz yüze buluşarak ilk konferanslarını ve Kültürlerarası Psikoloji Derneği’nin kuruluşunu 1971 yılında İstanbul’da gerçekleştirmeleridir (Drenth, 2009).

Bu dönemde üniversitelerde bağımsız psikoloji bölümlerinin kurulmasıyla psikoloji eğitim ve araştırmaları önemli bir ivme kazanmış, ancak yerel ve özgün psikolojik yaklaşımlar geliştirilememiştir. Hızlı sosyal değişimin de yaşandığı bu dönem daha çok Batı’daki kuram, araştırma ve uygulamaların Türkiye’ye aktarıldığı bir dönem olmuştur. Türkiye’nin sorunlarına

ve sosyal değişime ilişkin az sayıda çalışma olmasına karşın (Örn., Başaran, 1969, Kağıtçıbaşı, 1972), ağırlıklı olarak yerel çalışmalar 1980’den sonra yayınlanmaya başlanmıştır (Bkz., Bolak-Boratav, 2005, Sunar ve ark., 2023). İkinci dönemde uluslararası düzeyde önemli etki yaratan bir çalışma Çiğdem Kağıtçıbaşı’nın 1972 yılında başlattığı “çocuğun değeri” araştırmaları olmuştur (Bkz., Trommsdorff ve Nauck, 2010). Kağıtçıbaşı’nın bu öncü çalışması, zamanla geliştirdiği Aile Değişimi Modeline ve ilgili araştırmalarına evrilmiştir (Kağıtçıbaşı, 2007).

McKinney’den (1960) 20 yıl sonra William Ayhan LeCompte (1980) yine *American Psychologist* dergisinde, Türkiye’de psikolojinin son durumunu özetleyen bir makale kaleme almış ve 1960-80 arasını McKinney’in raporunu dikkate alarak değerlendirmiştir. 1980 öncesinde ağır ekonomik koşullara ve politik çatışmalara karşın psikolojinin üniversitelerde bağımsız bölümler olarak kurulduğunu, ancak uygulamacı yetiştirmede yetersiz kaldığını vurgulamıştır. Makalesinde ODTÜ’de, psikoloji eğitiminin sosyoloji ve antropoloji ile birlikte verilmesi nedeniyle bağımsız olamamasından yakınmıştır. Makalesinin yayınlanmasından iki yıl sonra ODTÜ Psikoloji Bölümü bağımsız olarak kurulmuş olması eminim LeCompte’u mutlu etmiştir. LeCompte yerel psikolojinin nüvelerinin görüldüğünü ama henüz belirginleşmediğini saptamıştır. LeCompte’un içgörülü değerlendirmeleri ve beklentileri ileriki dönemde kısmen gerçekleşse de bahsettiği krizler ve politik çalkantılar psikoloji biliminin gelişimini de yavaşlatmıştır. Daha geniş bir çerçeveden bakıldığında II. Dünya Savaşı ile başlayan, politik çatışmalar ve askeri darbelerle devam eden kırk yıllık dönemde, Cumhuriyetin yerleşik demokrasiye evrilememiş olması nedeniyle Cumhuriyetin ilk yıllarındaki yüksek bilimsel motivasyon ve coşku kısmen kaybolmuştur. Cumhuriyetin “aydınlanma” projesinin akamete uğramasının ve demokrasi kültürüyle harmanlanamamış olmasının etkilerinin farklı yansımalarıyla günümüzde de sürdüğü söylenebilir.

1960-1980 arası, hatta 1986’ya kadarki dönemin, psikoloji eğitimi, araştırmaları, yayınları ve uygulamalarının nicel ve nitel dökümü ayrıntılı olarak Başaran ve Şahin’in (1990) UNICEF için hazırladığı makalede görülebilir. Başaran ve Şahin bu döneme karşılık gelen gelişmeleri bir “çeşitlenme süreci” olarak değerlendirir ve daha önce kültürlü vatandaş yetiştirmenin bir parçası olarak görülen psikolojinin, artık örgün eğitimiyle uzman yetiştirilen bir alan olarak işlev kazandığını belirtirler. Bu yıllarda hükümet, üniversiteler ve diğer ilgili kurumlar arasındaki eşgüdüm eksikliği nedeniyle psikolojiye yön verilememiş olmasını ve sorunlarının çözümsüz kalmasını da vurgularlar.

Hızlı Büyüme ve Entegrasyon Dönemi: 1980 ve Sonrası

1980’in hemen sonrasındaki süreçte, önce 12 Eylül Darbesinin baskı rejimi altında geçen birkaç yıllık sessizlik döneminde, 1982’de Yüksek Öğretim Kurulu’nun (YÖK) kurulmasıyla üniversite sisteminin aşırı merkezi bir sistem içinde yeniden yapılandırılması ve mevcut psikoloji bölümleri içinde, zamanla gereksiz sorunlara yol açacak olan *anabilim dallarının* kurulması gerçekleşmiştir. 1990 yılından sonra ise, diğer gelişmekte olan ülkelere benzer şekil-

de, Türkiye’deki psikoloji programlarının sayısı hızla artmaya başlamıştır. Özellikle Bilkent Üniversitesi’nin başı çektiği vakıf üniversitelerinin yaygınlaşmaya başlamasıyla birlikte psikoloji bölümleri ve öğrenci sayıları katlamalı olarak artmaya başlamıştır. 1986 yılında altı psikoloji programına kabul edilen toplam birinci sınıf öğrenci sayısı 305 iken (Başaran ve Şahin, 1990) 2012’de bölüm sayısı 71’e, öğrenci sayısı ise 16 kat artışla 4900’e ulaşmıştır (Sümer, 2016). ÖSYM’in verilerine göre 2023 yılında Türkiye’deki psikoloji bölüm sayısı 121’e, bu bölümlerde okuyan toplam lisans öğrenci sayısı ise 47.775’e ulaşmış bulunmaktadır (Yaşın-Terzioğlu ve ark., 2023). Lisans programlarındaki hızlı artışla birlikte eğitim kalitesindeki değişkenlikte artmış ve çok sayıdaki psikoloji bölümü yetersiz öğretim elemanı kadrosu ve alt yapı eksikliğiyle eğitim vermeye başlamıştır. 2005 yılında TPD’nin girişimiyle Psikoloji Lisans Programları Akreditasyon Birimi (PAB) kurulmuştur. YÖK ve YÖDAK tarafından psikoloji bölümlerini yasal olarak akredite etmeye yetkilendirilmiş olan PAB 2024 yılı itibarıyla 15 psikoloji programını akredite etmiş bulunmaktadır (Bkz., <https://psikolog.org.tr/akreditasyon/>).

Psikoloji bölüm ve öğrenci sayılarındaki hızlı artışın iş piyasasında da karşılık bulduğu ve psikoloji mezunlarının 2010’lara kadar mezuniyetten sonra fazla beklemeden iş bulabildikleri ve çalıştıkları işlerinden memnun oldukları bulunmuştur (Sümer ve ark., 2013). Ancak, son yıllarda bu eğilimin değiştiği ve yüksek sayıda mezun nedeniyle hem psikoloji mezunları arasında işsizliğin arttığı hem de psikologların daha düşük ücretlerle çalışmaya başladığı gözlenmektedir (Bkz. Cumhurbaşkanlığı İstihdam Ofisi Verileri, <https://www.cbiko.gov.tr/projeler/uni-veri>).

Toplumda psikolojiye ilginin artışı üçüncü dönemin en önemli özelliğidir. Bu artışta belirgin bir dönüş noktası 1999 Marmara Depreminde TPD’nin öncülüğünde psikologların oynadığı önemli roldür. Deprem mağdurlarına psikolojik yardım ve psikososyal destek uygulamalarıyla başlayan girişimler kısa zamanda travma ve afetle baş etme konusunda zengin bir alan yazının oluşmasına ve AFAD, Deprem Konseyi vb. kuruluşlarda psikologların etkin rol ve görev almalarıyla sonuçlanmıştır. Bu ilgi özellikle önleyici müdahale programlarının uyarlanması ve uygulanmasına da önemli bir ivme kazandırmış ve çok sayıda kanıt temeli müdahale programı psikologlar tarafından hayata geçirilmiştir (Örn., Çorapçı ve Doğan, 2023).

Türkiye’de psikolojiye ilginin artışı diğer gelişmekte olan ülkelerdeki artışa paralellik göstermekte, hızlı sosyal değişimin yol açtığı sorulara cevap verme kapasitesiyle birlikte artış ivmesi de yükselmektedir (Sümer ve ark., 2020). Aynı dönem içinde küresel düzeyde de psikoloji bilimleri büyük bir sıçrama göstermiş, diğer bilim alanlarını da besleyen ana kaynaklardan birisi olarak yedi merkez (hub) bilim alanından birisi olmuştur (Bkz., Boyack ve Ark, 2005). Disiplinler arası çalışmalarda psikolojinin bir şemsiye bilim görevi yapması, sosyal ve eğitimsel sinirbilim, davranışsal ekonomi ve davranışsal epigenetik, insan-bilgisayar etkileşimi gibi alanların son 20 yılda yükselişi ve psikoloji biliminin bu konulardaki öncü rolü psikolojinin işlevselliğini pekiştirmiştir (Bkz., APS, 2013). Bu gelişmelerle birlikte küresel psikolojiye domine eden Batı ülkelerindeki psikoloji araştırmalarında kullanılan örneklemelerin ve ele alınan paradigmalardan ciddi kültürel yanlılıklar içerdiğine ve bulguların genellenmesinin sorunlu ol-

duğuna yönelik farkındalık artmış, bu farkındalıkla birlikte psikoloji çalışmalarının kültürel geçerliğinin test edilmesi önem kazanmıştır (Bkz., Henrich, 2020). Coğrafi olduğu kadar kültürel bakımdan da Batı ve Doğu arasında bir köprü olan Türkiye’de psikoloji araştırmalarının evrensel standartlarda gelişmesi küresel psikolojiye kritik bir katkı olacaktır.

Son dönemde psikoloji eğitimindeki nicel artışa uygun olarak psikoloji araştırmaları ve uygulamalarında belirgin bir nitel dönüşüm henüz gerçekleşmemiştir. Ancak, yine de yerel ve özgün yaklaşımlar geliştirilmiş, uluslararası işbirlikleri başlatılmış ve bilimsel araştırma ve yayın sayılarındaki artışla psikolojideki küresel gelişmeye entegre olma yolunda önemli bir mesafe kaydedilmiştir. Psikolojinin gelişim alanlarını belirlemek amacıyla TÜBA tarafından 2003 yılında oluşturulan Sosyal Bilimler Öngörü Çalışması 2003-2023 kapsamında, Prof. Dr. Çiğdem Kağıtçıbaşı başkanlığında içinde benim de yer aldığım 12 kişilik Psikoloji Alt Grubu, psikoloji alt alanları için çalışmalar yaparak Cumhuriyet’in 100. yılı 2023 için hedefler belirlemiştir (Bkz., Tekeli, 2007). Özellikle, bilim ve uygulama ilişkisinin güçlenmesi, ilgili toplumsal sorunlara ve politikaya müdahil olunması, araştırma altyapısının geliştirilmesi, deneysel alanlarda ilerleme, psikoloji uygulamalarının yasal ve etik çerçeveye kavuşturulması ve toplumsal konularda önleyici müdahale çalışmaları yapılması konusunda hedefler belirlenmiştir. Yirmi yıl önce belirlenen hedeflerin bazılarında ilerlemeler kaydedilmesine karşın hedeflerin çoğunun gerisinde olduğumuzu söyleyebilirim. Özellikle deneysel psikoloji alanlarında araştırmalar yapma ve psikoloji uygulamalarının yasal çerçeve kavuşturulması konusunda, 2011 yılında çıkarılan klinik psikoloji uygulamalarına ilişkin (yetersiz) düzenleme dışında (Eskin ve ark, 2019), henüz anlamlı bir mesafe kaydedilmemiştir. Bununla birlikte raporda öngörülen başta Trafik Psikolojisi ve Endüstri Örgüt Psikolojisi olmak üzere, psikolojinin bazı uygulama alanlarında mesafe alınmış ve psikologlar klinik dışında yeni uygulama alanlarında etkili olmaya başlamışlardır. Son 10 yılda sınırlı sayıda psikoloji bölümünde de olsa öğretim elemanlarının önderliğinde başta bilişsel bilimler alanı olmak üzere psikolojinin alt alanlarında kurulan laboratuvarların sayısının artıyor olması da umut verici bir gelişme olarak dikkat çekmektedir.

TÜBA Sosyal Bilimler Öngörü raporunda psikolojiden beklenen katkıların bir kısmı aşağıdaki şekilde ifade edilmiştir.

“İnsani gelişme için büyük önemi olan eğitim (okul ve eğitim psikolojisi), sağlık (sağlık psikolojisi, rehabilitasyon psikolojisi – özel eğitim, önleyici sağlık, travma ve toplum psikolojisi), adalet (adli psikoloji) gibi uygulama alanlarında bilimsel/uygulamalı psikolojinin gelişimine öncelik verilmelidir. Böylece psikoloji çalışma alanlarıyla toplum beklentileri ve gelişme alanları arasında bir uyuma sağlanmalıdır. Ayrıca, ciddi sorunlar yaşanan toplumsal cinsiyet, baskıcı gelenekler, demokrasi, hoşgörü ve gruplar arası ilişkiler gibi alanlarda olumlu gelişmelere yol açabilecek girişim ve uygulamalarda psikolojinin

katkıları görünür hale getirilebilir.

Psikoloji biliminin insan ve toplum yararına uygulamalara ve siyasa yönelişinde ve özellikle yaygın eğitimde medyanın etkin kullanımına destek vermek büyük yarar sağlayabilir. Bu çabalarda kamu ve özel sektör kuruluşlarıyla ve özellikle de sivil toplum kuruluşlarıyla eşgüdüm içinde çalışmaya yönelmek gerekir.

Özetle, bilim-uygulama bütünlüğü felsefesine uygun olarak psikolojinin ülkemizde gelişme güzergâhı aşağıdaki önceliklerle yakından ilintilidir:

- Toplumsal gelişmeye yönelik siyasa ve uygulamalara uygun olarak psikolojiden talep edilebilecek alanlarda hazırlıklar yapmak ve buna uygun gelişim stratejilerini belirlemek gerekmektedir. Bunun ötesinde “çağrılmadan kapıları zorlamak” ve bilim – uygulama ilişki kanallarının açılması için uğraş vermek önemli olacaktır.
- Psikoloji eğitiminde de amaçlardan biri psikolojinin siyasa ile ilişki içinde bir bilim olması gerektiğini vurgulamak olmalıdır.” (S. 40)

Özellikle araştırma altyapısının güçlenmesi, deneysel alanda gelişme, uygulamaların yasal/etik çerçeveye ulaşması ve toplumsal müdahale çalışmalarında bazı gelişmeler olsa da 2023 için konulan hedeflerin ve beklentilerin gerisindeyiz. Eğitim, sağlık ve siyaset alanlarına sistematik katkı verme ve etki yaratma konusunda ise bireysel girişimler dışında planlı bir gelişme sağlanamamıştır.

TÜBİTAK’ın 2005 yılında Sosyal ve Beşerî Bilimleri de destekleme başlamasıyla psikoloji alanında çok sayıda projenin TÜBİTAK desteği alması son dönemin fark yaratan en önemli gelişmelerindendir. Son 20 yılda TÜBİTAK’ın sosyal bilimlerde araştırma ve bilim insanı destekleme programları ve üniversitelerin sunduğu Bilimsel Araştırma Projeleri (BAP) destekleme fonları psikoloji araştırmaları için en temel destek kaynakları olmuş ve ulusal araştırma kapasitesini ciddi düzeyde artırmıştır. Çok sayıda araştırmacı uluslararası projelerde yürütücü ve araştırmacı olarak görev almaya başlasa da uluslararası kaynaklardan, özellikle UFUK projesi ve Türkiye’nin katkıda bulunduğu diğer Avrupa fonlarından desteklenen psikoloji projesi çok sınırlı sayıda kalmıştır. Psikoloji yayın sayısında belirgin bir artış olmasına karşın hala tek yazarlı ve tek örneklemlili çalışmalar yaygındır, araştırmada ulusal ve uluslararası işbirlikleri sınırlı düzeydedir (Sunar ve Ark., 2023).

Sunar ve arkadaşları (2023) 1990-2022 yılları arasında Türkiye’den örneklemlerin kullanıldığı sosyal psikoloji alanındaki yayınları inceledikleri kapsamlı çalışmada yayınların her 10 yılda üç katına çıktığını ancak tek örneklemlili, kesitsel çalışmaların hala ağırlıkta olduğunu göstermişlerdir. Sunar ve arkadaşlarının da belirttiği gibi Türkiye’de psikolojinin popülerliğine ve toplumsal sorunlara etkili çözüm getirme potansiyeline karşın psikoloji bölümlerinde sos-

yal psikoloji ve ilgili alanlardaki akademisyen ve araştırmacı sayısı yeterli düzeyde değildir ve üniversitelerdeki sistemik ve ekonomik engeller nedeniyle yeterli araştırma ve uluslararası yayma kapasiteleri sınırlı kalmaktadır.

SONUÇ

Türkiye’de psikolojinin son 40 yıldaki gelişimi diğer gelişmekte olan ülkelere tipik bir örnek olacak şekilde sıçramalı bir nicel büyüme olarak tanımlanabilir. Ancak bu nicel büyüme araştırma ve topluma nüfus etme bakımından beklenen dönüştürücü etkiyi gösterememiştir. Türkiye’deki psikoloji bölümü sayısı ve psikolojiye ilgi dikkate alındığında, psikoloji potansiyeli ve yetenek havuzu yüksek ancak uluslararası düzeyde etki yaratma gücü sınırlı bir bilim dalı görünümündedir. Çoğu psikoloji bölümünde, çoğunlukla lisansüstü programlar da dahil olmak üzere eğitim, araştırmaya önceliklendirilmiş durumdadır. YÖK’ün yanlış uygulamaları ve yönlendirmeleri sonucu, çoğu üniversitede araştırma içselleştirmiş bir bilimsel gelenek haline gelememiş, yayın zorunluluğu için geçici süreyle yapılan ek bir uğraşa dönüşmüştür. Bütün alanlara sirayet eden bu alışkanlık maalesef psikoloji alanında da gözlenmektedir. Yine de son 20 yılda öğretim üyeleri arasında uluslararası düzeyde nitelikli araştırmalar yapan ve yayınlayan araştırmacıların sayısındaki hızlı artış yakın gelecek için umut vadetmektedir.

Çok sayıda psikolog uluslararası psikoloji örgütlerinde, derneklerde üye olmasına karşın bu örgütlerin yönetiminde Türkiye kökenli psikologların temsili yeterli değildir. Başta 2011 yılında yapılan Avrupa Psikoloji Kongresi olmak üzere bazı uluslararası kongreler Türkiye’de yapılmıştır. Uluslararası konferanslarda Türkiye’den katılım da hızla artmaktadır. Bu gelişmelerin Türkiye’de psikolojinin uluslararasılaşmasına ivme kazandıracak kapsamlı araştırma işbirliklerine dönüşmesi yakın gelecek için önem arz etmektedir.

Cumhuriyetin 100 yılında yaşanan gelişmelerin psikolojiye yansımalarını bu kısa yazıyla anlatmak mümkün değil. Yüzyılda baş döndürücü hızla bir sosyal değişimle, nüfusu beş kat artan, kırsal alanları son 60 yılda hızla boşalarak iç göç ile kentleşen, 1960’lardan sonra Avrupa’ya dış göçü başlatarak yaklaşık altı milyonluk nüfusu Batı ülkelerinde yaşayan, son 10 yılda altı milyonun üzerinde, başta Suriye ve Afganistan olmak üzere, diğer Müslüman ülkelerden göç alan, askeri darbeler ve demokrasi kesintileri altında sanayileşmeye ve ekonomik büyümeye çalışan bir ülkede psikolojiyi sosyal bağlamından bağımsız yorumlamanın eksikliğinin farkındayım. Bu etkilerin gelecek çalışmalarda araştırılıp yorumlanması psikoloji tarihinin doğru anlaşılacak yorumlanması bakımından çok kıymetli olacaktır. Tüm bu gelişmelerle birlikte, Dünya’da olduğu gibi dördüncü sanayi devriminin, sosyal medyanın ve yapay zekanın psikoloji üzerindeki etkileri Türkiye’de de görülmeye başlandı. Bunlar da gelecekteki psikoloji tarihi yazılarında dikkate alınması gereken faktörler olacaktır.

Sosyal medya yanında son yıllarda Türkiye’de özellikle televizyon dizilerinde kullanılan psikoloji temalarının da etkisiyle toplumun psikolojiye ilgisi daha da artmıştı. Ancak bu popüler ilginin daha çok psikopatolojiye ilgi olarak şekillendiği ve her olayı psikolojize etmenin

yaygın bir eğilime dönüştüğü gözlenmektedir. Popüler psikolojiye yönelik bu ilginin *psikoloji okur-yazarlığı* olarak “normal” psikolojik süreçlere yönelmesi ve pozitif psikolojik potansiyeli harekete geçirecek bir merakla dönüşmesi için yapılması gerekenleri tartışmanın zamanı gelmiştir.

Cumhuriyetin 100 yılındaki psikoloji macerasının potpurik bir dökümü olarak yazdığım bu yazıda Türkiye’de psikolojinin ulaşması gerektiği idealleri ve geleceğini tartışmaya yer kalmadı. Türkiye’de psikolojinin hem bilim olarak gelişmesi hem de toplumsal yarar ve etkisinin yükselmesi için TÜBA raporunda olduğu gibi ara dönemlerde değerlendirmeler yapmak ve güzergâh belirlemek gerekmektedir. Şu önemli konuyu söyleyerek bitireyim. Psikoloji uygulamalarının topluma etik ve etkili erişimi önündeki en büyük engel çağdaş bir Psikoloji Meslek ve Uygulama Yasası’nın ve Psikologlar Meslek Odası’nın bulunmayışıdır. Türkiye’de psikolojinin nitelikli gelişimi ve uygulamalarıyla toplumda daha geniş pozitif etki yaratması için bu konularda yapılacak girişimler önceliklidir.⁴

KAYNAKÇA

APS, Association for Psychological Science (2013). What We Know Now: How Psychological Science Has Changed Over a Quarter Century. <https://www.psychologicalscience.org/observer/what-we-know-now-how-psychological-science-has-changed-over-a-quarter-century>.

Başaran, F. (1969), A psychological research about the attitude change in Diyarbakır Villages. Araştırma, VII.

Başaran, F., & Şahin, N. (1990). Turkey. *Psychology in Asia and Pacific RUSHSAP series*, 34, 7–41.

Batur, S., & Aslıtürk, E. (2007). Muzaffer Şerif’e armağan: Muzaffer Şerif’ten Muzafer Sherif’e (Vol. 2). İletişim yayınları.

Bolak-Boratav, H. (2005). Psychology at the cross-roads: The view from Turkey. M. J. Stevens & D. Wedding (Ed.), *The handbook of international psychology içinde* (s. 335-354). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203323595>

⁴ Makalenin ilk versiyonu okuyarak değerli görüş ve önerileriyle katkıda bulunan sevgili Prof. Dr. Diane Sunar’a ve Prof. Dr. Canan Sümer’e çok teşekkür ederim.

Boyack, K. W., Klavans, R., & Börner, K. (2005). Mapping the backbone of science. *Scientometrics*, 64 (3), 351-374.

Çorapçı, F., ve Doğan, A. Çocuk ve Ergenler İçin Önleyici Müdahale Programları. Nobel Akademik.

Cumhurbaşkanlığı İstihdam Ofisi Verileri, <https://www.cbiko.gov.tr/projeler/uni-veri>

Drenth, P. J. (2009). The 1971 Istanbul Conference: First Face-to-Face Meeting of Many Cross Cultural Psychologists. *Online Readings in Psychology and Culture*, 1 (1). <https://doi.org/10.9707/2307-0919.1005>

Eskin, M., Aycan, Z., Sümer, H. C., & Sümer, N. (2020). Psychology as a profession in Turkey: Current state and challenges. In G. J. Rich, L. A. P. Lopez, R. Dudley-Grant, L. Ebesohn, J. Taylor & S. Morrissey (Eds.). *Teaching psychology around the World (Volume 5) (Chapter 23*, pp. 291-301. New Castle, U.K.: Cambridge Scholars Publishing.

Henrich J. (2020). *The WEIRD People in the World: How the West Became Psychologically Peculiar and Particularly Prosperous*. New York: Farrar, Straus and Giroux

Kağıtçıbaşı, Ç. (1972), *Sosyal Değişimin Psikolojik Boyutları*, Ankara: Sosyal Bilimler Derneği Yayınları.

Kağıtçıbaşı, C. (1994). Psychology in Turkey. *International Journal of Psychology*, 29, 729–738.

Kağıtçıbaşı, Ç. (2007). Kağıtçıbaşı, Ç. (2007). *Family, self, and human development across countries: Theory and applications (2nd ed.)*. Mahwah, NJ: Erlbaum. <https://doi.org/10.4324/9780203937068>.

Karslı, T. A. ve Dursun Karslı, P. (2023). Cumhuriyet döneminin Türk psikoloji çalışmalarına katkıları. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 25 (100. Yılında Cumhuriyet Özel Sayısı), 175-184.

LeCompte, W. A. (1980). Some recent trends in Turkish psychology. *American Psychologist*, 35(8), 745–749. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.35.8.745>

McKinney, F. (1960). Psychology in Turkey: Speculation concerning psychology's growth and area cultures. *American Psychologist*, 15(11), 717–721. <https://doi.org/10.1037/h0047572>

Muthukrishna, M., Henrich, J., & Slingerland, E. (2021). Psychology as a historical science. *Annual Review of Psychology*, 72 (1), 717-749.

Odabaşı, İ. (2016). Osmanlı Matbuatında Milliyetçilik ve Psikoloji. *Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2 (2), 75-117. <https://doi.org/10.32739/uskudarsbd.2.2.8>

Sunar, D., Boratav, H., & Çekmez, M. (2023). Türkiye’de Sosyal Psikoloji Araştırmaları: 1990-2022. *Türk Psikoloji Yazıları*, 26, 76-91.

Sümer, N. (2016). Rapid growth of psychology programs in Turkey: Undergraduate curriculum and structural challenges. *Teaching of Psychology*, 43, 63-69.

Sümer, N. (2018). Muzaffer Şerif’in zengin ama buruk öyküsü. *Herkese Bilim Teknoloji*, Sayı 114.

Sümer, N., Helvacı, E., & Mısırlısoy, M. (2013). Employability of psychology graduates and their job satisfaction in Turkey: An online survey. *Psychology Learning & Teaching*, 12, 189–195.

Sümer, N., Sümer, H. C., & Eskin, M. (2020). The journey of psychology education in Turkey: Challenges and opportunities. In G. J. Rich, L. A. P. Lopez, R. Dudley-Grant, L. Ebesohn, J. Taylor & S. Morrissey (Eds.). *Teaching psychology around the World (Volume 5) (Chapter 24, pp. 302-315)*. New Castle, U.K.: Cambridge Scholars Publishing.

Tekeli, İ. (2007). Sosyal Bilimler Öngörü Çalışması 2003-2023 (Vol. 18). Türkiye Bilimler Akademisi.

Trommsdorff, G., & Nauck, B. (2010). Introduction to special section for Journal of Cross-Cultural Psychology: Value of children: A concept for better understanding cross-cultural variations in fertility behavior and intergenerational relationships. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 41(5-6), 637-651

Yaşın-Tekizoğlu, F., Çoksın, S., & Göncü-Köse, A. (2023). Nitelik Mi, Nicelik Mi? Türkiye’de Psikoloji Lisansüstü Programlarına Yönelik Bir İnceleme. *Türk Psikoloji Yazıları*, 26, 30-48.

TÜRKİYE'DE GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE KRİPTOGRAFI

Fatih SULAK*

ÖZET

Bu çalışmada kriptografinin Türkiye'deki ve dünyadaki gelişiminden bahsedilmiştir. İlk olarak kriptografinin tanımı verilmiş ve steganografi ile kriptografinin farkı vurgulanmıştır. Kerckhoffs prensibi açıklanmış ve akademik olarak sistemde anahtar dışında her bileşenin kötü niyetli kişiler tarafından bulunduğu kabul edilmiştir.

Tarihsel gelişime uygun olarak önce kölelerin saç derilerine gizlenen mesajlar gibi tarihteki ilk mesaj gizleme (steganografi) teknikleri incelenmiştir. Daha sonra klasik dönem şifreleme yöntemleri anlatılmıştır. Bu kısımda önce Sezar şifrelemesi ve değişim şifreleri örneklerle açıklanmıştır. Değişim şifrelerinin çözümünde çok etkili bir yöntem olan frekans analizi anlatılmıştır. Klasik dönem şifrelemelerinde son olarak Vigenere şifresi örneklerle açıklanmıştır. Vigenere şifresinin zayıflıklarından bahsedilerek klasik dönem sonlandırılmıştır.

Modern sistemlerde ilk olarak bilgisayarın icadının kriptografiye etkisi incelenmiş ve karakter şifreleme yerine bitleri şifrelemenin önemi vurgulanmıştır. Simetrik anahtarlı sistemlerle açık anahtarlı sistemler arasındaki farklardan bahsedilmiştir. Anahtar değişim problemi günlük hayat örnekleriyle açıklanmış ve açık anahtarlı sistemler detaylı olarak incelenmiştir. RSA sisteminden bahsedilmiş ve modern kriptografinin ilgilendiği problemler sıralanmıştır.

Ardından Türkiye'de kriptografi ile ilgili çalışan kurumlar ve çalışma sahaları incelenmiştir. Bu kısımda ilk olarak Ulusal Kriptoloji ve Araştırma Enstitüsü'nün çalışmalarından bahsedilmiştir. Ardından Orta Doğu Teknik Üniversitesi Uygulamalı Matematik Enstitüsü Kriptografi Bölümü'nde yapılan akademik çalışmalar ele alınmıştır. Sonra elektronik imzanın tanımı verilmiş ve otoritelerin öneminden bahsedilmiştir. Bununla ilgili olarak Türkiye'deki elektronik imza otoritelerinden bahsedilmiştir. Son olarak bünyelerinde kriptografi grubu bulunduran ASELSAN ve HAVELSAN gibi kurumların ihtiyaçlarından bahsedilerek bu kısım sonlandırılmıştır.

Son olarak blokzincir teknolojilerine bir giriş yapılmıştır. İlk olarak Bitcoin ele alınmış ve bloklar, zincirler ve kripto paraların tanımı verilmiştir. Sonra otoritenin dağıtıldığı sistemlere giriş yapılmıştır. Blokzincir teknolojisinin kullanıldığı alanlara örnekler verilerek çalışma sonlandırılmıştır.

Anahtar sözcükler: Kriptografi, Açık anahtar, Anahtar değişimi, Blokzincir.

* Doç. Dr., Atılım Üniversitesi Matematik Bölümü, fatih.sulak@atilim.edu.tr,
ORCID: 0000-0002-5220-3630.

THE HISTORY OF CRYPTOGRAPHY IN TURKEY

ABSTRACT

In this study, the development of cryptography in Turkey and in the world is mentioned. First, the definition of cryptography is given and the difference between steganography and cryptography is emphasized. The Kerckhoffs principle has been explained and it is assumed that academically every component in the system, except the key, is known to the malicious people.

In accordance with historical development, the first message hiding (steganography) techniques in history, such as messages hidden on the scalps of slaves, are examined. Then, classical encryption methods are explained. In this section, Caesar cipher and substitution cipher are explained using some examples. An effective method to solve substitution cipher, frequency analysis, is explained. Finally, the classical cryptography section is concluded by Vigenere cipher and its weaknesses.

First, the definition of cryptography is given and the difference between steganography and cryptography is emphasized. The Kerckhoffs principle has been explained and it has been academically accepted that every component in the system, except the key, is known to malicious people. In accordance with historical development, the first message hiding (steganography) techniques in history, such as messages hidden on the scalps of slaves, were examined.

In modern cryptography firstly, the effect of the invention of the computer on cryptography is examined and the importance of bit encryption instead of character encryption is emphasized. The differences between symmetric key cryptography and public key cryptography are mentioned. The key exchange problem is explained with a daily life example and public key cryptography systems are examined in details. The RSA system is mentioned and modern cryptography problems are listed.

Afterwards, the cryptography institutions in Turkey are examined. In this section, first of all, the National Cryptology and Research Institute of Turkey is mentioned. Then, the academic studies carried out in the Cryptography Department of the Middle East Technical University Institute of Applied Mathematics are discussed. Then, the definition of electronic signature is given and the importance of the cryptographic authorities is mentioned. Regarding this, electronic signature authorities in Turkey are mentioned. Finally, this section is concluded by mentioning the needs of institutions such as ASELSAN and HAVELSAN, which have cryptography groups within them.

Finally, an introduction to the blockchain technologies is stated. First, Bitcoin is discussed and the definition of blocks, chains and cryptocurrencies is given. Then, distributed authorities are mentioned. The study is concluded by giving examples of areas where blockchain technology is used.

Keywords: *Cryptography, Public key, Key exchange, Blockchain*

GİRİŞ

Kriptografi Yunanca kökenli bir kelime olup yazıları gizleme anlamına gelir, dolayısıyla kriptografi yazı gizleme bilimi olarak düşünülebilir. Başka bir şekilde ifade edilmek istenirse, kriptografi bilinen bir sisteme göre bir metnin (açık metin) anahtar kullanılarak şifrelenmesi, şifrelenmiş metnin (kapalı metin) alıcı tarafından anahtar kullanılarak çözülmesi işlemlerinin bütünüdür.

Modern anlamdaki kriptografik sistemlerde sistemdeki anahtar dışındaki her bileşenin herkes tarafından bilindiği kabul edilir. Bu prensibe Kerckhoffs prensibi denilir. Bu prensip Amerika Birleşik Devletleri'ndeki ünlü kriptograf Shannon tarafından “*düşman sistemi bilir*” veya daha açık şekilde ifade etmek gerekirse “*Sistemler, düşmanın hemen onlara tam aşinalık kazanacağı varsayımıyla tasarlanmalıdır*” (Shannon, 1949) şeklinde ifade edilmiştir. Kerckhoffs prensibi modern kriptografinin temeli olarak kabul edilir. Özellikle askeri uygulamalarda sistemin düşman tarafından bilinmemesi de güvenlik kriterlerinden birisidir. Ancak akademik olarak sistemde anahtar dışında her bileşenin düşman tarafından bilindiği kabul edilir. Bazı sistemlerde mesajlar, anahtar kullanılmadan değişik teknikler kullanılarak gizlenmiştir. Bu sistemlere mesaj gizleme (steganografi) sistemleri denilir. Stenagrofî sistemleri anahtar içermedikleri için modern olarak kriptosistem kabul edilmezler. Klasik dönemde yapılan çalışmalar incelendiğinde ilk olarak steganografinin daha sonra kriptografinin kullanıldığı gözlenmiştir.

KLASİK DÖNEM

Tarih boyunca birçok uygarlık, gizlenmiş mesajları karşı taraftaki kişilere iletmeye çalışmışlardır. Yunanlılar şifreli metinleri iletmek için köleleri kullanmışlardır. Buna göre, Yunanlılar ilk olarak kölelerin saçlarını kesmişler, daha sonra kölelerin saç derilerine silinmeyecek şekilde gizli mesajlarını yazmışlardır. Kölelerin saçları uzadıktan sonra köleler hedeflerine doğru yola çıkmışlardır. Hedefe ulaşan kölelerin saçlarını kesmiş ve gizli mesajı okumuşlardır. Aslında bu işlem şifreleme olarak düşünülemez çünkü sistemde bir anahtar yoktur. Ancak mesajın gizlenmesi (steganografi) de kriptolojinin ilk denemeleri arasında yer almıştır. Günümüzde mesaj gizleme teknikleri aktif bir araştırma konusudur. Örneğin resim dosyalarının en önemsiz bitleri değiştirilerek resim dosyalarının içine gizli metinler yerleştirilmektedir (Morkel vd. 2005). Bu metinler resimdeki renkleri çok az değiştirdikleri için gözle değiştirilmiş bir resim dosyasını anlamak imkânsızdır. Ancak mesaj gizlemenin nasıl yapıldığını bilen birisi anahtar kullanmadan gizli metine ulaşabilmektedir.

Bir başka mesaj gizleme tekniği ise görünmez mürekkep tekniğidir. Buna göre mesaj mürekkep yerine soğan suyu veya limon suyu gibi farklı malzemelerle yazılırdı. Bu yazı kuruduktan sonra yazıyı okumak mümkün olmazdı, bir nevi yazı görünmez olurdu. Ancak mesajı alan kişi bu kâğıdı sıcaklık kaynağına yaklaştırırsa (örneğin mum alevine tuttuğunda) limon suyu veya soğan suyu ile yazılan yerler yanardı ve mesaj görünür hale gelirdi. Bu mesaj gizleme tekniğinin Kurtuluş Savaşı sırasında da kullanıldığı düşünülmektedir. Doğal olarak bu sistem de aslında bir mesaj gizleme tekniğidir.

Gerçek bir kriptografik sisteme ait ilk örnek Julius Caesar (Sezar) tarafından geliştirilmiştir. Bu şifreleme yönteminin en önemli özelliği, şifrelemenin bir anahtar uzayından anahtar seçilerek yapılmasıydı. Sezar şifreleme yöntemine göre, metinde geçen her harf yerine, üç sonraki (veya başka bir sıradaki) harf yazılırdı.

A B C Ç D E F G Ğ H I İ J K L M N O Ö P R S Ş T U Ü V Y Z

Ç D E F G Ğ H I İ J K L M N O Ö P R S Ş T U Ü V Y Z A B C

Örneğin, ATILIM mesajını Sezar Şifresi’ne göre, yani anahtar olarak 3 sayısını kullanarak şifrelemek istersek;

Düz Metin **A T I L I M**

Şifreli Metin **Ç V K O K Ö**

ÇVKOKÖ elde ederiz.

Ancak Sezar şifrelemesinde anahtar uzayı çok küçüktür. Örneğin Türkçe için 28 seçenek vardır. Ayrıca bir tane harfin şifreli halinin ne olduğu bilinirse tüm sistem rahatlıkla kırılabilir. Bu nedenle biraz daha karışık olan değişim şifreleri daha sonraları kullanılmaya başlanmıştır.

Değişim şifrelerinde (substitution ciphers) alfabedeki her bir harfin yerine bir kurala bağlı olmadan başka bir harf yazılır. Değişim şifrelerini çözmek daha zordur, çünkü bir tane harfin şifreli halinin ne olduğu bilinse bile kalan harflerin ne olduğunu anlamak kolay değildir. Yine de değişim şifreleri frekans analizi ile rahatlıkla kırılmaktadır.

Kriptanaliz alanında ilk çalışmalar Araplar tarafından yapılmıştır. Alfabedeki her harfin yerine başka bir harfin kullanıldığı sistemleri (değişim şifrelerini) çözmek için geliştirilen frekans analizi, günümüzde basit sistemlerde hala kullanılmaktadır. Buna göre, ilk olarak kapalı metindeki her bir harfin metin içerisinde ne kadar kullanıldığı bulunur ve sonra bu frekans tablosu dile ait tablo ile karşılaştırılarak tahminler yapılır. Örneğin; kapalı metinde en çok tekrar eden harfin Türk alfabesi kullanıldığı senaryoda A harfi İngiliz alfabesi kullanıldığı senaryoda ise E harfi olduğu kabul edilir. Diğer harfler için de benzer analizler yapılarak metin çözülebilir.

Sezar şifreleme sisteminin gelişmiş hali olan Vigenere şifrelemesi en uzun süre kırılmayan şifreleme algoritması olmuştur. Vigenere şifreleme algoritması, Blaise de Vigenere tarafından geliştirilmiştir. Bu algoritmaya göre önce açık metin karakterleri bir sıraya yazılır. Bunun altına anahtar kelime arka arkaya eklenir. Daha sonra harflere karşılık gelen sayılar mod 29’da (veya alfabede kaç karakter kullanılıyorsa o modda) toplanarak bu sayıya karşı gelen harf şifreli metne yazılır.

Örneğin, MATEMATİK mesajını Vigenere şifrelemesine göre anahtar olarak “ARF” kelimesini kullanarak şifrelemek istersek;

Düz Metin : M A T E M A T İ K

Anahtar : A R F A R F A R F

Şifreli Metin : M R A E F F T C P

şifreli metin olarak MRAEFFTCP elde ederiz. Vigenere şifreleme yöntemi Kasiski tarafından geliştirilen bir analiz aracı ile çözülmüştür (Kasiski 1863).

MODERN KRİPTOGRAFİK ALGORİTMALAR

Bilgisayarların icadından sonra şifreleme ve deşifreleme işlemleri çok daha hızlı yapılmaya başlanmıştır. Ayrıca bilgisayar sistemleri ikilik tabanda işlem yaptığı için yeni geliştirilen sistemler karakterler üzerinde değil bitler üzerinde çalışmıştır. Klasik dönem kriptografi sadece mesajların gizlenmesi ve şifrelenmesi ile ilgilenmektedir. Modern kriptografinin ilgilendiği alanlardan bazıları ise aşağıda özetlenmiştir:

1. Veri gizliliği
2. Mahremiyet
3. Veri bütünlüğü
4. Kimlik denetimi
5. Açık anahtarlı sistemler
6. Sıfır bilgi ispatları

Kriptografideki devrim niteliğindeki gelişme 1970’lerin sonlarında yaşandı. Ronald Rivest, Adi Shamir ve Leonard Adleman tarafından geliştirilen RSA algoritması ile şifrelemeler herkes tarafından bilinen bir açık anahtar kullanılarak yapılabilirken deşifreleme işlemi sadece gizli anahtarı bilen kişi tarafından yapıldı (Rivest vd. 1978). Bu anahtar çifti teknolojisi ile (veya açık anahtarlı kriptosistemler ile) kriptografi bir sonraki seviyeye geçti.

Geliştirilen yapı şu şekilde özetlenebilir. İki kullanıcı, Alper ve Betül, özel olarak iletişim kurmak istiyorlar. Alper ve Betül’ün her biri, herkes tarafından bilinen ve açık kanaldan paylaşılan bir açık anahtar ve sadece kendileri tarafından bilinen bir gizli anahtardan oluşan bir anahtar çiftine sahiptir. Betül Alper’in kendisine şifreli bir mesaj göndermesini isterse önce açık anahtarını Alper’e iletir. Alper mesajı şifrelemek için Betül’ün açık anahtarını kullanır. Şifreleme yapmak için Betül’ün açık anahtarı kullanıldığından, şifreyi çözmek için yalnızca Betül’ün gizli anahtarı kullanılabilir.

Modern kriptografinin önemli problemlerinden birisi de anahtar paylaşımıdır. İki kişi güvenli olmayan açık kanal kullanarak (örneğin internet üzerinden) ortak bir gizli anahtar belirleyebilirler mi? Bu problem çözülmüştür internet üzerinden güvenli haberleşme yapmak da müm-

kün olmuştur. Problemi şu şekilde modelleyebiliriz. İki mahkûm iki ayrı hücrede haberleşmek istiyorlar. Bunun için gardiyanlara rüşvet vererek mesajları gönderebiliyorlar ancak gardiyanlara hiçbir şekilde güvenmiyorlar. Bunun için bir hücredeki Ali bir sandığın içine gizli bir mesaj koyuyor ve sandığa anahtarı sadece Burcu’da olan Burcu’nun asma kilidini takıyor. Bunu gardiyanlara veriyor. Gardiyanlarda asma kilidi açamıyorlar. Gardiyanlar sandığı Burcu’ya iletiyorlar. Bu aşamada Burcu da sandığı açmadan üzerine anahtarı sadece Ali’de olan Ali’nin asma kilidini ekliyor ve sandığı tekrar gardiyanlara veriyor. Gardiyanlar üzerinde iki asma kilit olan sandığı Ali’ye iletiyorlar. Ali kendi gizli anahtarını kullanarak sandıktaki kilitlerden birisini açıyor ve sandığı gardiyanlara veriyor. Son olarak sandığı alan Burcu sandıktaki son asma kilidi de açarak mesajı okuyor.

Bu sistemi matematiksel olarak biraz analiz etmemiz gerekir. Öncelikle Burcu kendisine sandık geldiği anda Ali’nin mesajını okuyabilirdi (okumuş ve tekrar kapatmış da olabilir, bunun bir önemi yoktur); ancak Burcu’nun amaçlarından bir tanesi mesajın Ali’den geldiğinden emin olmasıdır. Örneğin gardiyanlar Burcu’nun asma kilidini kullanarak başka bir mesaj yazabilirlerdi. Burcu, mesajın Ali’den mi yoksa başka birisinden mi geldiğinden emin olmak için süreci biraz daha uzatmalıdır. Bu nedenle Burcu mesajı okumak yerine bu sandığa Ali’nin asma kilidini takarak mesajın gerçekten Ali’den gelip gelmediğini anlamak istemektedir. Son aşamada sandıkta sadece kendi kilidi kaldığı için mesajlaştığı kişinin gerçekten Ali olduğundan emin olur.

Bu sistemi kriptografik olarak gerçekleştirmemiz için ilk olarak asma kilit problemini çözmemiz gerekir. Yani matematiksel olarak kilidi kapama işleminin kolay olması ve herkes tarafından yapılabilmesi gerekirken kilidi açma işleminin zor olması ve sadece anahtara sahip olan kişiler tarafından yapılabilmesi gerekmektedir. Bunun için Diffie ve Hellman ayrık logaritma problemini önermişlerdir (Diffie ve Hellman 1976). Buna göre verilen asal bir p sayısı ve p elemanlı grubun bir g üretici için $g^a \pmod{p}$ değeri verildiği zaman a ’yı bulmak zordur ancak a verildiği zaman $g^a \pmod{p}$ değerini hesaplamak kolaydır. Bu probleme ayrık logaritma problemi denmiştir. Matematiksel olarak ayrık logaritma problemi ve çarpanlara ayırma işlemine dayanan pek çok kriptosistem bulunmaktadır.

TÜRKİYE’DE KRİPTOGRAFİ ALANINDAKİ GELİŞMELER

Kriptografi savunma sanayi için önemli bir teknolojidir. Her ülkenin kendi milli şifreleme algoritmasını geliştirmesi ve bunu kullanması beklenir. Türkiye’de de kriptografi alanında araştırma yapmak üzere TÜBİTAK bünyesinde ilk olarak 1972 yılında Ulusal Elektronik ve Kriptoloji Araştırma Enstitüsü (UEKAE) kurulmuştur. Ulusal Elektronik ve Kriptoloji Araştırma Enstitüsü’nün çalışma alanları blokzincir, e-kimlik teknolojileri, güvenli haberleşme, kriptoloji, açık anahtar altyapısı ve kuantum teknolojileridir.

Ulusal Elektronik ve Kriptoloji Araştırma Enstitüsü'nün bünyesinde bulunan laboratuvarlar şunlardır: Blokzincir Araştırma Laboratuvarı, Akıllı Kart İşletim Sistemi, E-Kimlik Teknolojileri, Milli Açık Anahtar Altyapısı, Mesajlaşma Sistemleri Birimi, Kuantum Teknolojileri. Bu laboratuvarlarda ülkemizin ihtiyaç duyduğu kriptografi alanındaki araştırmalar gerçekleştirilmektedir.

Kriptografi alanındaki akademik çalışmaların büyük bir kısmı Orta Doğu Teknik Üniversitesi Uygulamalı Matematik Enstitüsü bünyesindeki Kriptografi bölümünde gerçekleştirilmektedir. 2002-2003 akademik yılında faaliyete geçen Uygulamalı Matematik Enstitüsü'nde hem yüksek lisans seviyesinde hem de doktora seviyesinde öğrenciler yetiştirilmiştir. Birçok araştırma geliştirme faaliyetine ev sahipliği yapan enstitüde yetişen öğrenciler Türkiye'nin kriptografi ve siber güvenlik alanları ile uğraşan şirketlerinde çalışmaya başlamışlardır.

Açık anahtarlı kriptosistemlerdeki en önemli problemlerden biri, açık anahtarın herkesle doğru bir şekilde paylaşılmasıdır. Bu, o kadar da kolay bir problem değildir. Günümüzde en yaygın olarak kullanılan çözümlerde güvenilir üçüncü tarafa (trusted third party) ihtiyaç duyulmaktadır. Elektronik imzalamanın yaygınlaşmasıyla, bu imzaların geçerliliğini kontrol eden, imzaları üreten ve imzalardaki açık anahtarları tüm kullanıcılarla paylaşan şirketlere ihtiyaç duyulmaya başlanmıştır. Ülkemizde de son yıllarda yaygınlaşan bu şirketlere örnek olarak TürkTrust, E-Güven ve E-Tuğra verilebilir.

BLOKZİNCİR TEKNOLOJİSİ

Blokzincir (blockchain) yapısı, kriptografik özet fonksiyonlar kullanılarak güvenli bir şekilde birbirine bağlanan, büyüyen kayıt listelerine (bloklara) sahip dağıtılmış bir defter olarak düşünülebilir. Her blok, önceki bloğun kriptografik özet fonksiyon değerini, bir zaman damgasını ve işlem verilerini içerir. Tüm bloklar bir önceki blok hakkında bilgi içerdiğinden, her ek bloğun kendisinden önceki bloklara bağlanmasıyla etkili bir şekilde bir zincir oluşturur. Sonuç olarak, blokzincir işlemleri geri döndürülemez; çünkü kriptografik özet fonksiyonları kullanıldığı için herhangi bir bloktaki verilerin değiştirilebilmesi, ancak ondan sonra gelen tüm blokların değiştirilmesiyle mümkün olur.

Blokzincirler genellikle, yetkili kişilerin yeni işlem bloklarını eklemek ve doğrulamak için toplu olarak bir fikir birliği algoritması protokolüne bağlı kaldığı, halka açık bir defter olarak kullanılmak üzere eşler arası (peer to peer) bir yapıyla yönetilir. Blokzincir yapılarında güvenilir tek bir otorite yoktur, güven yetkili kişiler arasında dağıtılmıştır. İşlemlerin gerçekleşmesi için yetkili kişilerin yarısından fazlasının onaylaması gerekmektedir.

2008 yılında Satoshi Nakamoto tarafından önerilen Bitcoin ilk blokzincir örneğidir (Nakamoto 2008). Özellikle çift harcama problemini ortadan kaldıran yapısı Bitcoin'i kısa süre içinde popüler hale getirmiştir. Bitcoin tasarımı, kripto para birimleri tarafından yaygın olarak kullanılan diğer uygulamalara ve blokzincirlere ilham kaynağı olmuştur ve blokzincir teknolojisinin geliştirilmesi için araştırmacıları çalışmaya teşvik etmiştir.

SONUÇ

Bu çalışmada kriptografinin dünyadaki ve ülkemizdeki gelişiminden bahsedilmiştir. Klasik dönemde yapılan şifreleme algoritmalarından başlanılarak günümüzde kullanılan son teknoloji şifreleme algoritmalarına kadar geçen süredeki algoritmaların gelişiminden bahsedilmiştir. Ülkemizde kriptografi alanında çalışan kurumlardan ve onların ilgilendikleri problemlerden bahsedilmiştir. Son olarak güncel bir konu olan blokzincir teknolojisine bir giriş yapılmıştır.

KAYNAKÇA

Diffie, W., ve Hellman, M. E. (1976). New directions in cryptography. *IEEE Transactions on Information Theory*, 22 (6), 644-654.

Kasiski, F. W. (1863). *Die Geheimschriften und die Dechiffir-Kunst*: Mit bes. Berücks. der deutschen u. der franz. Sprache. ES Mittler.

Morkel, T., Eloff, J. H., ve Olivier, M. S. (2005). An overview of image steganography. *In ISSA*, 1 (2), 1-11

Nakamoto, S. (2008). Re: Bitcoin P2P e-cash paper. *The Cryptography Mailing List*, 1-2.

Rivest, R. L., Shamir, A., ve Adleman, L. (1978). A method for obtaining digital signatures and public-key cryptosystems. *Communications of the ACM*, 21 (2), 120-126.

Shannon, C. E. (1949). Communication theory of secrecy systems. *The Bell system technical journal*, 28 (4), 656-715.

CUMHURİYETİN 100. YILINDA ATATÜRK'Ü BİR DE YAKUP KADRI'DEN DİNLEMEK

S. Dilek Yalçın ÇELİK*

ÖZET

Biyografi, edebiyat araştırmacılarının çoklukla üvey evlat olarak gördüğü bir türdür. Roman, şiir, tiyatro ... derken biyografi, edebiyat araştırmalarında genellikle ikincil bir tür olarak ele alınma eğilimindedir. Oysa bu tür, malzemesi edebiyat olmakla birlikte disiplinlerarası okumalar ışığında sadece bir şahsiyeti tanımlamaz. Dahası biyografi ele alınan şahsiyet ışığında, onun içinde yaşadığı devre, toplumsal yapıya, kültürel değerlere, siyasi hareketliliğe, ekonomik şartlara, gündelik yaşama vb. birçok temel unsura da ışık tutar. Okurunu bu konularda aydınlatır.

Yakup Kadri Karaosmanoğlu, 1946 yılında Atatürk üzerine bir biyografi kaleme alır. Atatürk'ün manevi şahsiyetinde küçük bir tahlil denemesi dediği bu kitap, büyük liderin ölümünden sekiz yıl sonra yazılmıştır. Yazar bunun nedenini kurucu liderin ölümünün ardından geçen bu yıllarda, Atatürk'e ve onun şahsiyetine daha nesnel olarak bakabilmek isteği olarak açıklar. Dolayısıyla ele alınan kitap için yazarının da vurgusuyla Atatürk ve devrine gerçekçi bir yaklaşımla ve bakış açısıyla kaleme alınmaya çalışılmıştır denilebilir.

Böylece yapacağımız çalışma ile Atatürk'e ve Cumhuriyetin kuruluşuna birinci elden tanıklık eden Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun Atatürk şahsiyetinde oluşturduğu biyografi ile Atatürk'ün şahsiyeti olduğu kadar dönemin mikro tarih algısı üzerinde de önemli bilgiler ortaya çıkartılacaktır.

Atatürk üzerine yazılan bu biyografinin içerdiği konular, ele alınan meseleler, anlatılan gerçeklikler ortalama seksen yıl öncesinin gerçekleridir. Geçen bu yıllar içerisinde yaşananların ve gelinen durumun bugünün bakış açısıyla bir analizini yapmak da bu çalışmanın bir diğer ana noktası olacaktır.

Anahtar sözcükler: Atatürk, Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Biyografi, Cumhuriyet, Milli Mücadele, Mikro tarih.

LISTENING TO ATATURK FROM YAKUP KADRI ON THE 100TH ANNIVERSARY OF THE REPUBLIC

ABSTRACT

Biography is a genre that literary researchers mostly consider as a stepchild. By novel, poetry, theater ... biography tends to be generally considered as a secondary genre in literary research. However, this genre, although its material is literature, does not define just one person in the light of interdisciplinary readings. Moreover, the biography is based on the personality under consideration,

* Prof. Dr., Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, sdilek@hacettepe.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-9366-8194

the period in which he lived, social structure, cultural values, political mobility, economic conditions, everyday life, etc. it also sheds light on many basic elements. It enlightens the reader on these issues.

Yakup Kadri Karaosmanoglu wrote a biography on Atatürk in 1946. This book, which he calls a small analytical essay on Atatürk's spiritual personality, was written eight years after Atatürk's death. The author explains the reason for this as a desire to be able to look at Atatürk and his personality more objectively in these years after the death of the great leader. Therefore, for the book under consideration, it can be said that it was written with a realistic approach and perspective to Atatürk and his era, with the emphasis of its author.

Thus, with the biography created by Yakup Kadri Karaosmanoglu, who witnessed Atatürk and the foundation of the Republic firsthand, with the biography of Atatürk's personality, as well as Atatürk's personality, important information will be revealed about the perception of microhistory of the period.

The topics contained in this biography written on Atatürk, the issues dealt with, the realities described are the realities of an average of eighty years ago. Making an analysis of the events and the current situation in these past years from today's point of view will be another main point of this study.

Keywords: Atatürk, Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Biography, Republic, National Struggle, Microhistory.

Biyografi, edebiyat araştırmacılarının çoklukla üvey evlat olarak gördüğü bir türdür. Genel olarak edebiyat alanında, roman, şiir, tiyatro ... derken, kurmaca yönü ağır basan türler öne çıkartılmakta, biyografi, genellikle ikincil bir tür olarak ele alınma eğiliminde kalmaktadır. Genel olarak biyografi, “edebiyat, sanat, siyaset, bilim, spor gibi alanlarda başarı göstermiş, önderlik etmiş, ülkesine ve insanlığa hizmet etmiş kişilerin yaşamının anlatıldığı kısa veya uzun metinler”i (Alpaslan 2021: 1489) içermektedir. Dolayısıyla biyografi, ülkesi ya da insanlığa hizmet etmiş bir şahsiyet ışığında, yaşadığı devre, toplumsal yapıya, kültürel değerlere, siyasi hareketliliğe, ekonomik şartlara, gündelik yaşama vb. birçok temel unsura da ışık tutar. Okurunu bu konularda aydınlatır.

Edebiyat açısından yaklaşıldığında tanım böyle olmakla birlikte biyografi türün yapısından kaynaklanan bir geçişkenliğe de sahiptir. Bu tür, edebiyata sunduğu veriler açısından önemli olmakla birlikte ayrıca disiplinlerarası okumalar ışığında ele alınan önemli bir kurgu biçimidir. Özellikle de türün, edebiyat ve tarih arasında mesafeli bir yakınlığının olması dikkat çekicidir (Kacıroğlu 2014: 33).

Yakup Kadri Karaosmanoğlu, 1946 yılında Mustafa Kemal Atatürk üzerine bir biyografi kaleme alarak *Atatürk* adıyla yayınladı. Bu çalışmada, Milli Mücadele Dönemi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin merkezi konumuna gelmiş bir siyasî lideri ele alan Yakup Kadri Karaosmanoğlu, gerçek bir şahsiyeti edebiyat dünyası içerisinde kurmaca bir değer olarak anlatır.

Bizim ele alacağımız çalışmada, siyasî açıdan büyük bir öneme sahip bir lider olan Atatürk aracılığıyla, bir yandan kurgu içerisinde bu şahsiyet nasıl anlatıldı sorusuna cevap aranırken diğer yandan da biyografi ve tarih arasında disiplinlerarası bir bağ kurulacaktır. Çünkü biyografi edebiyat alanına olduğu kadar tarih bilimine de önemli katkılar sunmaktadır. Atatürk hangi koşullarda ortaya çıkmıştır, yaşadığı dönemin toplumsal ve tarihsel değişimi nasıl gerçekleşmiştir, siyasî konumu nedir gibi soruların peşine düşülecek, bu yolla onun tarihsel döngüye katkısı tartışılacaktır. Böylece Atatürk'ün kişisel yaşamöyküsünden yola çıkılarak tarihî gerçekler üzerine, biyografi ve tarih ne kadar ilintili olabilirse o kadarıyla bir mikro tarih oluşturulmaya çalışılacaktır. Atatürk'ün biyografisi yoluyla günümüz bakış açısından geçmişi anlamak ve açıklamak mümkün olabilecektir.

Kitap aslında Atatürk'ün ölümünün hemen ardından yazılmıştır. Yakup Kadri, burada Atatürk'ün yaşamına yoğunlaşarak onun kişiliğini bir kurgu biçimine dönüştürmekte, bir anlamda Atatürk'ü yorumlayarak yazmaktadır. Burada gerçek bir tarihî kişilik sanat ortamına sokulmaktadır. Böylece tarih bilimi ile edebiyat arasında bir ortak nokta yakalanmakta, kurmaca ve gerçeklik karşıtlığı yaratılmaktadır. Yani birey, biyografi yoluyla kurmacaya dönüşmektedir.

Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Atatürk üzerine bu biyografiyi yazarken, kendi kurgusunun öznesine karşı objektif bir bakış açısına sahip olamadığını açıkça dile getirir. Bunun iki nedeni vardır: Birincisi kitap, Atatürk'ün ölümünden hemen sonra yazarı büyük bir acı içerisindeyken kaleme alınmıştır. İkinci olarak Yakup Kadri, daha Milli Mücadele başlamadan önce Atatürk'e bağlanmış, kalben inanmış ve onu çok sevmiş bir yazardır.

“Bundan başka, beni okuyacak olanlara şunu da hatırlatmak isterim ki, bu kitap, Atatürk'ün ölümünü takip eden yas ve elem haftalarında ve hemen bir hamlede yazıldığı için onda büsbütün objektif bir vakıf aranmamalıdır.” (Karaosmanoğlu 1983: 15).

Bu satırlar, biyografi yazımında taraf olan bir sanatçının tutumunu okuruna yansıtmaktadır. Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Atatürk'ün manevi şahsiyetinde küçük bir tahlil denemesi dediği bu eserin hangi şartlar altında yazıldığını ve hangi koşullarda da yayınlandığını şöyle anlatır. Kitabın “Başlamadan Önce” isimli ön açıklama kısmında, bu eserin, Atatürk'ün ölümünden hemen sonra yani 1938 yılında yazıldığı dile getirilmektedir. Ancak yazar kitabı Atatürk'ün ölümü üzerine sıcağı sıcağına kaleme almış olsa da bu aceleci tavrı eseri yayınlama aşamasında göstermez. Kitap ölümün hemen ardından yazılmasına rağmen o dönem içerisinde yayımlanmamış, bir süreliğine rafa kaldırılmıştır. Yazara göre *Atatürk* biyografisi, ilk başta derin bir acı ve hüznün içinde yazıldığı için bu eserin okurlar tarafından yanlış anlaşılması olasılığı vardır. Öte yandan yazar, bu çalışmanın döneminin okurları tarafından bir ağıt olarak görülebilme ve algılanabilme ihtimalini düşünür. Böylece kitap, Atatürk'ün ölümünden sekiz yıl sonra yazarının artık kitapla ilgili algıları konusunda endişeleri giderilince yayımlanır. Yakup Kadri, bunun nedenini büyük liderin ölümünün ardından geçen bu yıllarda, Atatürk'e ve onun şahsiyetine daha nesnel olarak bakabilmek isteği olarak açıklar.

Ele alınan kitap için yazarının da vurgusuyla Atatürk ve devrine gerçekçi bir yaklaşımla ve objektif bakış açısıyla kaleme alınmıştır denilebilir mi sorusunun cevabı aslında “hayır”dır. Yakup Kadri, Atatürk'ü tanımış, ilke ve ideolojisine gönülden bağlanmıştır. O yüzden kitapta Atatürk ile ilgili bildikleri ve ona olan sevgisi, Türkiye gerçekliği içerisinde ele alınmaktadır. Yakup Kadri Karaosmanoğlu, biyografi yazma aşamasında kitabının temel izleğini “Büyük Adam” olarak nitelendirdiği Atatürk ile sınırlı tutmuştur. *Atatürk* kitabında, Mustafa Kemal Atatürk, Türkiye ile bütünleşmiş olarak ele alınmaktadır.

Atatürk'ün ölümünün ardından sekiz yıl geçtikten sonra aynı zamanda da Türkiye gerçekliği yavaş yavaş değişmeye başlayınca Yakup Kadri Karaosmanoğlu yazdığı ve rafa kaldırdığı kitabı sekiz yıl sonra tekrar ele alarak okur. Bu kadar zaman ve ortam değişmesine rağmen yazdıkları ile yaşadıkları arasında bir değişiklik olmadığı kanaatine varır. Kitabı öylece baskıya gönderir.

Yakup Kadri Karaosmanoğlu, biyografisini yazma nedenini şöyle açıklamaktadır: “*Atatürk, kendisini unutmayanlar için tükenmez bir enerji ve optimizme kaynağıdır ve onu unutturmamak hepimize kutsal bir vatan borcudur.*” (Karaosmanoğlu 1983: 15). Bu neden aynı zamanda kitabın ana fikrini de özetlemektedir.

Atatürk şu bölümlerden oluşmaktadır: “Başlamadan Önce”, “Başlangıç”, “Kahramanlığı”, “Dâhiliği”, “Devlet Kuruculuğu”, “Milliyetçiliği”, “Askerliği”, “İnsanlığı”. Kitabın ileriki yıllarda çıkan baskılarında yer alan “Atatürk'ün İdeolojisi” ve “Büyük İnkılap ve Küçük Politika” başlıklı bölümler, yukarıdaki bölümlerden bağımsız olarak kitaba sonradan eklenmiştir.

Kitap, yazarı tarafından yukarıda dile getirdiğimiz gibi bölümlemelere ayrılmışsa da bu makale yazılırken metin, iki ana bölümleme şeklinde ele alınacaktır. Birinci ana bölüm konu olarak Kurtuluş Savaşı yıllarından hemen önce başlar sonrasında Milli Mücadele yıllarında yaşanan gerçekleri anlatır. Bu tarihi gerçekler ve ortam, Mustafa Kemal ile ilişkilendirilir. İkinci ana bölümde, Cumhuriyet'in kurulmasından sonraki olaylara değinilir. Atatürk şahsiyetinde dönemin Türkiye'sinin anlatımına odaklanır.

Atatürk 'e sonradan eklenen bölümler, Yakup Kadri'nin kitaptan bağımsız olarak kaleme aldığı yazılardan oluşmaktadır. “Atatürk'ün İdeolojisi” bölümü *Milliyet* gazetesinde bir seri halinde yayınlanmış olan şu yazılardan oluşmaktadır: “I- Milliyet 10 Kasım 1970, II- Milliyet 11 Kasım 1970, III- Milliyet 12 Kasım 1970 ve IV- Milliyet 23 Kasım 1970”.

“Büyük İnkılap ve Küçük Politika” bölümü ise on altı başlık içermektedir. Yazar bu metni Cumhuriyet'in 10. Kuruluş yıldönümü olan 1933 yılında kaleme almışsa da nedense o yıllarda yayınlamamıştır. Leman Karaosmanoğlu, sonradan 3-22 Aralık 1976 yılında, bu metnin tamamını *Milliyet* gazetesinde bir yazı dizisi olarak yayınlamıştır.

Kitabın “Başlangıç” bölümü, *“bizim ilk gençlik yıllarımız bir milli kahramana hasretle geçti. Biz; - şimdi ellisine varanlar, elliden ötedekiler - gözlerimizi dünyaya bir bozgun havası içinde açtıktı.”* (Karaosmanoğlu 1983: 17) sözleri ile başlamaktadır.

Bu bölümde, Osmanlı İmparatorluğu’nun son yılları ve çöküş döneminin insanlar üzerinde bıraktığı izlenimleri anlatılmaktadır. Burada, yabancı ülkelerin oyuncağı haline gelen memleketi için bir kurtarıcı arayan insanlar anlatılır. Yakup Kadri Karaosmanoğlu, metnin giriş kısmında henüz doğmadan yaklaşık on yıl öncesine giderek bu çöküş sürecinin, ülkenin parçalanmasının ve işgal edilmesinin acılarının, insanlar üzerinde bıraktığı derin izleri anlatır.

“Yeryüzünde her milletin hakları, hakikatleri, yurdu ve Tanrı’sı vardı. Yalnız Türk milleti haksız, hakikatsiz, yurtsuz ve Tanrısızdı. Tıpkı büyük perseküsyon devirlerindeki Beni-İsrail gibiydik. Gökten inecek Mesih’i bekliyorduk ve iki asır hasretiyle yandığımız milli kahraman, hâlâ görünmüyordu.” (Karaosmanoğlu 1983: 24).

Bu bölümde yazar, bir tarih bilgisi vermekten çok ülkenin çöküşünün psikolojik bir tahlil denemesini yapmaktadır. Bu bölümde Mustafa Kemal daha yoktur. Ülkenin çöküşe sürüklenmesi, koskoca İmparatorluğun durumu, devletin dış siyaseti, sürekli devam eden savaşlar ile ekonominin batması, siyasetin bozulması, toplumun çözülmesi gibi meseleler tek tek anlatılır. Ve her bir örnek anlatının sonunda milli bir kahraman bekleyişi konusu vurgulu bir biçimde tekrarlanır.

“Lakin başkalarının hürriyeti acı bir lokmadır. Bununla hiçbirini doyunamazdı ve gözleri daima arkalarına çevrik bir gün kendi topraklarında bitecek olan buğdayın ekmeğini, anayurdun kendi has nimetlerini beklerlerdi. Hangi el bunu ekti? Hangi el bunu biçecek? O milli kahraman nerede idi? O bir türlü meydana çıkmıyordu.” (Karaosmanoğlu 1983: 20).

İnsanlar kendilerini kurtuluşa çıkartacak millî bir kahramanı ararken, bu bölümde, arka plânda şu tarihî olaylar bir şerit gibi geçmektedir. Metnin bu bölümü, 1877-1878 Osmanlı Rus Harbi’den başlayarak Mustafa Kemal’in Samsun’a çıkmasına kadar geçen evreyi anlatır. Osmanlı İmparatorluğu’nun son elli yılı genel bir söylemle verilir. Burada yazarın Türk tarihine bakış açısını da gözlemleyebiliriz. Anlatımda öne çıkartılan tarihi olaylar genel başlıklar olarak şöyle sıralanabilir: Osmanlı Rus Savaşı (1877-1879), Jön Türkler, II. Meşrutiyet’in İlanı (1908), 31 Mart Vakası (1909), Trablusgarp’ın Zaptı (1911), Rumeli Kıyımları ve Balkan Savaşları (1912-1913), Bab-ı Ali Baskını (1913), Sarıkamış Faciası (1914-1915), Arap Ayaklanması (1916).

Ülkenin durumu gittikçe sıkıntılı bir hâl almaktadır. İnsanlar kendi memleketlerinde bir yabancı durumuna gelmişlerdir. İstanbul artık yabancıların elindedir. İnsanımız kendi ülkesinde gittikçe yabancılaşmakta, yalnızlaşmakta, ötelenmekte ve hor görülmektedir. Yakup Kadri Karaosmanoğlu bu durumu şöyle anlatmaktadır:

“Bu vakalarla beraber eski tarihçilerin kaydettikleri gibi bazı ‘semavî’ alametler de belirmiş miydi? Hatırlamıyorum. Fakat, bizim içimiz gökyüzünde ejderha şekilli yıldızlar görmüş ve yerin altında acayip uğultular işitmiş kadar önceden sezişler ve kara kuruntularla doluydu. Artık oturduğumuz bina, her tarafından çatırdamaya başlamıştı. Bütün memleketi, Vardar kıyılarından Boğaziçi yalılarına, Boğaziçi yalılarından en yüksük Anadolu yaylalarına kadar, baştan başa, korkunç bir panik havası kaplıyordu. Payitaht birkaç hafta içinde bir mahşer yerine dönmüştü. İstanbul sokaklarından yaralı, koleralı ve kaçak askerlerle perişan muhacir kabilelerinin birbirine karışarak bitmez tükenmez bir felaket seli halinde çakar, akar ve Hristiyan arabacılarla ecnebi şirketlerin nakliye vasıtaları bu kanlı paçavra yığınları arasından, nemrutça ve kayıtsızlıkla geçip giderken, Beyoğlu kaldırımlarının üstünde Avrupalı ve tatlı su frenklerinin bu kalabalığa nefretle bakarak burunlarını tıkadığı görülmüyordu.” (Karaosmanoğlu 1983: 23-24).

Sınırların zorlandığı, sabırların tükendiği son nokta, düşmanların İzmir’in işgal etmesi olmuştur. Henüz çok genç yaşlarda iken Yakup Kadri Karaosmanoğlu, önce İzmir’in ardından da Manisa’nın işgali karşısında büyük bir acı ve çaresizlik yaşamıştır. Bu olaylara bizzat tanık olmuş, kendi memleketinin ve dahi kendi şehrinin işgali onu derinden etkilemiştir.

“Hele Yunan askerinin İzmir’e çıktığını, birkaç zaman sonra Manisa’yı, benim Manisa’mı işgal ettiğini duyduğum andan beri hiç aklım başında değildir. Geceleri gözüme uyku girmiyor, gündüzleri yemiyorum, içmiyorum. Gideceği yeri, göreceği kimsesi olmayan fıkara serserilerin otomat adımlarıyla o kaldırımdan bu kaldırıma, o sokaktan bu sokağa yürüyorum. Ben yalnız, evsiz barksız, anasız babasız bir serseri değildim. Yurdu yâd ellere geçmiş, bayrağı yırtılmış, milleti perişan olmuş, yeryüzünde ne idiği belirsiz, bir garip insan, bir lânetleme idim. Şu anda, babamın mezarı düşman ayakları altında çiğnenirken benim milli şerefim, benim insanî gururum bu yabancı şehrin içinde türlü türlü tahrikler, tazyifler ve tecavüzlerle hırpalanıp eziliyordu. Gün geçmiyordu ki, elime aldığım bir gazetede memleketim hakkında yeni bir idam hükmüne rasgelmeyeyim. Gün geçmiyordu ki, bir umumi mecliste veya bir konferans salonunda Türk ırkının manevi şahsiyetini çamurdan çamura sürüklenir görmeyeyim. Gün geçmiyordu ki, bir mağazada, bir lokantada Türk olduğum anlaşılınca acı bir istihza veya ağır bir hakaretle karşılaşmayayım.” (Karaosmanoğlu 1983: 31).

Yakup Kadri bu ortam içerisinde ve milli kahraman arayışı sırasında, sürekli olarak kendilerini kurtarabilecek kahramanlardan söz eder. Metinde, özellikle kendilerini ve ülkeyi kurtarabileceğine inandıkları şu isimlerden söz etmektedir: Mahmut Şevket Paşa (1856-1913), Tevfik Fikret (1867-1915), Ziya Gökalp (1876-1924), Enver Paşa (1881-1922). Yakup Kadri Karaosmanoğlu, tek tek bu isimleri ve onların Türk tarihi ve kültürü için önemini sıraladıktan sonra ülkenin geldiği bu zor durumda saydığı bu isimlerin neden millî kahramanımız ve kurtarıcımız olamayacağını anlatır, bu konuyu ayrıca tartışmaya açar.

Yakup Kadri, Mustafa Kemal'in adını ilk olarak Çanakkale Savaşı sırasında duymuştur. Çanakkale Savaşı, ülkenin son yıllarında askerlik alanında kazanılmış en önemli muharebelerinden birisidir. İmparatorluğun gidişatı bu savaşla değişmiştir. İnsanlar birdenbire silkinip kendilerine gelmeye başlamışlardır. Bunun nedeni Mustafa Kemal'in başarısında saklıdır. İşte sonunda yukarıda anlattığı milli kahraman arayışı sona ermiş, kendilerini ve memleketlerini kurtaracak yeni bir milli kahraman bulunmuştur.

“Ama günün birinde, Çanakkale Müdafaasının yankıları kulaklarımıza gelmeye başlayınca her şey değişiverdi. Destanî unsur, baştan başa harp yangınıyla tutuşmuş yurdun, yalnız bu noktasından tekâsüf etmiş gibiydi. Bu, bıçak kemiğe en çok orada dayanmış olduğu için mi böyle olmuştu?” (Karaosmanoğlu 1983: 27).

Çanakkale Savaşı aynı zamanda ülkenin millî kahramanın ortaya çıktığı bir savaş olmuştur. Artık insanlar on yıllardır beklediği kahramanını bulmuştur. Kurgu içerisinde Mustafa Kemal, bu büyük savaşın kazanılmasının anlatımı ile birlikte bir destan kahramanı olarak tasvir edilir. Biyografinin bu kısmına kadar Mustafa Kemal bir özne olarak hep dışarıdan anlatılır. Kurgu içerisinde vardır ama hep ötelerdedir. Ne fiziksel ne kişilik özellikleri ne de diğer kimlik bilgileri ile metinde yer almamaktadır. Bir şekilde bütünlüklü bir biçimde anlatılmasa da Mustafa Kemal beklenen destan kahramanı olmuştur. Ve böylece Çanakkale Savaşları gibi büyük bir başarı ile birlikte metnin öznesi konumuna yükselmiştir.

“Zira bunun ağzında, Çanakkale harbi âdeta bir ‘İlyada’ destanı şeklini almaya başladı. Bunun içinde şimdiden birçok hamsi menkıbeler, ruhu bir deniz gibi coşturan dinamizmasıyla birbirini takip etmekte ve muhayyilemizde, keskin profili, otuz ikilik topların fâsılalı ateşinde parlayıp sönen, sönüp parlayan bir genç kahramanın yalın endamı çizgilenmekte idi. Bu kahraman, bu genç kumandan – gene halkın söylediğine göre – yanında bir avuç süngülü askerle, yerden, gökten, denizden kopan sürekli bir gülle, kurşun ve şarapnel sağanağının ortasında durmadan ileri doğru atılıyor ve kollarıyla kızgın boyunlarından yakalayıp denize yuvarlayacakmış gibi düşmanın sıra sıra topları üstüne saldırıyordu. Bu insan, ateşle yanmıyordu. Vücuduna kurşun işlemiyordu ve zırhlıların attığı güller başının üstünden munisleşmiş yırtıcı kuşlar gibi geçip gidiyordu. Kimdi bu acayip adam? Nereden peydah olmuştu? Adını hiç bir gazetede, hiç bi resmi tebliğde görmedik, okumadık. Fakat halk onun adını da biliyordu: Mustafa Kemal! Diyordu. Bir paşa mı? Bir miralay mı? Kimi bir paşa kimi bir miralay olduğunu söylüyor. Zaten rütbesinin ne hükmü vardı? Böyle adama rütbe ne ilave edebilirdi?

İşte, onun ismini, halkın arasında, böyle bir efsane atmosferinin içinden, ilk defa böyle işittim.” (Karaosmanoğlu 1983: 29).

Bölüm, Mustafa Kemal'in Samsun'a çıkışı ile son bulmaktadır. Böylece kurgu, duygusal açıdan metne yaklaşıldığında bir grafik eğrisi ile tanımlanacak olunursa, eksi noktalardan doruk noktaya doğru sürekli ve hızla yükselen bir çizgi izlemektedir. Doruk nokta Milli Mücadele'nin başlayacağını duyurulması ile ortaya çıkar.

Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Yunan, 15 Mayıs 1919 tarihinde İzmir'e çıktığında derin bir acı duyar. İzmir ve ardından da memleketi Manisa düşman işgali altına girmiştir. Acı katlanarak artmaktadır. Ne yapacağını bilemeyen Yakup Kadri, bir gün gazete satıcısının önünden geçerken gözleri birden şu satırlara takılır: “ *Bir Türk generali İtilâf kuvvetlerine karşı yeniden harbe hazırlanıyor*’. Titreyerek gazeteyi aldım. Yürürken okuyorum; *Mustafa Kemal isminde bir Türk generali...* ” Karaosmanoğlu 1983: 33) Bu haber, yazardaki değişim ve dönüm noktasını ortaya koyar. Artık Yakup Kadri, kahramanını, kurtarıcısını bulmuş, 19 Mayıs 1919 tarihinde Samsun'a çıkan, adını duyduğu ve yüzünü görmediği Mustafa Kemal'e gönülden bağlanmıştır.

“Bununla beraber, onun yüzünü hiç görmemiştim. Onun sesini henüz işitmemiştim. Ondan henüz ne bir savaş emri ne bir zafer va'di almıştım. Ortada, henüz ne ikinci, ne birinci ‘İnönü’nden işaret vardı. Mustafa Kemal, Anadolu Dağlarına çekilmiş bir âsi askerden, bir idam mahkûmundan başka bir kimse değildi. Fakat, arada bir, onun imzasını bir vatanî beyannamenin altında görmek, herkesle beraber benim için de büyük bir coşkunluk kaynağı oluyordu. Bu beyannameleri birer kutsal muska gibi katlayıp koynumuza sokuyorduk ve bunların her satırında, her bir kelimesinde bir ayrı hikmetin, bir ayrı hakikatin sırrını keşfediyorduk. Zira, bunların her biri bizim düşüncemizin, duygumuzun ifadesiydi. Onları okurken sanki kendi vicdanımızın sesini duyar gibi oluyorduk.” (Karaosmanoğlu 1983: 35).

Kitabın “Başlangıç” bölümü, karşıt güçler arasındaki çatışmayı belirleyen bir yapıda son bulur. Anahtar kelimeler ile ifade edecek olunursa: Bir tarafta koskoca bir imparatorluk, monarşik düzen, rotasını kaybetmiş binlerce insan, dağılma ve yok oluş, yenilme ve itibar kaybı, yokluk, acı gibi değerlerle anlatılır. Öte tarafta tüm bu olumsuz değerlerin karşısına millî bir kahraman olarak Mustafa Kemal ve ona beslenen umut çıkartılır.

Atatürk’ün ikinci bölümü, “Kahramanlığı” başlığını taşımaktadır. Bu bölüm, Mustafa Kemal'in kahraman kimliğini vurgulamak amacıyla kaleme alınmıştır. Burada “Başlangıç” bölümünden farklı olarak Mustafa Kemal'in kendisinin bir özne olarak anlatımı ön plâna çıkar. Böylece kitapta onun kişisel tarihine bir giriş yapılmaktadır. Yazıda, Türk Milletinin kurtarıcısı, Türk toplumunun kurucusu ve büyük Türk inkılapçısı Mustafa Kemal hakkında gerek ülkemizde gerekse dünyada siyaset arenasında dile getirilen sıfatlar sıralanır. Onun yiğit kişiliği, mükemmel bir asker oluşu, dahi bir kumandan vasfını taşıması, inkılapçı ve büyük bir devlet adamı özelliği gibi unsurlar vurgulanır. Metinde bu vurgu iki yolla yapılmaktadır: Birinci yol, Mustafa Kemal'i dünya liderleriyle karşılaştırmak. İkinci yol ise onu Milli Mücadele kahramanı ve bir devlet kurucusu olarak anlatmak.

Yakup Kadri Karaosmanoğlu, başlangıçta, Mustafa Kemal'i, diğer dünya liderleri (örneğin Napoleon Bonaparte ve Lenin gibi) ile kıyaslamak istese de sonrasında bu kıyaslamayı yapmaktan vaz geçer. Çünkü Mustafa Kemal, öylesine üstün niteliklere sahiptir ki, o tüm bu liderlerle kıyaslanamayacak derecede bir değere sahiptir. Çünkü Mustafa Kemal, kendine mahsus metotlar ortaya koymuş birisidir. Gücünü ve büyüklüğünü orijinal olmasından almıştır. Bunların nedenleri metinde tek tek anlatılmaktadır.

“Harp dehalarından bahsedilirken daima, en belirli bir örnek olarak ileriye sürülen Napoleon Bonaparte’ın askeri hayatının birçok zaferlerle dolu olduğu kadar, bir sürü mağlubiyetlerle de yüklü bulunduğunu bilmeyen kimse yoktur. Buna karşı tarih Mustafa Kemal’in tek bir mağlubiyetini, tek bir hatasını kaydetmemektedir. Devlet kurucusu ve siyaset eri olarak ise Fransız imparatoru, birinci Türk Cumhuriyetinin yanında bedbaht bir cücedir. İnkılapçılık sahasına gelince, onu, gene eşsiz bir şahsiyet olarak telakki etmek ıstırrarında kalıyoruz. Birçok ecnebi müellifler Mustafa Kemal’le Lenin arasında bir paralel yapmak istemişlerdir. Hiç şüphesiz ki, Lenin büyük bir ihtilalci idi. Fakat Lenin, Mustafa Kemal gibi kendi ideolojisini kendisi bulmuş; kendi taktiğini kendisi tespit etmiş yıktığı kadar ve yıktığından fazlasını yapmış bir ihtilalci değildir.” (Karaosmanoğlu 1983: 37-38)

Napoleon Bonaparte ve Lenin dışında kahramanlık açısından İskender, Sezar, Atilla ve Timur ile de bir karşılaştırma yapan Yakup Kadri, Mustafa Kemal'i istisnasız olarak daha değerli bulmaktadır. Çünkü Mustafa Kemal, hiçbir savaş kaybetmemiştir. Hiçbir hata yapmamıştır. Büyük bir kumandandır. Kendi ideolojisini kurabilmiş birisidir. Devlet kurucudur. İnkılaplar yapmıştır. Hiç yoktan bir güç yaratabilmiştir..... Mustafa Kemal'in şahsiyeti hakkında (daha pek çok şey söylenmiştir metinde) anlatılanlar ayrıca tek tek listelenebilir.

Mustafa Kemal'in kahramanlığı için yapılan ikinci önemli vurgu, kendisinin Milli Mücadele'ye uzanan yoldaki adımlarına, azmine, sabrına ve şahsiyetini geliştiren onu gittikçe büyüten kişilik yapısına yapılmaktadır. Bir örnek vermek gerekirse: Mustafa Kemal, ilk gençlik çağından Sakarya Zaferi'ne kadar geçen zaman içerisindeki hürriyet mücadelesinde etrafındakiler tarafından tam olarak tanınmamış, enerjisi fark edilememiş bir insandır.

“Mustafa Kemal, mektepten çıktığı günden, tâ Sakarya harbine kadar cehaletin demir pençesi ağzına tıkılmış ve haset bir yılan zinciri gibi elini kolunu bağlamış bir bedbahttı. 1908 inkılabının başında, hareket ordusunun içinde, Trablusgarp müdafaasında, Balkan muharebesinde, Umumi Harpte Mustafa Kemal bize hep bu heyeti, bu trajik siması, bu demir kafes içine konulmuş aslan manzarasıyla gözüktü.” (Karaosmanoğlu 1983: 43).

Yazar, Anafartalar Zaferi'nden sonra Mustafa Kemal'e rütbe ve görev verilmemesinden bahseder. Osmanlı Hükümeti, Mustafa Kemal'in dehâsını görmezden gelmiştir. Yazar, dönemin olayları karşısında Mustafa Kemal'in yüzüne kapatılan kapılarla ilgili şu bilgileri anlatmaktadır.

“Anafartalar Kumandanlığından sonra, Mustafa Kemal Paşa'ya verilen hizmetleri birer menkûpluktan ayırt etmek müşküldür. Birtakım ücra ve ıssız cephelerde hiçbir şey yapmamaya ve yavaş yavaş unutulmaya mahkum edilerek ve en son mütareke devrinde O'nu, bir kadro harici general halinde, esir İstanbul'un sokaklarında ve işin en fecii, Beyoğlu halkı arasında dolaşırken görecektik.” (Karaosmanoğlu 1983: 44).

İstanbul'da durum böyleyken Anadolu insanı da henüz Mustafa Kemal'i tanımamaktadır. Halk kurtuluşu kendi içlerinde yarattığı efelerde, eşkıyalarda aramaktadır. Çeşit çeşit bölgelerde bulunan küçük gruplar, siyasî oluşumlar, partiler öylesine kendi dertlerine düşmüşler ve kendi içlerinde sınırlı kalmışlardır ki Mustafa Kemal diye birisinin farkında bile değillerdir. Buna karşı olarak Mustafa Kemal ise kendi doğru bildiği yolda yılmadan adımlarına devam etmektedir. Tanınmamak, bilinmemek, küçük görülmek ya da yok sayılmak Mustafa Kemal için o dönemde gurur meselesi yapılacak bir konu değildir. Onun hedefi büyüktür ve bu hedef kendisinin azim ve sabırla ilerlemesini gerektirmektedir. Mustafa Kemal de bunu yapmıştır.

“1920'de, Akhisar, Aydın ve Balıkesir'deki 'Kuvayı Milliye' erkanı bile henüz Mustafa Kemal diye bir şey tanımıyordu. Ondan ziyade bir 'Demirci Efe' ile bir 'Çerkes Etem'e bel bağlamış bulunuyordu; Milli Kurtuluş harbimizin tarihinde “Mustafa Kemal Paşa - Çerkes Etem ikiliğinin” İkinci İnönü'nün ferdasına [ertesine] kadar devam ettiği görülecektir. Hatta, gün olacak, bu çete reisi, Anafartalar kumandanından daha ziyade rağbet ve itibara erecektir. Milletvekilleri onun huzurunda ayağa kalkacaktır ve Mustafa Kemal Paşa, onu, Ankara'ya gelip gidişinde “merasimi mahsusa” ile karşılayıp uğurlayacaktır. Mustafa Kemal gibi gururlu bir insanın, takip ettiği gaye yolunda, bu kadar ağır bir zarurete boyun eğişi bize fedakârlığın en son haddi gibi görünebilir. Halbuki, O, bundan daha ağır şartlara tahammül göstermiştir ve her adımda bir haysiyetinden vererek, gönlünden vererek, sinirlerinden vererek, o sarp yolu, böylece, içi kanaya kanaya sökmüştür.” (Karaosmanoğlu 1938: 48).

Yazar, Mustafa Kemal'in kahramanlığını anlatırken ve kişisel tarihini kurmaca içerisinde kurgularken tarih kitaplarında da karşılaştığımız kimi biyografik bilgileri verme yolunu izlemiştir. Yakup Kadri Karaosmanoğlu, burada Mustafa Kemal'in hayatının özel tarihi, kişisel beğenileri, fiziksel özellikleri gibi ele aldığı şahsiyetin tüm niteliklerini sıralama yoluna gitmemiştir. Metni tarihî bilgilerle doldurmamış, tarih içerisinde seçme yapmıştır. Buna göre Mustafa Kemal'i kahraman kılan en önemli özelliği onun askerî gücünde saklıdır. Onun için biyografinin bu bölümünde, asker ve kumandan Mustafa Kemal'den söz edilmektedir. Yazar burada Mustafa Kemal'in askerliği ekseninde kronolojik bilgi verme metodunu kullanmıştır. Sırasıyla şu bilgiler verilir: Mustafa Kemal'in Harp Okulu yılları (1905), Yüzbaşı Mustafa Kemal'in Suriye sürgünü (1905-1907), II. Meşrutiyet yılları (1908), Hareket Ordusu (1909), Çanakkale Zaferi (1915), Mondros Mütarekesi (1918), İstanbul'un İşgali (1918), Samsun'a çıkış (1919), Amasya Genelgesi, Erzurum Kongresi, Sivas Kongresi (1919), İnönü Zaferi

(1921), Kütahya ve Eskişehir Muharebeleri (1921), Sakarya Meydan Muharebesi (1921) ve en son olarak da Büyük Taarruz (1922).

Mustafa Kemal'in askerî dehası ve gücü metinde şöyle anlatılmaktadır. Henüz aşağıda alıntılanan örnekte Mustafa Kemal genç bir subaydır. O zaman bile Mustafa Kemal, kişiliği oturmuş büyük bir güç ve lider olarak metinde anlatılmaktadır.

“Demek ki Binbaşı Mustafa Kemal (Bey) Çanakkale müdafaasında vazife alırken, bizim tarafın herhangi bir nihai zafere erebileceğini çoktan imkân dışı görüyordu. Fakat o her şeyden önce bir asker ve bir vatanperverdi; kendisine verilen vazifeyi kabulden kaçınmazdı. Bundan başka, Mustafa Kemal, en güç ve en tehlikeli vaziyetlerin adamıdır. İşin ağırlığı nispetinde iradesi artar ve tehlikenin büyüklüğü nispetinde cüret ve cesareti galeyana gelirdi. Onun için taze bir şevkle ilk ateş hattına atıldı.

Hiç şüphesiz ki, onu, oraya gönderenler, bu iddialı ve ihtiraslı Zâbitin bir facialı çıkmaza mahvolup gideceğini tahmin ediyorlardı. Fakat bu Zâbit, kendini ucuza satmayacak, birtakım cahil ve beceriksiz kumandanların sevk ve idare hatalarına kendini kurban vermeyecektir. Önce salâhiyet ve mesuliyeti kendi eline alıp tehlikeye ondan sonra atılacaktır. Bu hareket, bir cüretin değil, korkunç ve endişe verici bir zekâ berraklığının alâmetidir.” (Karaosmanoğlu 1983: 63).

Bu bilgiler verildikten sonra bu kez Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Mustafa Kemal'i anlatırken onun askerî gücünü, kişiliğinin saygın öğeleriyle destekleyerek anlatma yolunu benimsemiştir. Şöyle ki Mustafa Kemal, girdiği her ortamda kendisine saygı duyulan bir kişilik yapısına sahip bir insandır. Bunun için metinde, Mustafa Kemal anlatılırken onun padişah ve sadrazamlarla, yabancı devlet adamları ve askerlerle, gazetecilerle olan diyalogu örnek olarak verilir ve onların Mustafa Kemal'e saygı duymaları anlatılır. Öyle ki, daha ilk gençlik yıllarından beri insanlar kendisinden büyük ya da küçük olsunlar, rütbeli ya da rütbesiz, önemli ya da önemsiz olsunlar, bütün insanlar Mustafa Kemal'in karşısında ona karşı bir saygı duymaktadırlar. Başkaları her kim ise ya da her hangi bir ortamda olurlarsa olsunlar bir fikir ileri sürdüklerinde acaba Mustafa Kemal ne diyecek diye düşünmektedirler. Bu onun kişiliğinin en güçlü yanını oluşturmaktadır.

Mustafa Kemal gerek cephede gerekse Ankara'dan büyük bir kahraman olarak mücadelesini yürütmüştür. Bu kahramanlığın altında yatan en önemli niteliklerden birisi de inanılmaz bir sabır ve zamanlama kudreti, tanrısal bir güç, akıl ve zekâdan gelen değer, ruhtan gelen üstünlük ve hikmet sahibi bir kişilikte aranmalıdır.

Mustafa Kemal'in şahsiyetinde var olan dâhilik, ilk olarak tanrısal bir güç, sessizlik ve sabır ile karşımıza çıkmaktadır. Mustafa Kemal'in ağırbaşlı ve saygın bir duruşu vardır. Onun yaradılıştan gelen müstesna bir yanı bulunmaktadır. Kendisi, cüret sahibi ve cesur birisidir.

Ondaki cüret açıklanabilecek bir yapıda değildir. Tok sözlü ve dik başlıdır. Yaptığı her harekette akıl ve mantık ile kanun ve nizam vardır.

Tüm bu özellikler içerisinde Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Mustafa Kemal hakkında tarihte bilinen pek çok meziyetin yanında onun sabırlı bir insan olmasını özellikle öne çıkartmakta ve bu konuyu vurgulamaktadır. Onun yaptığı her işte dengeli ve tutarlı bir yan bulunmaktadır. Milleti ve Türklüğü tanıdığı gibi Avrupa milletlerini ve cihan milletlerini de tanımaktadır. Aceleci değildir. Mustafa Kemal işte tüm bu meziyetlerini sabır ile kuvvetlendirir. Örneğin Kurtuluş mücadelesine başlamak için en uygun zaman ve mekânı, yıllar boyunca sabırla beklemiştir. *“Bu kararı vermek için tam otuz beş yıl bekledi. Dehâ uzun bir sabırdır.”* (Karaosmanoğlu 1983: 64).

Tüm bu kişilik özelliklerine sahip birisinin daha çok genç yaşlarda kendisini tanıması, kendi gücünün farkına varması ve bu gücü doğru kullanabilme yeteneğine ve olgunluğa ulaşabilmesi de büyük bir meziyettir. Mustafa Kemal bu meziyetin farkına yaşamındaki en büyük imtihandan birisi olan Çanakkale Muharebesi'nden sonra varmıştır. Bu muharebe, onun kimliği ve kişiliğindeki en önemli kırılma noktalarından birisi olmuştur.

“Büyük Yunan filozofu, hikmetin yegâne düsturu olarak ‘kendi kendini öğren, bil’ vecizesini söylemiş. Mustafa Kemal Paşa, hassaten. ‘Çanakkale’ imtihanından sonra kendini çok iyi öğrenmiş; nefesine emniyeti âzami haddine ermişti. Savaşçı kabiliyetinin güçlü olduğunu biliyordu. Bundan başka, Türk askerinin fedakârlığına, kahramanlığına da büyük itimadı vardı. Fakat bu iki ‘malum’dan yüzlerce ‘meçhul’ün keşfine giden yollar epeyce dolaşıktır. Bahusus ki, 1919 yılında bahis konusu olan dâva, yalnız askerî ve sevkulceyşî bir dâva olmaktan çok uzaktı. Türk milleti, yalnız harp kaybetmiş değil politik, ekonomik ve sosyal bir yıkılışa da uğramıştır. Mukadderatı galip imparatorlukların haşin ve çetin pençesinde bir kırık oyuncak haline gelmiştir. Avrupa’nın diğer iki büyük imparatorluğu (bizim eski müttefiklerimiz) bu pençenin içinde sessizce ezilip paramparça olalı daha bir yıl geçmemiştir. Bu pençe, yeryüzünü, bir yumuşak pasta gibi dilim dilim koparıp durmakta ve bir gökten inme âfet halinde kainatı şekilden şekle sokmaktadır. Bu müthiş iradeye öteden beri boyun eğmeye alışmış Osmanlı Devleti’nin enkazı arasından bir Türk Generalinin çıkıp da bir avuç ‘bakiyetüssüyuf’la buna karşı koymayı düşünmesi ne tehlikeli bir deliliktir.” (Karaosmanoğlu 1983: 65).

Kitabın bu bölümünde ele alınan bir diğer konu ise Mustafa Kemal’in kahramanlığı ve devlet kuruculuğu arasında bir bağ kurulmasıdır. Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Mustafa Kemal’in devlet kurucusu olma meziyetini Türk töresi ile bağlantılı olarak ele almaktadır. Çünkü *“Devlet kurmak, Türklerin en milli fonksiyonlarından biridir. Terzi kuşları yuvalarını nasıl örerse, arılar kovanlarını nasıl yaparsa, Türkler de öylece Devlet kurarlar. Bu hassa, onlarda bir Tanrı vergisi, bir ikinci tabiat, bir içgüdüdür”* (Karaosmanoğlu 1983: 72). Bu devlet kurma gücü ve otoritesi, Mustafa Kemal’de fazlasıyla bulunmaktadır.

Tarih yazan Batılı milletler Türklüğün yapısında olan bu gücü bilerek görmezden gelmekte ve Türkleri karalama yolunu tutmaktadırlar. Oysa Türkler, Çin'den Gobi Çölü'ne, Himalaya eteklerinden Ganj kıyılarına, Küçük Asya'dan Mezopotamya'a, Mısır'a ve Akdeniz'e hatta Avrupa içlerine kadar çeşitli dönemlerde, çeşitli şekillerde devlet kurabilen tek millettir. Bu temel düşünceyi ısrarla vurgulayan Yakup Kadri, Mustafa Kemal'in kurduğu devleti de istisnai, mükemmel ve büyüklü bulmaktadır.

Mustafa Kemal bir devlet kurmuş ve bu devleti Meclis kurarak yeni bir idare şekli ile yönetmeyi istemiştir. Osmanlı Devleti'nden Büyük Millet Meclisi'ne geçiş, radikal bir karar ve adımdır. Bu Türk milleti için öylesine bir değişim ve dönüşümdür ki özellikle Batılı milletlere ait insanlar bu gerçekliği kolayca anlayıp algılayamazlar bile.

“Nitekim bundan birkaç yüz yıl sonra tarihî tetkiklerde bulunmak için Ankara'ya gelecek herhangi bir yabancı âlim, dünkü şehirle bugünkü şehir arasında mukayeseli etütlerini yaparken aynı zehaba düşecek; bu iki şehrin, en az yüz yıllık bir ara ile iki ayrı millet tarafından kurulduğuna hükmedecektir. Hele Osmanlı Devleti'nden Büyük Millet Meclisi hükumetine yaptığımız baş döndürücü atlayışın dinamik seyrini bir türlü ölçemeyecektir. 1920 senesinin yarım yamalak meşrutî Osmanlı Saltanatı ile gene aynı yılın içinde teşekkül eden Büyük Millet Meclisi'nin 'kayıtsız şartsız' halk hâkimiyet rejimine, aynı milletin sinesinde yaşamış iki çağdaş müessese nazariyle bakmak, yalnız böyle yabancı âlim için değil, hatta o devrin inkılâplarına karışmış kimseler için bile zor anlaşılır bir hadisedir” (Karaosmanoğlu 1983: 753).

Mustafa Kemal'in devletçilik anlayışı kendisinden önceki sistemlerin hiç birine benzememektedir. Onun da kendine has bir yapısı vardır. Geçmiş yıllarda örneğin Osmanlı Devleti içerisinde yaşanan son 70 yıldaki hürriyet ve devletçilik anlayışı da Mustafa Kemal'in düşüncesine uymamaktadır. Bunun nedenini Yakup Kadri Karaosmanoğlu şuna bağlamaktadır:

“O, her şeyden evvel, dünyaya bir devlet reisi olarak geldi. İnsanları sevk ve idare etmek hünerini o, hiçbir kitaptan öğrenmedi. Bu bilgi ve hasletle doğdu. Onun içindir ki, tasavvur ettiği bütün inkılâpları, sokağa düşmeksizin, gayri mesul yığınların kör kuvvetine kapılmaksızın, bir damla kan dökmeden, bağırıp çağırmadan, yıkıp yakmadan, daima kanun i şekillere dayanarak, daima bir 'devlet adamı' otoritesi, bir devlet adamı mesuliyetiyle başarıp meydana getirecektir. Bu kadar insanî, bu kadar medenî bir inkılâp hadisesine cihan tarihinde ilk defa rast ediyoruz” (Karaosmanoğlu 1983: 79)

Mustafa Kemal bir diktatör değildir. Kurduğu devlet teşkilatında olsun gerçekleştirdiği inkılâplarda olsun kendi isteği ile bir şey yapmadığı gibi gerçekleştirdiği her adımı Türk Milleti ile yapmıştır. Meclis ve Kanun ile gerçekleştirmiştir. Hal böyle olunca da kendisi olsun olmasın sağlam bir sistem kurulmuş olmaktadır. Ölümünden sonra yapılan değerlendirmelerde onun yokluğunda Türkiye Cumhuriyeti'nin devam etmeyeceği söylenmiştir. Bu gerçeklikten

korkulmuştur. Oysa yaşananlar beklenenler gibi olmamış, bunun aksinin yaşanmış, Türkiye Cumhuriyeti büyüyerek gelişimine devam etmiştir. Bu örnek bize Mustafa Kemal'in gücünü, öngörüsünü ve dahi kahramanlığını göstermektedir.

Atatürk'ün üçüncü bölümü, "Milliyetçiliği" başlığını taşımaktadır. Yazar bu bölümden itibaren Mustafa Kemal demek yerine, anlatımında, özneyi tanımlarken Mustafa Kemal Paşa, Millî Şef ya da Atatürk demeyi tercih etmektedir. Çünkü artık Türkiye Cumhuriyeti millet temeline dayanan yeni bir devlet olarak kurulmuştur ve bu devletin başı da Atatürk'tür. Yakup Kadri Karaosmanoğlu, bu bölümle birlikte artık biyografisini kurgularken Atatürk'ü askerî alan ve savaş meydanlarının dışında siyasî kimliğinden bağımsız olarak tasvir etmektedir. Savaş meydanlarında galibiyeti kazanan Türk milleti ve Atatürk, artık gücünü kültürel alanda da göstermelidir.

"Aramızdan birçok kimseler, Atatürk'ün bu yoldaki uğraşmasını lüzumsuz değilse bile, haddinden fazla mübalağalı buldular. Halbuki Atatürk, bu cehdiyle milli kurtuluş mücadelemizin ikinci bir safhasını açmıştır. Bu mücadelenin birinci safhası siyasî ve iktisadî istiklalimizle neticelenmiştir. İkinci safhanın hedefi kültürel istiklalimizdir. Bunu elde etmedikçe, yani, Türk milleti muasır medeniyet aleminin ilim ve irfan sahasında bir Dumlupınar zaferi kazanmadıkça, medenî milletler hiyerarşisindeki yüksek makamına geçemeyecektir. Daima madun [aşağı, ikinci sınıf] muamelesi görmeye mahkûm kalacaktır." (Karaosmanoğlu 1983: 97)

Atatürk milliyetçiliğinin en temel unsurlarından birisi kültürel, ekonomik ve toplumsal yapıda da bir güç haline gelebilmek olmalıdır. Bir aksiyon adamı olan Atatürk, bir savaş enkazından canlı ve ileri bir toplum çıkartmayı hedeflemiştir. Bunun için millet olarak kendisini tanıması gerektiğini düşünmüştür. Türk Dil Kurumu ve Türk Tarih Kurumunun açılması, yeni kurulan Türk Devleti'nin bir temel üzerine yükselmesi için yapılmış atılımlardır. Atatürk'ün gerçekleştirdiği inkılâplar da Milli Kurtuluş mücadelesinin ikinci safhasını oluşturur. Savaş sonrası siyasî ve iktisadî mücadele kültürel ve milli değerlerle desteklenmediği müddetçe amaca ulaşamayacaktır. Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Atatürk'ü tanımlarken onun "koyu ve imanlı bir milliyetçi" oluşuna vurguyu sıklıkla yapmakta, bu tezini de Türkçülük düşüncesi ile desteklemektedir. Yakup Kadri bu durumu şöyle özetlemektedir: "*O, Türk milletinin daima tetikte uyanık şuuru idi. Türk milleti, onda tek bir adam halinde inkılâp etmişti. Bütün duygululuğu, bütün dehâsı, bütün enerjisi, millî faziletlerimizin bir hulâsası gibiydi*". (Karaosmanoğlu 1983: 103)

Atatürk'ün dördüncü bölümü, "Askerliği" başlığını taşımaktadır. Yazar, kitabın "Kahramanlığı" bölümünde Atatürk'ün kahramanlığını tanımlarken üzerinde en fazla durduğu meselelerin başında onun askerliğini anlatmak olmuştur. Bu kez, burada, bu konu için yeniden ayrı bir başlık açmayı ve bu meseleyi tekrar tekrar ele almayı istemiştir. Çünkü, Mustafa Kemal her şeyden önce bir askerdir. Onun inkılâpçılığı, milliyetçiliği, kahramanlığı, dâhiliği,

devlet kuruculuğu hatta insanlığı hep bu asker kökeninden, askerî kişiliğinden gelmektedir. Onun asker kimliği ve özü, diğer tüm yönlerini besleyen ana damar durumundadır. Çok erken yaşlardan beri askerî okullarda okumuş olması Atatürk'ün kişiliğinin oluşmasına ve gelişmesine yön vermiştir. Ancak burada yazar biyografisini kaleme alırken bu kez onun asker kimliği ile kişiliğini belirleyen o derin dünyayı tanımlamaya çalışmaktadır.

Askerlik ve askerî okuldan gelme geleneği, sadece askerlik mesleği değil aynı zamanda Tanzimat dönemi ile birlikte Türk aydınlarının Batılı bir dünyaya adım atmaları anlamına da gelmektedir. Sadece Atatürk değil, II. Abdülhamit döneminin yenilikçileri, komplocuları, ihtilalcileri, macera arayanları çoklukla bu ocaktan yetişmiştir. Devletine ve milletine hizmet etmişlerdir. Ancak Atatürk, bu kaynaktan gelmekle birlikte sözünü ettiğimiz diğer askerî okul mezunlarının hiç birisine benzememiştir. Çünkü o giyimi kuşamıyla, davranışlarıyla, yaptığı okumalarla, aldığı eğitimle, sanat, edebiyat ve kültüre olan yakınlığı ile herkesten farklı birisi olmuştur.

Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Atatürk'ün farklı bir asker oluşunu şu şekilde vurgulamaktadır: *“Atatürk, sapına kadar askerdi fakat, militarist değildi. Harbi, şevk ve şetaretle kabul ederdi, fakat, aramazdı. Çağırılmazdı.”* (Karaosmanoğlu 1983: 116) Atatürk bir asker olarak savaşı seven birisi değildi. Ama görev ve sorumluluklarını yerine getirirdi. Muhakeme gücü, zamanlama kabiliyeti, doğru zaman ve doğru yerde olabilme yetisi gibi pek çok özellik de Atatürk'ün askerî terbiyesinden gelen kazanımlardır.

Atatürk'ün son bölümü, “İnsanlığı” başlığını taşımaktadır ve son bölüm Atatürk'ün insanî özelliklerine ayrılmıştır. Yakup Kadri Karaosmanoğlu, onun insanî özelliklerini açıklarken “insanlar içinde ayrı bir insan” tanımını yapmaktadır. Böyle bir insanı tanımlamak zordur. O nedenle Atatürk'ü ahlâkî ya da toplumsal açıdan değerlendirmek ve tanımlamak isteyenler bir noktada tıkanmakta ya da yanlış düşmektedirler. Farklı bir tavır ve edaya sahip olan bu kişi, gelenek ve göreneklerin de üstünde bir özelliğe sahiptir. Atatürk siyasî yaşamında olduğu gibi özel yaşamında ve gündelik hayat rutininde de özel birisi olduğu için onu gelenek, görenek ya da sıradan bakış açısıyla tanımak mümkün olamamaktadır.

Kitabın bu bölümü, Atatürk'ün kişisel özelliklerinin anlatımına ayrılmıştır. Böylece biyografi kitabı, öznesini çok yönlü olarak anlatmak isteyen bir yazarın kurgu denemesine dönüşmektedir. “İnsanlığı” başlıklı bu bölüm, kitabın diğer bölümlerine nazaran daha sığ ve sınırlı olarak kurgulanmıştır. Bu yazarının bilinçli bir tutumu mu yoksa Atatürk'ü idealize etmek isterken onun insanî özelliklerinin anlatımının her ne derse desin eksik kalacağı düşüncesi midir sorusunun karşılığı bu metinden tam olarak anlaşılamamaktadır.

Örnek üzerinden gidilecek olunursa, Atatürk gençliğinden beri özel hayatında sıklıkla dedikodusu yapılan birisidir. Hakkında doğru yanlış pek çok şey söylenmektedir. Atatürk bu durumun farkındadır ve kendisi hakkında söylenenleri her zaman görüp bilmektedir.

Yaşamını, yaptıklarını, söylediklerini... hakkında konuşulanlar üzerinden gerçekleştirmemekte aksine gerçekleri gözler önüne sergilemekten çekinmemektedir:

“Kendisini çok içki içmekle mi itham ettiler? İçki sofrasını çıkarıp âlemin gözü önüne serdi. Gece eğlencelerine düşün mü dediler? Bunları halkla beraber ve halkın içinde yapmaya başladı. (...) Çankaya köşkünün, Dolmabahçe sarayının ve misafir olduğu bütün evlerin pencereleri tâbesabah elektrik ışıklarıyla parlardı. Her gittiği yerde düğünler düğünleri, eğlenter eğlenterini takip ederdi. Hiçbir akşam, sofrasındaki davetlilerin sayısı yirmi, otuz kişiden aşağı düşmezdi. Bu sofa ise, kâh Trimalkion'un şölenlerini, kâh Sokrat'ın meclislerini andırırdı.” (Karaosmanoğlu 1983: 116)

Örneğin Atatürk daha sağ iken içki sofrası hakkında kendisine yöneltilen eleştiriler olmuştur. Metinden yola çıkılarak bu konu şöyle yorumlanabilir: Atatürk'ün sofraları sadece içki içilen bir yer değil bir tartışma ortamıdır da aynı zamanda. Bu sofralara katılma şerefine ulaşabilmiş herkes, yapılan tartışmalardan, konuşulan sohbetlerden, dile getirilen meselelerden... hem ruhunda hem de zihninde bir uyanma yaşamış, konuşmalardan ve ortamdan nice dersler almıştır.

Atatürk'ün sözlerini karşısına dayatma endişesi yoktur. Gücünü kullanarak son sözü söylemez. Karşısındakini dinlemek, söylenenleri ve yapılanları ciddiye almak huyu vardır. Tartışma ortamı yaratmak ve karşısındaki ile tartışmak onun en önemli özelliklerinden birisidir.

Yine metinde anlatıldığına göre, Atatürk siyasî yaşamında ya da ülkenin milli meselelerinde olduğu gibi kendi özel düşünce dünyası ele alındığında, düşünce dünyası açısından da felsefi meselelere kafa yorun birisidir. İnsanlık, insanın kainat karşısındaki durumu, insanın insanla olan ilişkisi, dini konular, sanat ve kültür meseleleri gibi pek çok konuda da kendisine has görüş ve düşünceleri bulunmaktadır. Atatürk hiçbir zaman gerek ruhunu gerekse düşünce tarzını dar kalıplar içine hapsetmemiştir.

Atatürk'ün bir diğer kişisel özelliği de kendisinin ne emir adamı olması ne de kendisine sonsuz itaat edilmesini istemesidir. Düşünce üretme, tartışma ve ufuk açıcı olma onun genel düsturu biçimindedir.

Tüm bu kişisel özellikler -dahası da olmakla birlikte tamamı burada sıralanmamıştır- ile Atatürk'ün yaşadıkları ve yaptıkları arasında bir bağ bulunmaktadır. Dünya liderlerinin bir çoğuna bakıldığında onların yaptıklarının mükemmel olduğu ama kişilik özellikleri açısından aynı mükemmeliyeti göstermedikleri görülmektedir Atatürk için durum böyle değildir aksine o hem kişiliği ile hem de yaptıkları ile nevi şahsına münhasır özel bir insandır.

Sonuç olarak bu kitap değerlendirildiğinde şunlar söylenebilir: Bir bütün olarak Atatürk biyografisi incelendiği zaman bu kitapta, Mustafa Kemal Atatürk için fiziksel özellikleri bir yana bırakılacak olunursa onun kişisel özellikleri, meziyetleri, gücü ve kahramanlığı, yaptığı iş

(askerliği, devlet kurucu özelliği ve devleti yönetme biçimi gibi) gibi konular ağırlıklı olarak ele alınmıştır denilebilir. Böylece bu biyografide döneme damgasına vurmuş bir şahsiyetin çözümlemesi yapılırken anlatılan, örneklenen, vurgulamak istenen her bir ayrıntı Atatürk'ün şahsiyetinden yola çıkılarak aslında Türk toplumunu ve Türkiye gerçeğini aydınlatmak için yapılmıştır. Çünkü bu kitapta Atatürk'ün bireysel özellikleri neredeyse en aza indirgenerek Türkiye gerçekliği ile özdeşleşen yanlarının anlatılması ve bu konuya vurgu yapılması, Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun tarihsel dönüşüm süreci içerisindeki Türkiye gerçekliğini verme isteği ile açıklanabilir. Bu yönü ile de bu biyografi yazılış açısından geleneksel biyografi yazma geleneğine bağlanabilir. Tarihe tanıklık etmesi, geçmişte olanları geleceğe aktarma isteği, gerçekliği birinci elden verme kaygısı Atatürk'ün Türk toplumuna mal edilen yüzünü bizlere sunmaktadır.

Burada Atatürk'ün ölümüne kadar anlatılan zaman dilimi içerisinde bir mikro tarih bilgisi bulunmaktadır. Bu tarih bilgisinde biyografinin kurgusu bağlamında ve Atatürk'ün şahsiyetinde dönemin siyasî hareketliliği, toplumsal değişim süreçleri (İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e uzanan yol), zihniyet değişimi, sosyal yapısı, kültür aktarımı ve insanlararası ilişki biçimleri (siyasette, askeri düzenlemede, gündelik yaşam biçimlerinde gibi) okura sunulmaktadır.

Kitapta, Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun, Atatürk'ü anlatırken onun şahsiyetine duyduğu sevgi, bağlılık ve sonsuz güven açıkça hissedilmektedir. Bununla birlikte burada Atatürk bir biyografi öznesi olarak sürekli övgü dolu sözlerle anlatılmamış, onu derinlemesine anlamaya ve anlatmaya çalışan bir yazarın bakış açısından ele alınmıştır.

KAYNAKÇA

Aktürel, Teoman (1984), “Yaşamöyküsü ya da Yapıt İle Yaşam Arasındaki Karmaşık İlişkiler”, *Milliyet Sanat Dergisi*, Yeni Dizi 88/15.

Alpaslan, Gonca Gökalp (2021), “Özyaşamöyküsü ve Yaşamöyküsü”, *Türk Edebiyatı Tarihi II*. (Ed. Öztürk Emiroğlu). İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık, 1471-1512.

Ayvazoğlu, Beşir (2008), *Peyami*. İstanbul: Kapı Yayınları.

Caine, Barbara (2019), *Biyografi ve Tarih*. (Çev. Müge Sözen). İstanbul: İş Bankası Yayınları.

Çelebioğlu, Sinem (2007), *Türk Edebiyatında Modern Biyografinin Doğuşu*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilmeler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.

Çetin, Mahmut (2012), *Biyografi Kitabı*, İstanbul: Biyografi Net Yayıncılık.

Duruel, Nursel (1993), “Hayat, Biyografiler, Biyografyalar”, *Jale Baysal'a Armağan*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, sf: 73-79.

Gawthorpe, Ann (2013), *Biyografi ve Anı Yazarlığı*. (Çev. Zeynep Hale Akman). İstanbul: Optimist Yayınları.

Kacıroğlu, Murat (2014), “Biyografi Yazarı Olarak Necip Fazıl Kısakürek”, *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5/5, sf: 31-56.

Karaosmanoğlu, Yakup Kadri (1983), *Atatürk*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Özkırımlı, Atilla (1984), “Biyografi, Türk Edebiyatında Gereken İlgiyi Görmemiştir”, *Milliyet Sanat Dergisi*, Yeni Dizi 88 /15.

Ünlü, Aslıhan (2015), *Biyografi ve Biyografik Dram*. İstanbul: Notabene Yayınları.

ATILIM
ÜNİVERSİTESİ